

Zelforganisatie

Een studie naar gemeenschapsvorming in de Amsterdamse
Doe-Het-Zelf Maatschappij en de Golfresidentie Dronten

Rosalie van Dam, Jasper Eshuis, Noelle Aarts

Zelforganisatie

Een studie naar
gemeenschapsvorming
in de Amsterdamse
Doe-Het-Zelf Maatschappij
en de Golfresidentie Dronten

Rosalie van Dam

Jasper Eshuis

Noelle Aarts

Alterra, Wageningen Universiteit

Colofon

Zelforganisatie

Een studie naar gemeenschapsvorming in de Amsterdamse Doe-Het-Zelf Maatschappij en de Golfresidentie Dronten

Rosalie van Dam, Jasper Eshuis, Noelle Aarts

Alterra, Wageningen Universiteit

Juli 2008

ISBN: 978-90-327-0364-6

FOTOGRAFIE René van Corven, Atelier Van Corven

TEKSTBOXEN René van Corven, Rosalie van Dam, Jasper Eshuis

OPMAAK Luc Dinnissen, Studio DS

Dank aan alle geïnterviewde personen.

Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door financiering uit de onderzoeksprogramma 'Boundaries of Space' en 'Transitieprocessen, instituties, bestuur en beleid' (KB-07).

Communicatieve zelfsturing

Het onderwerp van deze studie ‘*Zelforganisatie*’ is voor mij beslist verbonden met Albert Cornelis die in zijn spraakmakende boek ‘De Logica van het gevoel’ drie fasen van de menselijke historie beschrijft. De derde fase, waar we nu zijn aanbeland, is die van communicatieve zelfsturing. Zijn redenering luidt dat als mensen eenmaal het vermogen tot sturen aangeleerd hebben, zij zich gaan ontworstelen aan de sociale controlemechanismen (ge- en verboden), die de tweede ontwikkelingsfase domineren.

Het is niet voor niets dat Cornelis begin jaren negentig populair was in kringen van deskundigen van Personeel en Organisatie van het Ministerie van LNV. Daar waren het concept van de ‘*lerende organisatie*’ en de leertheorieën van Argyris cum suis populair. De communicatieve zelfsturing van Cornelis sloot daar goed bij aan. Het is echter niet verwonderlijk dat de zelfsturende teams die toen zijn bedacht, niet meteen zijn aangeslagen bij LNV. Noch intern, noch extern was de tijd er rijp voor.

In die tijd was de verzorgingsstaat in Nederland nog een groot goed en de kritiek op de alom aanwezige overheid was nog niet in alle hevigheid opgestoken.

Wetenschappelijk en maatschappelijk was die kritiek er al volop, maar pas bij de wisseling van de Paarse Kabinetten naar de Kabinetten Balkenende is het dominante politieke discours over de rol van de overheid sterk gewijzigd. Was onder Paars de dominante opvatting dat via privatisering naar het bedrijfsleven betere maatschappelijke prestaties kunnen worden bereikt, onder de Kabinetten Balkenende is de burger zelf in zijn autonome handelingsbekwaamheid herontdekt.

Door werkzaam te zijn als ambtenaar voor Cees Veerman werden wij bevlogen door zijn motto: *Niet zorgen voor, maar zorgen dat*. Een consequent volgehouden beleidstheorie die allerm minst aansloot op de bij LNV gangbare beleidstheorie. Wij waren en zijn gewend als Ministerie in actie te komen als we worden aangesproken op een maatschappelijk probleem. Alle actoren in het groene

netwerk zijn nog volop aan het afscheid nemen van een overheid die het allemaal bedenkt, financiert, aan de man brengt en uitvoert.

Zelf heb ik in mijn Westhoff-lezing 'Tussen Onland en Verwonderland' afscheid genomen van mijn geloof in een dergelijk soort overheid, zelfs als het om puur publieke waarden als milieu en natuur gaat. Een daaraan verwant thema dat ik in die lezing aan de orde stel is de motivatie van mensen om problemen zelf op te willen lossen. Heel vaak zie ik dat we als overheid de legitimatie zoeken vanuit een dreiging en daaraan een calvinistische zorgplicht koppelen. Mijn pleidooi daartegenover is om veel meer aan te sluiten bij *inspiratie, plezier en verbondenheid*.

Beide thema's komen terug in deze studie, wat kunnen en willen de zelfgekozen gemeenschappen op het ADM-terrein en de Golfresidentie aanpakken en wat is de betekenis van de locatie, van de plek hierbij. Ook de rol van formele en informele regels in dergelijke gemeenschappen is minutieus onderzocht. Het is goed om onbevangen en minutieus onderzoek te doen naar dit soort nieuwe collectieve samenlevingsvormen. De valkuil is immers dat er nieuwe politiek correcte waarheden ontstaan over burgerinitiatieven en zelforganisatie. Het is ook goed om er achter te komen hoe de verschillende overheden een eigen wijziging van repertoire zullen, moeten en kunnen ondergaan.

Als Belvedere hoogleraar ben ik vooral geïnteresseerd in de vraag of de identificatie met het erfgoed in en van het gebied zelf een verschil maakt bij het ontstaan van zelforganisaties. Dat lijkt in het ADM in enige mate het geval doordat het oude havengebied en diens faciliteiten nog steeds wordt gebruikt voor het opknappen van oude boten. Bij de golfresidentie lijkt de historische referentie in mindere mate aanwezig. Het zou de moeite waard zijn om dit verder te onderzoeken bij de krakersgroep in fort Panterden, een met het ADM terrein enigszins vergelijkbare situatie. Hetzelfde geldt voor andere situaties met Verenigingen van eigenaren, bijvoorbeeld in historische gebouwen of op historische landgoederen. Kortom,

een fraaie en intrigerende studie die onderdeel uitmaakt van een veelbelovende onderzoekslijn over zelforganisatie met potentieel grote maatschappelijke en politieke relevantie.

Professor Dr. André N. van der Zande

1	Verschuivende verhoudingen tussen overheid en burger	9
1.1	Achtergrond	9
1.2	Doel- en Vraagstelling	11
1.3	Onderzoeksaanpak	12
1.4	Theoretische uitgangspunten	16
1.5	Leeswijzer	18
2	De Amsterdamse Doe-het-zelf Maatschappij (ADM)	21
2.1	Het ADM als vrijplaats	21
2.2	Een eerste overzicht van het ADM	24
2.3	ADM-ers en hun onderlinge relaties	26
2.4	Functioneren en organisatie van ADM	34
2.5	Motivaties om op het ADM-terrein te wonen	45
2.6	Het ADM en haar omgeving	46
2.7	Conclusies	52
3	De Golfresidentie Dronten	59
3.1	De Golfresidentie Dronten als privaat beheerd woondomein	59
3.2	Een eerste overzicht van de golfresidentie Dronten	60
3.3	Golfresidentiebewoners en hun onderlinge relaties	61
3.4	Functioneren en organisatie golfresidentie	69
3.5	Motivaties om op golfresidentie te wonen	79
3.6	De golfresidentie en haar omgeving	82
3.7	Conclusies	91
4	Zelforganisatie als maatschappelijke en bestuurlijke ontwikkeling	97
4.1	Verschillen in zelforganisatie	97
4.2	Identiteit van gemeenschap	101
4.3	In- en uitsluitingsprocessen	103
4.4	Verwevenheid	109
4.5	Relatie met ruimte	111
4.6	Zelforganisatie als sociale transitie	113

Bronnen 119

Bijlage: Respondenten 125

1

1.1 Achtergrond

Met de verschuiving van government naar governance, vinden fundamentele veranderingen plaats in de positie van zowel overheden als burgers. Er is sprake van een transitie waarbij minder zwaar ingezet wordt op de nationale overheid als belangrijkste institutionele vorm en centrum van de samenleving. Ruwweg vindt deze ontwikkeling plaats op twee dimensies. Er vinden verticale verschuivingen van taken en macht plaats in de richting van enerzijds regionale en lokale overheden en anderzijds transnationale overheden zoals de Europese Unie. De horizontale dimensie betreft een verschuiving van publieke naar private partijen, variërend van private ondernemingen tot individuele burgers. De transitie van government naar governance manifesteert zich in dus onder andere in een zoektocht naar manieren om burgers beter te betrekken in besluitvormingsprocessen, en in een zoektocht naar wat publieke en wat private taken en verantwoordelijkheden zijn.

De verschuivende relatie tussen burgers en overheden houdt in dat de huidige overheid verantwoordelijkheden meer bij de samenleving legt. Dit plaatst burgers in een situatie waarin ze verondersteld worden bepaalde (publieke) zaken voor zichzelf te organiseren. Van burgers wordt, met andere woorden, verwacht dat zij meer verantwoordelijkheid nemen voor hun levensloop. Binnen deze context ontstaan momenteel private initiatieven waarin taken van de overheid worden overgeno-

Situationisme

Ivain (1953) publiceert in het eerste nummer van het tijdschrift Internationale Situationniste een visioen over een surrealistische consument en een veranderlijk stedelijk landschap.

Geheel in de geest van die tijd gaat het om een mobiele, beweeglijke architectuur. Deze architectuur moet een andere tijdsruimte openen, die meer op droom, herinnering, ervaring en vooral het verlangen is gebaseerd. Het gaat over de utopie van een nieuwe stad; een stad waarin de wijken stemmingen ensceneren: 'De wijken van deze stad zouden kunnen overeenstemmen met diverse, geregistreerde gevoelens waardoor je toevallig getroffen wordt in het gewone dagelijkse leven.' Ivain geeft een opsomming die de meest

frappante passage van zijn tekst is, een catalogus van emotionele stadsdelen: 'De Bizarre Wijk, de Gelukkige Wijk, speciaal bedoeld om in te wonen, de Edele en Tragische Wijk (voor brave kinderen), de Historische Wijk (musea en scholen), de Nuttige Wijk (ziekenhuis en gereedschapswin-

men of voortgezet, zoals bijvoorbeeld in de twee gemeenschappen die in deze studie onderzocht worden.

De verschuivingen in de maatschappij krijgen ook voorzichtig hun weerslag in politiek en beleid. In het Coalitieakkoord (Tweede Kamerfracties, 7 februari 2007) en het Beleidsprogramma 'Samen werken, samen leven' (Ministerie van Algemene Zaken, 2007) wordt aangegeven dat mensen zelf inhoud geven aan de samenleving en dat het belangrijkste deel van die samenleving door burgers gemaakt wordt. Ook wordt op verschillende departementen gediscussieerd, onderzoek gedaan en beleid gevormd om aan te sluiten bij maatschappelijke initiatieven. Dit gebeurt bijvoorbeeld in de verkenning en het advies betreffende maatschappelijke initiatieven van het ministerie van VROM (Ministerie van VROM, 2007a, 2007b).

Publiek management en transitie management zijn niet langer een zaak van de overheid alleen. Zoals de literatuur over governance laat zien wordt beleid steeds meer wordt gemaakt in een veelheid van pluriforme coalities en arrangementen (Hajer & Wagenaar, 2003; Pierre & Peters, 2000; van Tatenhove, Arts, & Leroy, 2000). Partijen uit de samenleving en de markt maken een belangrijk onderdeel uit van deze pluriforme arrangementen. Bestuurskundigen richten zich echter vaak eenzijdig op de manier waarop de overheid opereert in deze arrangementen. Het begrip van publiek management en transitie management kan vergroot worden door de component van zelforganisatie door burgers en bedrijven goed te onderzoeken. De notie van zelforganisatie biedt de mogelijkheid om het idee van governance en transitie verder te brengen, doordat zelforganisatie de aandacht vestigt op wat andere partijen dan overheidspartijen zelf organiseren, ofwel wat andere partijen in transitie doen. Dit geeft de mogelijkheid om publiek management en transitie management niet alleen als management door publieke organisaties te bestuderen, maar breder te kijken naar publiek management en transitie management als management in het hele publieke domein.

Nu zelforganisatie in de samenleving een grotere rol gaat spelen, krijgt de studie van elementaire organisatievormen in de samenleving, gemeenschappen, nieuwe relevantie. In deze studie wordt zelforganisatie in gemeenschappen onderzocht. Daarbij wordt specifiek aandacht besteed aan bindingsprocessen en in- en uitsluitingsprocessen. Theoretisch gezien is het interessant om naar binding en in- en uitsluiting te kijken, omdat, zoals wij in een eerdere studie hebben geconstateerd (van Dam, Eshuis, Aarts, & During, 2005), er duidelijk allerlei gesloten gemeenschappen bestaan in Nederland terwijl sociologen tegenwoordig vaak de nadruk leggen op openheid en flexibiliteit van gemeenschappen (Bauman, 2000; Delanty, 2003; Duyvendak & Hurenkamp, 2004; Maffesoli, 1996). Maatschappelijk gezien zijn gemeenschappen met een zekere mate van geslotenheid relevant omdat hier zelforganisatie duidelijk aanwezig lijkt. Bovendien kunnen dergelijke gesloten gemeenschappen gevolgen hebben voor het functioneren van de samenleving. Zo zou een forse toename van gesloten gemeenschappen leiden tot een gefragmenteerde samenleving die is opgebouwd uit geïsoleerde eenheden die weinig of niets met elkaar van doen hebben. Aan de andere kant kunnen meer gesloten gemeenschappen aan mensen geborgenheid bieden, en op maatschappelijk niveau een rijke bron van diversiteit vormen.

1.2 Doel- en Vraagstelling

In dit rapport onderzoeken we een tweetal praktijkgeval- len van zelforganisatie en gemeenschapsvorming. De centrale vraagstelling van deze studie luidt als volgt:

‘Op welke wijze en in welke mate geven de bewoners van de Amsterdamse Doe-het-zelf Maatschappij (ADM) en van de Golfresidentie in Dronten vorm aan hun eigen leefomgeving en wat is de maatschappelijke en politiek-bestuurlijke betekenis van deze vormen van zelforganisatie?’

kels), de Onheilspellende Wijk, enzovoort (...) De belangrijkste bezigheid van de bewoners zal bestaan uit het continu ronddolen (la dérive continu).’

In dit visioen wordt iedereen die zich door een totaal veranderlijk stedelijk landschap laat stimuleren nomade en surrealistische consument.

Deze vraagstelling kan worden opgesplitst in een aantal deelvragen:

- *Hoe organiseren genoemde gemeenschappen hun leefomgeving?*
- *Hoe functioneren deze gemeenschappen?*
- *Waarom kiezen bewoners voor deze vorm van zelforganisatie?*
- *Hoe en waarom geven bewoners de gemeenschap ruimtelijk en sociaal vorm?*
- *Welke manieren van in- en uitsluiting doen zich voor?*
- *Hoe is de relatie met de buitenwereld te typeren?*
- *Wat betekenen deze vormen van zelforganisatie in maatschappelijke en politiek-bestuurlijke zin?*

1.3 Onderzoeksaanpak

Deze studie betreft een empirisch georiënteerde studie, waarin de onderwerpen ‘zelforganisatie’, ‘gemeenschapsvorming’, ‘ruimte’ en ‘in- en uitsluiting’ een belangrijke rol innemen. Twee cases staan centraal, te weten het ADM in het westelijk havengebied van Amsterdam en de golfresidentie Dronten gelegen aan de zuidkant van Dronten.

Het ADM is een woon- werkterrein van kunstenaars en ambachtslieden die op eigen wijze vorm geven aan zowel de inrichting van het terrein als de dagelijkse activiteiten die daar plaats vinden. De golfresidentie in Dronten is een privaat woondomein, bestaande uit zo'n 450 huishoudens die niet alleen hun eigen huis bezitten, maar ook gezamenlijk eigenaar zijn van de hele wijk, inclusief de golfvelden. Zo zijn de gezamenlijke grond, de infrastructuur, de riolering en de straatverlichting eigendom van de bewoners van de golfresidentie en niet van de gemeente. De bewoners hebben zich verenigd in vereniging van eigenaren, statuten opgesteld met leefregels en daarmee zelf vormgegeven aan hun directe leefomgeving.

De beide cases zijn verschillend in termen van bewoners, de wijze waarop zij zich hebben georganiseerd en de

MG
PARKING
ONLY
←→
ALL OTHERS
WILL BE
TOWED

manier waarop zij zich verhouden tot hun omgeving. Ze hebben met elkaar gemeen dat het beide 'place-based communities' zijn, gemeenschappen van mensen die op een bepaalde plek wonen en ook onderlinge sociale relaties met elkaar hebben omdat ze elkaar op die plek ontmoeten. Verder zijn de twee gemeenschappen duidelijk ruimtelijk begrensd. Daarmee zijn zij geschikt om binnen de vraagstelling van dit onderzoek nader te worden onderzocht.

Het onderzoek is uitgevoerd volgens een kwalitatieve methode. Over het algemeen wordt voor een kwalitatief onderzoek gekozen wanneer flexibel moet worden ingespeeld op hetgeen men in een onderzoekssituatie tegenkomt. Aangezien nog weinig tot niets bekend was over de wijze waarop de bewoners van het ADM en van de golfresidentie zich organiseren lag de keuze voor deze methode voor de hand. De informatieverzameling was open en flexibel. Met betrekking tot de onderwerpen die aan de orde zijn gaat het vooral om de alledaagse betekenisverlening en alledaagse relaties tussen verschijnselen zoals die gedragen worden door het gewone taalgebruik van mensen (Wester & Peters, 2004).

In de beginfase van de studie zijn vijf algemene en oriënterende gesprekken gevoerd met experts van diverse pluimage. Wat betreft de cases zijn data verzameld via zowel semi-gestructureerde interviews (tien op het ADM, tien in de golfresidentie) als via informele gesprekken (per casus ca. vijftien gesprekken) met bewoners en met mensen en instanties uit de omgeving¹ van beide gemeenschappen. De interviews en gesprekken zijn opgenomen en vervolgens vrijwel letterlijk uitgewerkt. Daarnaast heeft één van de onderzoekers een aantal dagen doorgebracht op het ADM terrein. Andere onderzoekers hebben verschillende dagdelen doorgebracht op het ADM. Om een indruk te krijgen van de dagelijkse activiteiten op de golfresidentie, hebben de onderzoekers, naast het houden van interviews op afspraak, ook daar een aantal dagdelen op het terrein doorgebracht. Tot slot is gebruik

¹ Drie verschillende gemeentediensten van Amsterdam waren niet bereid ons te woord te staan betreffende het ADM.

gemaakt van bronnen als documenten, websites en documentaires.

1.4 Theoretische uitgangspunten

In de literatuurstudie waar dit onderzoek een vervolg op is zijn een aantal theoretische noties uiteengezet aan gaande gemeenschapsvorming, zelforganisatie en de sociale en ruimtelijke gevolgen daarvan. Voor een meer volledig begrip verwijzen we dan ook graag naar deze studie (van Dam et al., 2005). Hier volstaan we met de weergave van een aantal theoretische uitgangspunten die dit onderzoek richting hebben gegeven, te weten:

Governance

Alhoewel er term governance vele interpretaties kent, is er toch enige overeenkomst dat governance refereert aan de ontwikkeling in sturingsstijlen waarin de grens tussen en binnen publiek en private sectoren diffuus zijn geworden. Governance is sturing in een pluriform stelsel waarin verschillende institutionele arrangementen en sturingsvormen worden gecombineerd (Kooiman, 1993; Pierre & Peters, 2000; Stoker, 1998). In governance wordt er niet alleen gestuurd vanuit de centrale overheid, maar vanuit meerdere centra (Eshuis, 2006: 25). In deze studie wordt deze gedachte serieus genomen en wordt ervan uitgegaan dat zelforganiserende gemeenschappen centra zijn waar vanuit ruimtelijke en sociale ontwikkelingen en transities plaatsvinden. De horizontale dimensie van governance die betrekking heeft op een verschuiving van publieke naar private actoren met bijbehorende nieuwe balansen wat betreft publieke en private taken en verantwoordelijkheden, staat daarbij centraal.

Zelforganiserende gemeenschappen

In deze studie wordt zelforganisatie begrepen als de wijze waarop (groepen) mensen hun eigen leef- en woon-omgeving vormgeven. Zelforganisatie van burgers wordt gezien als een belangrijke factor in het verplaatsen van

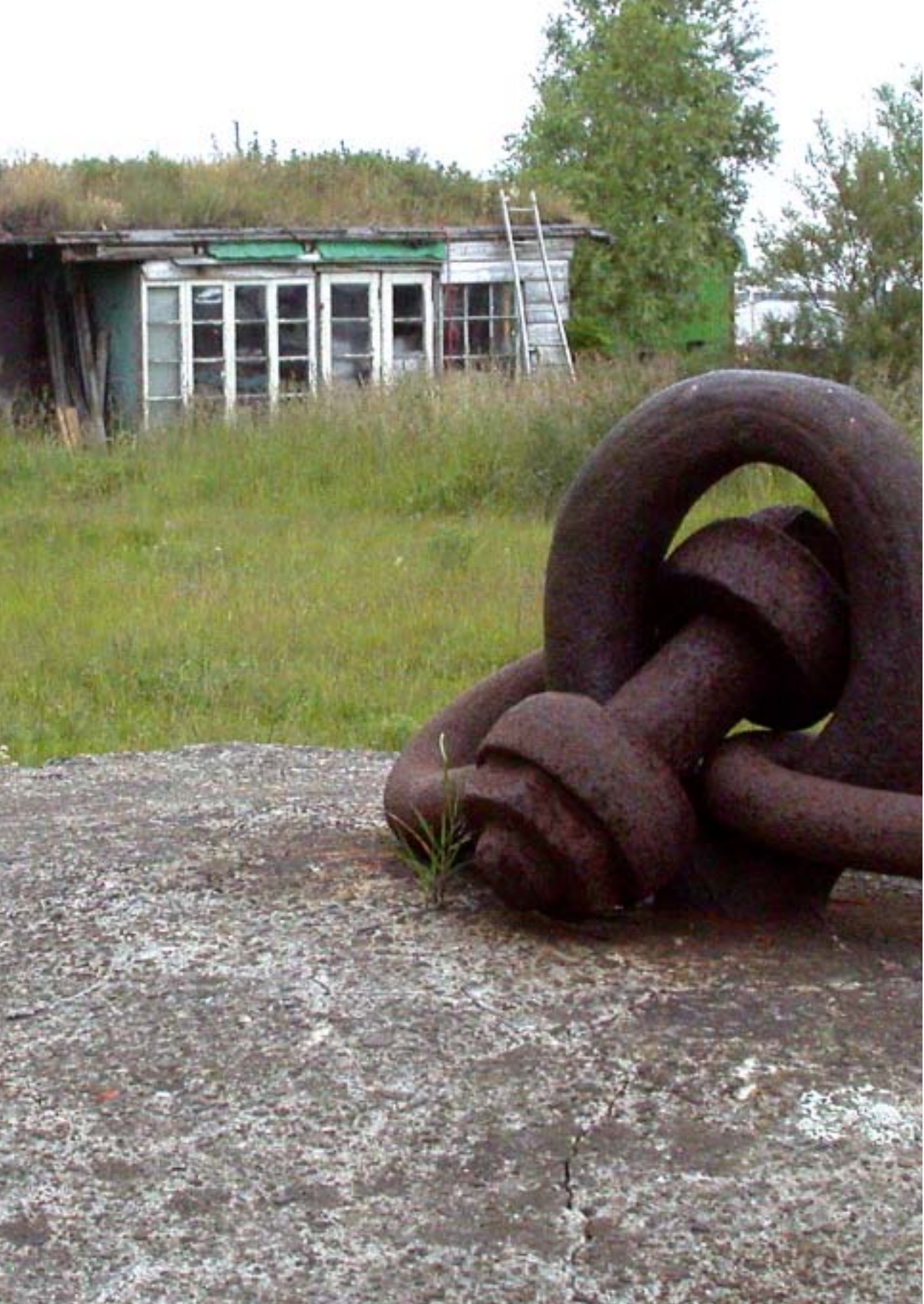
de balans tussen overheidsverantwoordelijkheid en actief burgerschap. Zelforganisatie gaat vaak hand in hand met gemeenschapsvorming; bij het invulling geven aan zelforganisatie ontstaan nieuwe groepen en gemeenschappen. Binnen de antropologie en sociologie werden gemeenschappen traditioneel benaderd als stelsels van sociale relaties. Volgens Ferdinand Tönnies (1887; vertaald in 1957) wordt een gemeenschap bijeengehouden door hechte sociale relaties zoals verwantschapsrelaties en vriendschapsrelaties. Een gemeenschap werd gezien als iets wat 'betrekking had op relatief kleine groepen, zoals wijken, gebaseerd op onderlinge afhankelijkheden en gemeenschappelijke levenswijze' (Delanty, 2003: 54). Gemeenschappen werden gezien als kleine eenheden die zich uitstrekten over een paar woonblokken, en de basis vormden voor een gevoel van 'belonging'. Dit gevoel was gebaseerd op gedeelde ervaringen, verwantschap, en vooral op het bewonen van een gedeelde ruimtelijke levenswereld (*ibid.*). Sennett benadrukt daarnaast nog het hebben van een gezamenlijke identiteit. Hij formuleert het als volgt: 'een gemeenschap is een soort bijzondere sociale groep waarbinnen de leden geloven dat zij iets gemeen hebben. Het gemeenschappelijk voelen is iets broederlijks voelen; er is meer voor nodig dan alleen maar de erkenning dat mensen elkaar op materieel terrein niet kunnen missen. De gemeenschapsband betekent dat men een gemeenschappelijke identiteit voelt, een genoegen in het erkennen van het 'ons' en het 'wat wij zijn' (Sennett, 1971). Ook in deze studie zal blijken dat een gemeenschappelijke identiteit een essentieel kenmerk is van een gemeenschap waarmee de grens wordt getrokken tussen 'wij' en 'zij'. In de jaren '80 kregen de symbolische aspecten van gemeenschappen aandacht en werd het idee uitgewerkt dat mensen een gemeenschap vormen door het delen van symbolen (Anderson, 1983; Cohen, 1985).

In deze studie worden kenmerken als het zijn van een netwerk van sociale relaties, het hebben van gemeenschappelijke symbolen en rituelen en het sociaal, cognitief of ruimtelijk begrenzen ten opzichte van de buiten-

wereld als karakteristiek voor gemeenschappen gezien (van Dam et al., 2005). Verder gaat het in deze studie om communities of place, ook wel place-based communities genoemd. Dit zijn gemeenschappen waarin mensen niet alleen aan elkaar gerelateerd worden door relationele factoren of wederzijds belang, maar ook aan elkaar gerelateerd zijn door de plek waar ze verblijven, werken of regelmatig enige tijd doorbrengen.

1.5 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk twee doen we verslag van onze bevindingen bij het ADM. Er wordt ingegaan op zaken als de motieven voor zelforganisatie als ook de organisatie van de gemeenschap en de ruimtelijke context. De golfresidentie Dronten wordt in hoofdstuk drie aan de hand van soortgelijke structuur behandeld. Het onderzoeksmateriaal wordt in beide hoofdstukken geanalyseerd aan de hand van theorieën en concepten uit de literatuurstudie die aan dit onderzoek vooraf ging. Eén en ander wordt geïllustreerd met citaten uit de interviews en gesprekken met respondenten. In hoofdstuk vier brengen we de resultaten van beide casestudies bij elkaar in een aantal conclusies. De betekenis die zelforganisatie heeft voor de bredere maatschappelijke en politiek-bestuurlijke context wordt in dit laatste hoofdstuk besproken. Daarnaast zijn er in de tekst verschillende tekstboxen geplaatst. De teksten in deze tekstboxen zijn indirect verwant aan de hoofdtekst en zijn bedoeld ter inspiratie.

2

In dit hoofdstuk wordt de casus van het ADM in Amsterdam beschreven. Het ADM wordt theoretisch geschetst (§ 2.1) alvorens het ADM als casus geïntroduceerd wordt en kort ingaan wordt op de historie van het ADM en de ruimtelijke context (§2.2). Vervolgens worden de ADM-ers en hun onderlinge relaties in beeld gebracht (§ 2.3), alsook de organisatie van de gemeenschap (§ 2.4). Nadat dieper ingegaan wordt op de motivatie van mensen om op het ADM te gaan wonen (§ 2.5) worden de relaties met mensen en organisaties in de omgeving wordt behandeld (§ 2.6). Tot slot volgen de belangrijkste conclusies op het vlak van zelforganisatie, gemeenschapsvorming, organisatie, geslotenheid en relatie met omgeving (§ 2.7).

2.1 Het ADM als vrijplaats

Het ADM-terrein kan worden gezien als een vrijplaats die wordt bewoond door een gemeenschap van krakers. De bewoners zijn overwegend kunstenaars en ambachtslieden. Op het ADM wordt niet alleen gewoond, maar ook gewerkt. Er zijn verschillende werkplaatsen waar allerlei objecten worden gemaakt of gerestaureerd, van bijvoorbeeld kunstwerken tot klassieke bussen, boten, artefacten voor theatervoorstellingen of brood.

Het ADM-terrein maakt onderdeel uit van de krakerscène en de beweging rond vrijplaatsen. De kraakbeweging kan worden beschouwd als een sociale beweging met een

*Tijdelijke autonome zone:
Piraten vrijstaat Fiume*

*Gabriele D'Annunzio
(1863-1938), decadent dichter,
kunstenaar, muzikant, estheet,
womanizer, besloot om de stad Fiume uit
Joegoslavië te veroveren en deze stad te geven aan
Italië. Italië wees zijn genereuze aanbod af, de premier noemde hem een dwaas. D'Annunzio besloot om de onafhankelijkheid te verklaren en te zien hoe lang hij daar mee weg kon komen. Hij en een van zijn anarchistische vrienden schreven de grondwet: ze verklaarden muziek als het centrale beginsel van de staat. De marine bestaande uit deserteurs en Milanese maritieme anarchisten, noemden zich de Uscochi, naar de lange verdwenen piraten die ooit hebben geleefd op de eilanden voor de kust. De moderne Uscochi slaagden in een aantal wilde coups door verscheidene rijke Italiaanse koopvaardijsschepen over te nemen. Plotseling had de Republiek een toekomst doordat er geld in de schatkist was. Kunstenaars, bohemians, avonturiers, vluchtelingen*

links-liberale oriëntatie (Pruijt, 2004). Het is tegenbeweging, ofwel een beweging die protesteert tegen dominante ideologieën en instituties in de burgermaatschappij. Een belangrijke stroming binnen de kraakbeweging richt zich op zelfwerkzaamheid en de zoektocht naar vrijheid voor individuen. Een andere stroming heeft een meer uitgesproken politiek karakter. Ze beoogt fundamentele veranderingen in de maatschappij op uiteenlopende gebieden zoals woningbeleid, emancipatie en internationale verhoudingen (van Duivenvoorden, 2000). De kraakbeweging wil enerzijds woningnood bestrijden door leegstaande panden te kraken. Anderzijds protesteert zij in bredere zin tegen kapitalisme en de ongelijkheden die het kapitalisme met zich meebrengt. De kraakbeweging kent twee aspecten: een politiek en een economisch aspect. De politieke component heeft betrekking op de ideologische tegenbeweging die de kraakbeweging vormt, de economische op de behoefte aan voldoende en goedkope woningen.

Volgens Pruijt (2004) zijn er vijf motieven om te kraken, die onderscheiden kunnen worden in vijf configuraties: (1) Kraken vanwege deprivatie. Hierbij kraken mensen uit armoede. Ze kunnen anders dan via kraken geen woning betrekken, en vragen vaak ook om hulp van de overheid. (2) Kraken als een alternatieve woonstrategie. Hierbij kiezen mensen niet uit nood gedwongen voor het kraken, maar omdat ze door te kraken op een manier kunnen wonen die dicht bij hun woonidealen komt. Zo kunnen ze bijvoorbeeld in een commune of woongroep wonen. Bij deze configuratie speelt zelforganisatie een belangrijke rol, en mensen vragen niet zozeer om hulp van de overheid maar vooral om met rust gelaten te worden door de overheid. (3) Ondernemend kraken. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheid die in kraakpanden vaak bestaat om met eenvoudige middelen en zonder bureaucratie iets te ondernemen. Het kan gaan om uiteenlopende zaken zoals een restaurant, een bakker, feestruimtes of een sauna. (4) Conserverend kraken. Hierbij is het kraken een strategie om bepaalde gebou-

wen, stadsgezichten of landschappen te behouden, en (5) Politiek kraken. Hierbij staat het verzet tegen de dominante maatschappelijke orde centraal. De tegenkracht in relatie tot de staat is hierbij van belang. In deze configuratie is kraken interessant vanwege de mogelijkheden tot confrontaties met de staat.

In Nederland kwam de kraakbeweging sterk op in de tweede helft van de jaren '70, en was zij op haar sterkst in de eerste helft van de jaren '80 (van Duivenvoorden, 2000). Sinds de jaren '90 is de kraakbeweging minder sterk (Uitermark). Er wordt echter nog wel degelijk gekraakt in Nederland. Uitermark wijst erop dat het kraken sinds de jaren '90 vaak wordt verbonden aan het idee van 'broedplaatsen' of 'vrijplaatsen' (Breek & de Graad, 2001; Poldervaart, 2004). Er is een beweging ontstaan rond vrijplaatsen (zie e.g. www.vrijruimte.nl). Het ADM maakt deel uit van deze beweging. Zoals op vrijplaatsen vaak het geval is, vindt op het ADM functiemenging plaats door wonen en werken te combineren. 'Het proces van functiemenging binnen vrijplaatsen is ontstaan doordat men niet alleen een eerste levensbehoefte als het wonen 'zelfbepaald' in wil richten, maar ook andere onderdelen van het bestaan binnen de nieuw geschapen vrije zone wil brengen' (Breek & de Graad, 2001; Poldervaart, 2004: 31-32). Vrijplaatsen zijn plekken waar bewoners hun eigen levensomstandigheden willen bepalen. Daarbij staan eigen initiatief, zelfwerkzaamheid en onafhankelijkheid ten opzichte van andere partijen centraal. Vaak is het beheer van de vrijplaats voor een belangrijk deel een collectieve aangelegenheid: het beheer wordt uitgevoerd door de bewoners als groep. Ook is er in veel gevallen sprake van maatschappelijke betrokkenheid. Er wordt veelal gesympathiseerd met antikapitalistische, emancipatoire en milieuvriendelijke ideologieën. Men probeert een maatschappelijk alternatief te vormen voor gevestigde normen op uiteenlopende gebieden zoals economie, samenlevingsvormen, maar ook ruimtelijke ordening. Poldervaart (2004) noemt experimenten met 'collectieve ecologische levensstijlen,

en staatlozen vluchtelingen, homoseksuelen en militaire dandies begonnen te verschijnen in Fiume. Iedere ochtend las D'Annunzio poëzie en manifesten vanaf zijn balkon; iedere avond een concert en daarna vuurwerk. Dit was de gehele activiteit van de overheid. Achttien maanden later, toen de wijn en het geld waren uitgeput en de Italiaanse vloot zich uiteindelijk liet zien, had niemand nog energie om weerstand te leveren (Bey, 2003).

vrij van dwang en uitbuiting; sociale centra met ruimte voor autonome politieke participatie; lokale netwerken met alternatieve economische uitwisselingen.’ Zij benadrukt tegelijkertijd dat veel vrijplaatsen geen binding hebben met bredere processen van maatschappelijke verandering.

2.2 Een eerste overzicht van het ADM

Het ADM-terrein was tot 1985 een scheepswerf die ‘Amsterdamse Droogdok Maatschappij’ heette. In 1985 ging de scheepswerf failliet, waarna twee jaar leegstand volgde. In 1987 werd de plek voor het eerst gekraakt en in 1992 werd de plek weer ontruimd. Vervolgens hebben de Mobiele Eenheid en daarna Nissan enige tijd van het terrein gebruik gemaakt. Nissan gebruikte het terrein als parkeerterrein voor nieuwe auto’s, en liet een hek om het hele terrein zetten. In 1997 werd het terrein aangekocht door de projectontwikkelaar Bertus Lüske. In november van dat jaar werd het terrein opnieuw gekraakt, ditmaal door een groep krakers waarvan sommigen nog steeds op het ADM wonen. Het is niet geheel duidelijk of zij dit hebben gedaan op aanraden van de toenmalige wethouder van Amsterdam of dat het geheel op eigen initiatief is gebeurd. Nu staan de letters ADM voor Amsterdamse Doe-het-zelf Maatschappij. Sinds de dood van Bertus Lüske is het terrein in eigendom van zijn erfgenamen. Lüske heeft de grond voor 27 miljoen gulden gekocht (Het Parool, 2004). Ook de gemeente heeft een bod gedaan op het terrein, maar dat lag lager dan het bod van Lüske. De grond was relatief goedkoop omdat het grondgebruik via een kettingbeding² aan voorwaarden verbonden is. Het kettingbeding dat voor het ADM terrein van kracht is, stelt dat het terrein alleen gebruikt mag worden voor een bedrijf op het gebied van scheepsbouw. Ook stelt het kettingbeding dat de gemeente een eerste recht van aankoop heeft wanneer de grondeigenaar de grond zou willen verkopen (van Geet & Hopmans, 2005). Dit betekent dat de eigenaar, de erven Lüske, het terrein

² Een kettingbeding is een privaatrechtelijke regeling waarmee strengere eisen aan de grondeigenaar kunnen worden gesteld dan mogelijk is via de publiekrechtelijke regeling van het bestemmingsplan en de Wet Ruimtelijke Ordening.

alleen mag ontwikkelen voor scheepsbouwactiviteiten. De eigenaar heeft geprobeerd om van het kettingbeding af te komen. Volgens de eigenaar om andere plannen voor de ontwikkeling en uitbating van het terrein te kunnen uitvoeren, volgens de bewoners om de waarde van het terrein te doen stijgen en het vervolgens met flinke winst te kunnen verkopen.

Het ADM-terrein ligt aan het water in het Westelijke Havengebied van Amsterdam en beslaat zo'n 45 hectaren. Het terrein ligt afgelegen. In de omgeving staan wel wat loodsen en wat bedrijfsgebouwen, maar er zijn over het algemeen weinig mensen in de buurt. Als je het terrein oprijdt, kom je eerst een aantal zandbanken tegen, die het terrein enigszins aan het zicht onttrekken. Vervolgens zijn er enkele tientallen caravans en trailers buiten het hek opgesteld. Hier wonen mensen die niet op het ADM-terrein worden toegelaten. Vervolgens is er een hek met een slot waar achter het ADM-terrein ligt. Het ADM-terrein herbergt een groot hoofdgebouw van meerdere verdiepingen, een grote loods met een bovenloopkraan, een buitenterrein waarop wilgenbossen zijn ontstaan en enkele kades voor schepen. In het hoofdgebouw wordt hoofdzakelijk gewoond en de loods dient als werkplaats. Op het bossige buitenterrein staan trailers en woonwagens waarin wordt gewoond. Deze staan vaak langs één van de smalle asfaltwegen die over het hele terrein lopen. Het terrein is weids, ligt aan het water en veel activiteiten spelen zich buiten af. Zoals een ADM-kenner aangeeft:

'De plek is een industriële dump met prachtige visuele kenmerken. De natuur heeft zich ondertussen een beetje gevormd. De plek heeft een heel eigen karakter. Van scheepswerf tot heel apart ecologisch milieu.'

2.3 ADM-ers en hun onderlinge relaties

Op het ADM-terrein wonen ongeveer 100 mensen, al fluctueert dat aantal door de seizoenen heen van ongeveer 80 tot circa 150. Ongeveer 40 mensen wonen in het hoofdgebouw, de anderen wonen in trailers, omgebouwde bussen, caravans, woonwagens en boten verspreid over het terrein. Er is een grote middengroep van mensen tussen de 20 en 40 jaar oud, maar er zijn ook kinderen en mensen boven de 40 te vinden. De samenstelling van mensen is internationaal. Verder is er een groep mensen die wel werkt op het ADM, maar er niet woont. De mensen op het ADM zijn creatieve mensen, naar eigen zeggen 'mensen die iets willen en iets kunnen'. Er wonen en werken onder andere kunstenaars, theatergroepen, dansers, ambachtslieden en mensen die boten opknappen. Zelfwerkzaamheid speelt een belangrijke rol. Zo hebben bewoners zelf gezorgd dat ze zijn aangesloten op riolering, water en elektriciteit. Veel mensen zijn letterlijk aan iets aan het bouwen, bijvoorbeeld aan kachels, huizen, Mongoolse tenten of kunstwerken. Bouwen in de brede zin des woord is belangrijk op het ADM. ADM-ers refereren ook wel aan het ADM als 'culturele vrijhaven'. Zij geven hun leven vorm zoals zij het willen en voor dat leven hebben zij ruimte nodig. Veel ADM-ers geven weinig om nieuwe materiële zaken. Ze zijn eerder actief in het verzamelen en hergebruiken van mooie oude dingen, zoals oude auto's. Ze knappen auto's en boten op, brengen ze voor zover mogelijk weer in originele staat, allemaal voor zover het geld reikt. Het lijkt dat ADM-ers niet veel geld nodig hebben om te kunnen leven. Veel ADM-ers zijn hebben een sterke ideologie en zijn maatschappijkritisch. Zij verwijzen naar zichzelf als 'andersdenkenden' en 'vrijbuiters'. Een respondent geeft aan dat een aantal van hen heel principieel zijn, en een aantal vrij principeloos zijn:

'De laatste ondermijnen de samenleving. Zij hebben bijvoorbeeld in de stad nog een appartement en trekken een bijstandsuitkering en leven op het ADM.'

Ook zijn er ADM-ers die zich in de ‘gewone’ maatschappij niet thuis voelen en slecht kunnen aarden.

Subgroepen

Bewoners van het ADM noemden zelf diverse subgroepen. Van bijna iedere subgroep die genoemd werd, werd door anderen echter ook weer gezegd dat hij die subgroep eigenlijk niet als een groep zag. Kortom, er bestaan uiteenlopende beelden van de groepen op het ADM. Subgroepen die genoemd werden: (a) de silokern; (b) het silotheater; (c) de bosbewoners; (d) de bootbewoners; (e) de Engelsen. Ook bestaan er diverse associaties bij de verschillende groepen. Zo associeerde iemand de ‘boscultuur’ met ‘kopjes thee’ en de ‘bootcultuur’ met ‘vet staal’. Van de silokern bestaat het beeld dat zij veel te zeggen hebben op het ADM omdat ze er al zolang zitten. Over de Engelsen heeft niet iedereen een positief beeld. Verschillende Engelsen die op het ADM wonen zaten in de housescene en gebruikten de drugs die daarmee gepaard kunnen gaan. Een respondent zei:

‘De Engelsen praten niet mee en beslissen niet mee. We kunnen ze niet weggagen. Ze hebben er niets van begrepen. Ze zijn uitgemergeld wanneer ze hier komen. Een paar Engelsen zijn wel okay. Doreen³ is fantastisch. Zij spreekt Nederlands en ze heeft het voor elkaar. Ze heeft een baan. Ze is helder, betrouwbaar, aardig.’

Soms is er sprake van wrijving tussen subgroepen, maar meestal zijn er talloze individuele relaties die de subgroepen doorsnijden. Er wordt onderkend dat er onderlinge verschillen zijn, maar dat betekent niet dat niet iedereen tegelijkertijd bij de ADM-gemeenschap hoort.

De omgang tussen bewoners

Vrijwel alle bewoners kennen elkaar van gezicht en van naam, en voor degenen die vaak op het ADM werken geldt hetzelfde. Wanneer we nauwkeuriger naar de relaties tussen de bewoners van het ADM kijken, dan vallen grote verschillen op. Sommige relaties zijn zeer hecht,

³ De naam die in het citaat genoemd wordt is een gefingeerde naam.

andere oppervlakkig. Er zijn allerlei soorten relaties: familierelaties, vriendschapsrelaties, meer zakelijke relaties en burenelaties. Sommige relaties kennen een sterke emotionele component, anderen zijn meer zakelijk. Een deel van de bewoners kent elkaar al lang. Zij hebben tot 1998 samen in het gekraakte Silogebouw gewoond en zijn rond de ontruiming van dat gebouw gezamenlijk naar het ADM getrokken. Deze mensen hebben dus een gedeeld verleden, wat hun huidige relatie beïnvloedt. Een deel van deze groep maakt deel uit van het Silotheater. Op het ADM wordt de groep uit het oude Silogebouw soms als een kerngroep gezien. Zij zitten het langst op het ADM, en hebben duidelijke onderlinge banden. Binnen het ADM bestaan ook familierelaties. Op het ADM woont een aantal gezinnen met kinderen. Soms zijn de vaders op het ADM terecht gekomen mede dankzij het feit dat hun kind op het ADM woonde.

Behalve lang bestaande relaties, worden op het ADM-terrein ook nieuwe relaties gesmeed. Zo zijn er woongroepen ontstaan binnen het oude bedrijfsgebouw, waarbinnen mensen een relatie als huisgenoot hebben. Ook zijn er sociale relaties ontstaan op grond van gedeelde interesses en werkzaamheden. Sommigen zijn samen een bedrijf begonnen, bijvoorbeeld een bedrijf dat Mongoolse tenten maakt⁴. In de loods komen mensen elkaar tegen omdat ze aan vergelijkbare projecten bezig zijn, en ontstaan relaties waarin kennis wordt uitgewisseld en waar mensen elkaar helpen. Veel respondenten zijn zeer positief over de onderlinge hulp die mensen in de loods elkaar bieden. Zo vertelde een respondent dat hij in de loods bezig was en een vergissing had gemaakt. Hij werd door iemand geholpen, en even later kwam er nog iemand langs en toen ze even hadden gepraat is die persoon zijn overal gaan halen.

‘Vervolgens hebben we tot 8 uur gewerkt zaten we helemaal onder het vet... Dat is zo fijn dat je dat mag ervaren.’ En: ‘Er zijn hier veel vakmensen, mensen die echt iets kunnen. Mensen die echt kunnen lassen bijvoorbeeld.’

⁴ Zie www.nooitmeerhaast.nl

Dat is leuk aan deze plek. En er zijn kranen en machines waar je goed mee kan werken, waar je boten mee uit het water kunt tillen en in de loods kunt verplaatsen. Mensen helpen elkaar hier. Hij (de oudere man) heeft ook geholpen met mijn boot. Als er iets is, bijvoorbeeld, als hij met zijn tractor in de sloot ligt bij wijze van spreken, dan komt er iemand om hem eruit te halen. Meteen. Hij helpt ook mensen. Als er ergens een tractor nodig is, dan helpt hij met zijn tractor. Door dat soort dingen leer je mensen kennen, en zo zwem je het dorp in.'

Op het ADM bestaat ook sociale controle. Deze controle is echter niet heel strak:

'We corrigeren elkaar, dat wel. Maar niet nawijzen en afkeuren.'

Onder de ADM-bewoners bestaan zogenaamde 'visiting circles' (Gray, 2002), ofwel kringen van mensen die elkaar bezoeken. Een respondent vertelde bijvoorbeeld dat hij in zo'n 40 woningen nog nooit is geweest, terwijl hij al jaren op het ADM woont. Er zijn echter ook mensen die hij regelmatig bezoekt. De relaties tussen individuen, en de vorming van groepen en visiting circles zijn deels ruimtelijk bepaald. Fysieke nabijheid zorgt voor contact tussen burens of huisgenoten.

Gemeenschappelijkheid en gemeenschapszin

De ADM-bewoners hebben het gevoel te behoren tot een gemeenschap van ADM-ers. Dit geeft een wij-gevoel en een gedeelde identiteit. Het zorgt ervoor dat individuele bewoners als lid van de gemeenschap een relatie tot elkaar hebben. De ADM-ers hebben met elkaar te maken via de gebouwen, de infrastructuur en de buitenruimte dat door het collectief van ADM-ers zelf beheerd wordt. Problemen worden niet door een derde partij opgelost, maar door samenwerkende ADM-ers zelf.

Op het ADM hebben mensen met elkaar te maken omdat veel zaken geen privé-eigendom zijn. De collectiviteit van de ADM-bewoners wordt regelmatig bevestigd

en versterkt in collectieve evenementen en gebeurtenissen. Belangrijk is de bar/restaurant die driemaal per week open is. Deze bar wordt over het algemeen goed bezocht en vormt daardoor een belangrijke ontmoetingsplaats. Ook zijn er regelmatig vergaderingen: Er is een ADM-vergadering en een aparte 'bootvergadering' van de bewoners van boten.

Voorheen was het Robodock festival jarenlang een belangrijk evenement op het ADM. Het Robodock Festival bestaat sinds 1998 en wordt georganiseerd door Stichting ADeM. In 2003 is er voor het eerst uitgeweken naar Rotterdam vanwege brandveiligheidseisen. De laatste jaren vindt het Robodock weer plaats in Amsterdam, maar niet op het ADM-terrein. Evenementen die nog wel op het ADM terrein worden georganiseerd zijn bijvoorbeeld muziekevenementen of bakbrommerraces. Ook gaat jaarlijks een grote groep ADM-ers met een boot naar het Oerol-festival, een theaterfestival op Terschelling.

Meerdere respondenten vergelijken het ADM met een dorp:

'Het is net een dorp. In een dorp heb je ook een aantal oude families die eigenlijk de kern van het dorp vormen. Hier heb je de groep van het Silo die een soort kern vormt. Ook bij het Robodock festival hoort een bepaalde groep. Daarvoor werkt een aantal mensen van het Silotheater samen maar er zitten ook een aantal anderen bij.'

Opvallend daarbij is dat er weleens over één van de bewoners van het eerste uur wordt gesproken als zijnde de burgemeester. Diverse respondenten hebben overigens het gevoel dat het gemeenschapsgevoel in de loop der tijd is afgenomen, dat mensen zich meer terugtrekken en meer privé doen. Een respondent zei:

'Het is minder leuk nu, want mensen gaan hun eigen weg, uiteenlopende wegen, daarom hebben ze minder met elkaar.'

De relaties binnen de gemeenschap worden versterkt door dreiging van buitenaf

Gebeurtenissen die de onderlinge banden van ADM-ers versterken zijn de gebeurtenissen die te maken hebben met dreiging van buitenaf. Zo heeft Bertus Lüske in het voorjaar van 1998 geprobeerd het pand te slopen met behulp van een slopersploeg (knokploeg) en een rupskraan. Hij probeerde de krakers uit het gebouw te krijgen. Bij deze actie werden talloze ramen en twee hoeken van het gebouw vernield. Het verhaal dat bewoners van het ADM over deze gebeurtenis vertellen, is een verhaal van een collectief, een nietsontziende eigenaar, gebrekkig optreden van de politie en het falen van de rechtstaat als het gaat om het beschermen van de bewoners en het doen van recht. Het verhaal positioneert de bewoners van het ADM en andere partijen.

Een andere gebeurtenis heeft betrekking op plannen om het meertje achter het ADM dicht te gooien. Om dit te voorkomen hebben enkele ADM-ers een stichting opgericht. Deze stichting had tot doel de flora en fauna bij het meer te beschermen. De stichting is succesvol geweest, want het meer is niet gedempt. In dit verhaal komen de ADM-ers als beschermers van natuur naar voren.

In oktober en november 2005 ontstond een nieuwe dreiging van buitenaf, toen de gemeente en gemeentelijke diensten controles op het ADM aankondigden en er zelfs sprake was van ontruiming. Er zijn gezamenlijke activiteiten opgezet om het terrein op te ruimen en tegemoet te komen aan eisen van de gemeente. Vermeende dreiging van buitenaf kan het 'wij'-'zij' gevoel versterken (Elias, 1965 [1994]). Mechanismen die samenhangen met vermeende dreiging van buitenaf zijn groupthink en groeps polarisatie (Janis, 1972). Ook op het ADM brengt de dreiging van een gezamenlijke 'vijand' bewoners dicht bij elkaar. Het gezamenlijk doormaken van deze evenementen en gebeurtenissen draagt bij aan een gedeeld verleden en versterkt op die manier sociale banden.

2.4 Functioneren en organisatie van ADM

Taken en rollen

Binnen het ADM bestaan geen formele functies of formele organisatie van taken. Op informele basis vervullen mensen echter wel bepaalde taken en rollen. Velen hebben zo hun specialiteit. Dat geldt zeker wat betreft het contact tussen het ADM en officiële instanties. Zo is er iemand die het onderhouden van contacten met de politiek goeddeels op zich neemt. Deze persoon treedt vaak op als intermediair en heeft bijvoorbeeld ingesproken op commissievergaderingen van de gemeenteraad. Anderen zijn goed thuis op juridisch gebied en hebben daarin een taak binnen de gemeenschap. Zo zijn er ook mensen die brood bakken, koken in het restaurant of kachels maken. Binnen het ADM kun je een paar dingen doen om geld te verdienen. Je kunt bijvoorbeeld schoonmaken of koken in het eetcafé. Als je kookt voor het eetcafé dan vraag je een bedrag per hoofdmaaltijd, voor het toetje en voor het voorgerecht. Deze bedragen zijn relatief laag. Als kok draag je risico want de ene keer is zijn er veel betalende gasten en de andere keer niet. Heel af en toe, als het helemaal niet gaat, word je gesteund door de bar. Iemand vertelt dat twee jonge Polen zijn boot hebben geschilderd. Voor 6 euro per uur. Dat is niet slecht betaald, maar ook niet heel duur. De man zegt dat hij niet weet hoe het bij ons zit, maar dat dat op het ADM best veel geld is. Hij heeft nu een vriend voor hem werken voor 10 euro per uur. Meer wil de vriend niet hebben. Er is dus een eigen economie binnen het ADM. De prijs van arbeid is anders (lager) dan in de rest van de maatschappij. Ook valt op dat ruilen een belangrijk onderdeel uitmaakt van de economie.

Omdat er circa 100 mensen op het ADM leven en niet iedereen persoonlijk meer kan worden aangesproken, zijn er vergaderingen. De vergaderingen gaan over zaken die spelen, zoals opruimen en toegang voor potentiële nieuwe bewoners.

Regels

Op het ADM spelen formele, geschreven regels nauwelijks een rol. Er zijn wel talloze informele, ongeschreven regels en afspraken. Verschillende van de ongeschreven regels hebben het karakter van sociale normen, die duiden hoe men zich behoort te gedragen. De ongeschreven regels spelen een belangrijke rol bij de organisatie van alles wat er gebeurt op het ADM. Opvallend is dat regels veranderlijk zijn en niet voor iedereen hetzelfde zijn. Een respondent gaf de meest essentiële regel op het ADM aan. Hij zei:

‘De belangrijkste regel is dat je niemand anders hindert.’

Wat hinder is verschilt per persoon en kan in principe steeds opnieuw worden gedefinieerd, al zijn er wel globale ideeën over wat hinderlijk is. De regels worden aangepast door mensen en aan mensen.

Het belang van regels moet overigens gerelativeerd worden. Regels worden namelijk niet altijd nageleefd en afspraken niet altijd uitgevoerd. Zo wordt er vaak geen gevolg gegeven aan afspraken die in de vergadering zijn gemaakt. De afspraken worden genegeerd of vergeten. Een respondent nuanceert dit beeld en geeft aan:

‘Ja, het gros van de afspraken gaat niet door. Maar uiteindelijk wel.’

Het informele en veranderlijke karakter van de regels lijkt te maken te hebben met de aard van het kraken. Vaak is er sprake van een gedoogsituatie bij kraken. In dergelijke situaties kunnen krakers zich onderling niet makkelijk beroepen op het formele recht, niet alleen omdat dit ‘not done’ is onder krakers, maar ook omdat de formeel-juridische procedure die zou volgen na een beroep op het formele recht ertoe kan leiden dat de wetgever de situatie moet onderzoeken en niet langer kan gedogen. Dit betekent dat de krakers zich minder sterk kunnen beroepen op formele regels, mochten ze dat al willen. Tevens zijn veel krakers maatschappijkritisch, in

Het genot van kraken

‘Het leukste aan kraken is het avontuur. Je weet nooit wat je achter die voordeur zult aantreffen. Daar ligt een heel huis, met een eigen geschiedenis, klaar om ontdekt te worden. Neem het pand waar ik nu woon. De deur stond gewoon open. Dan loop je naar boven en ontdek je nog een trap, nog een verdieping. Zelfs jaren later vonden we onbekende kamers! Het is het geheimzinnige gevoel van de oude rommelzolder waar je als kind rondsnuffelt. Dat is het genot van de kraakactie zelf. Wat daarna blijft of beter: af en toe naar boven komt is een gevoel van zelfbeschikking. Soms lijken de dingen allemaal vooraf bepaald. Door iets te doen wat niet mag, breek je uit die sleur en ontdek je dat je ook zelf je leven vorm kunt geven. En het levert ook nog eens een woning op. Daar kan ik heel blij van worden. Het maakt kraken de moeite waard, ondanks alle moeilijkheden en stress. Dat laatste heeft bij mij nu trouwens de overhand boven het genot. Ik heb net gehoord dat onze huiseigenaar een bouwvergunning

de zin dat ze wars van zaken zijn die vrijheidbeperkend werken zoals bureaucratie en regels.

Kraken is onzeker en tijdelijk van aard, wat gevolgen heeft voor de organisatie van het ADM. De staat en de wettelijke eigenaar kunnen immers altijd een poging doen om het kraken te beëindigen. Er is geen zekerheid over eigendomsrechten. Een respondent vertelt:

‘Hoe het hier reilt en zeilt, heeft fundamenteel te maken met het feit dat het gekraakt is. We weten dat we het uiteindelijk achter moeten laten. Als we straks een brief van de gemeente krijgen van je mag nog 7 jaar blijven, dan krijg je landjepik. Dan gaan mensen hekjes om hun tuin zetten.’

En:

‘Als ik zou horen u mag blijven dan rijd ik hier een grote stacaravan naar binnen. Ik rijd 3 grote stacaravans naar binnen. Dat is comfortabel. Er zijn zo 30 mensen die dat nu niet doen omdat ze het niet aandurven vanwege de onzekerheid.’

Zoals uit bovenstaande citaten blijkt, zijn velen ervan overtuigd dat er problemen ontstaan over de natuurlijke wijze van organiseren van het ADM, waar legalisering toeslaat.

Regels liggen niet vast en de interpretatie en toepassing van regels is afhankelijk van de situatie. Bij het interpreteren en toepassen van regels hebben de langst wonende bewoners vaak meer zeggenschap. De logica hierachter is dat zij al lang wonen op het ADM en daarom vaak weten hoe bij iets de vork in de steel zit en ook veel hebben bijgedragen aan het ADM. Macht gaat gedeeltelijk samen met anciënniteit.

Regels over toegang tot het ADM

Het is niet iedereen toegestaan om op het ADM-terrein

te komen, laat staan dat eenieder die dat wil er kan komen wonen. De bewoners proberen, voor zover mogelijk, controle uit te oefenen over wie zich wel en niet op het ADM-terrein begeeft of vestigt. De bewoners van het ADM willen met name voorkomen dat er teveel mensen op het ADM gaan wonen, waardoor hun woonsituatie en levenswijze onder druk zou kunnen komen te staan. Er zijn verschillende redenen waarom nieuwkomers een bedreiging zouden kunnen vormen voor de ADM-ers. Ten eerste is de ruimte op het ADM beperkt. Als er teveel mensen komen wonen dan is er steeds minder ruimte per persoon. Veel bewoners van het ADM hebben activiteiten die relatief veel ruimte vergen, zoals het repareren van bussen of boten, of het bouwen van decors voor theater. Ten tweede kunnen nieuwkomers de sfeer en identiteit van het ADM veranderen. De huidige bewoners bouwen aan mooie dingen, of dat nu artefacten voor theaters zijn of brommertjes uit 1960. Om de kunstzinnige en restauratieve identiteit van het ADM te behouden wil men nieuwkomers die bijdragen aan deze identiteit. Ten derde geldt dat nieuwkomers die wetten overtreden voor autoriteiten een reden kunnen zijn om in te grijpen en het terrein te ontruimen. Dit is één van de redenen waarom ADM-ers bijvoorbeeld geen verslaafde daklozen toelaten. Ten vierde wil men niet dat er mensen op het ADM komen wonen die alleen profiteren van de mogelijkheden en de voorzieningen, en rotzooi achterlaten die anderen moeten opruimen. Een bewoner zegt daarover:

‘Wij hebben geknukt voor dit plekkie. Voor water, elektrisch. Dat is allemaal geregeld door een paar mensen hier. Maar als iemand hier zomaar aan komt waaien en gebruik maakt van de faciliteiten - water, elektriciteit, het restaurant - en dan ook nog eens een keertje weggaat en een puinhoop achterlaat - accu’s, afgewerkte olie - dan zijn het altijd de ADM-ers die het opruimen.’

De bovengenoemde ideeën over nieuwe bewoners die een bedreiging voor het ADM zouden kunnen vormen,

heeft gekregen’ (In: De Groene Amsterdammer, 11.07.2008).

Jos Hooimeijer, kraakster

of afbreuk zouden kunnen doen aan wat het ADM nu is, worden vertaald in ongeschreven normen voor toelating van nieuwe bewoners. Een belangrijke norm is dat nieuwe bewoners een positieve bijdrage moeten leveren aan het ADM die aansluit bij de huidige identiteit van het ADM. De gemeenschap heeft echter geen volledige controle over wie zich wel en niet op het ADM vestigen. Sommigen komen simpelweg een keer het terrein op en later blijkt dat ze eigenlijk nooit meer weg zijn gegaan. Zo merkte iemand op dat hij bewoner was geworden door 'te kraken onder de krakers'. Op het ADM wordt wel een onderscheid gemaakt tussen 'bewoners' en 'gasten'. Bewoners kunnen in principe permanent op het ADM blijven, terwijl gasten in principe tijdelijk blijven. Volgens de respondent blijven gasten vaak hangen omdat ze tijdens hun verblijf merken hoe aantrekkelijk het is om op het ADM te wonen:

'Gasten gaan in principe nooit meer weg. 90% gaat nooit meer weg.'

Hoewel het nooit precies duidelijk is hoeveel mensen er op het ADM wonen, lijkt het er wel op dat het aantal mensen langzaam groeit. Een aantal bewoners van het eerste uur schat de netto-groei op zo'n 2% per jaar. Er komen dus ieder jaar iets meer mensen dan dat er mensen weggaan. Eén respondent benadrukt dat er wel degelijk ook mensen weggaan:

'Ik zat laatst eens te tellen en toen viel mij dat op. Ze gaan uit zichzelf weg. Ze vinden één of andere plek in de stad. Daar hoor je niks meer van. Ze gaan geruisloos.'

De 'officiële' procedure voor potentiële nieuwkomers, is dat zij in de vergadering melden dat zij op het ADM willen komen wonen. Zij kunnen dan hun wens toelichten, waarna er over wordt gediscussieerd en de aanwezigen op de vergadering besluiten. In de praktijk melden niet alle nieuwkomers zich bij de vergadering. Zij proberen de vergadering te omzeilen, omdat ze weten dat de kans

bestaat dat de vergadering beslist dat ze er niet mogen komen wonen. Eén van de gasten vertelde over zijn aankomst en het verblijf op het ADM:

‘Ja. Maar dat ga ik niet vragen. Dat moet je niet vragen.’

Deze gast vraagt niet of hij mag blijven, maar wil ervoor zorgen dat mensen hem ‘okay’ vinden. Hij wil langzaam integreren in de gemeenschap, iets wat volgens hem ontstaat in wisselwerking met anderen. De respondent is op het terrein gekomen omdat hij er mensen kende, en iemand ook verklaarde dat hij zijn gast kon zijn.

Sommige bewoners vinden het geen enkel probleem dat er op deze manier nieuwe mensen op het terrein komen wonen. Zij stellen dat het terrein niet het eigendom van de huidige bewoners is, en vragen zich af of de huidige bewoners dan wel het recht hebben om anderen de toegang te ontzeggen. Een deel van de bewoners wil echter meer controle over vestiging van mensen. Eén van hen vertelt:

‘Er wordt steeds gezegd: ‘er komt hier niks meer binnen zonder dat het door de vergadering gaat’ maar dat lukt niet.’

In de praktijk blijven mensen binnenkomen zonder dat erover is beslist in de vergadering.

‘Mensen die het in de stad niet bolwerken die komen hier. Die vragen niet. Dit is een SLOAP. Space Left Over After Planning... Een paar mensen die lopen tussen de spitsroeden van de vergadering door, die hebben het overleefd, en die staan hier nu ook.’

De afstand naar Amsterdam-stad lijkt cruciaal voor het ADM:

‘Als je echt vet in de shit zit dan haal je het niet om hier te komen. Dan kom je maar een paar honderd meter

voorbij Sloterdijk. De fysieke afstand is van heel groot belang. Je moet toch minstens een fiets kunnen repareren wil je hier komen.'

Het komt wel eens voor dat mensen of bedrijfjes het ADM 'ontgroeien'. Dit deed zich voor bij het succesvolle bedrijf in Mongoolse tenten. Door hun succes werden ze te overheersend. Er kwamen veel mensen langs en om 8 uur 's morgens begon het bedrijf al lawaai te maken wanneer de schaafmachines aan gingen.

'Wij waren hier niet meer welkom met onze tentenfabriek. Toen waren wij weg. Wij waren een koekoeksei en het ADM was onze broedplaats. Alles moest wijken voor de tentenfabriek, en daardoor werden andere dingen weggedrukt.'

De ADM-gemeenschap probeert in feite controle te houden op haar eigen samenstelling. Op deze manier vindt als het ware zelfassemblage plaats. Op grond van interne criteria vindt selectie plaats van mensen die wel en niet op het ADM mogen wonen.

Regels beheer

Vastomlijnde regels over veiligheid, milieu, schoonmaken, rotzooi en ruimtegebruik zijn er niet. Wat betreft veiligheid worden er eigen normen gehanteerd. Deze zijn echter niet precies en iedereen heeft er zijn eigen ideeën over. Zo vond een bewoner de pyrotechnicus op het Robodock festival 'wel een beetje gevaarlijk af en toe' terwijl anderen het helemaal niet gevaarlijk vonden. Een bewoner verwoordt wat velen vinden over veiligheid:

'Dat moet je om je heen een beetje in de gaten houden, dat het niet te erg wordt.'

Men houdt bijvoorbeeld de gangen in het centrale pand een beetje vrij. Er gebeuren wel eens ongelukken, vooral schoorsteenbranden. Wanneer zoiets gebeurt spreekt men opnieuw af wat er moet gebeuren om dat in het ver-

volg te voorkomen. De algemene indruk is dat de normen voor veiligheid 'losser' zijn dan elders in de maatschappij.

Ook voor schoonmaken en opruimen lijkt de stelregel dat het niet te erg moeten worden in acht te worden genomen. Er heeft een poos een lijst gehangen voor het schoonmaken, maar dat werkte in de praktijk helemaal niet. Toch is er uiteindelijk altijd iemand die schoonmaakt en opruimt.

Er is veel ruimte op het ADM, maar aan de andere kant is de ruimte uiteindelijk toch schaars. Niet alles kan en er is veel ruimte nodig voor iedereen. Als je met iets groots bezig bent, dan is het ook de bedoeling dat het snel af moet zijn. Iedereen staat dan ook klaar om te helpen. Daarbij wordt de termijn van 3 maanden herhaaldelijk genoemd. Een ADM-er vertelt over wegen die geblokkeerd raken doordat mensen dingen op de weg zetten. Veel ADM-ers vinden dat echt niet kunnen, je kunt niet zomaar de boel blokkeren omdat het ADM dan in een spinnenweb met doodlopende wegen veranderd.

'Ik vind asfalt heilig. Ik parkeer nooit op de weg... Als mensen hier zijn, dan komt er een gevoel van vrijheid over ze en dan gaan ze hun auto zomaar ergens neerzetten.'

Sommige mensen gaan zich delen van het ADM toe-eigenen. Mensen gaan opslagjes maken, afbakeningen plaatsen. Daar wordt in sommige gevallen meteen korte metten mee gemaakt. Eerst wordt duidelijk medegedeeld dat dat echt niet de bedoeling is, en als dat niet helpt wordt soms overgegaan tot actie. Een ADM-er vertelt dat een van de bootbewoners allerlei spullen aan land begon op te slaan en op zeker moment ook boompjes ging planten, terwijl er op het ADM was afgesproken dat die plek open zou blijven. Hij heeft erover gesproken met de betrokken persoon, maar toen deze geen actie ondernam heeft hij de geplaatste boompjes, toen ze nog klein waren, op een nacht simpelweg uit de grond getrokken.

Op die manier smoorde hij naar eigen zeggen het probleem in de kiem, met een minimum aan geweld.

Op het ADM geldt verder een regel dat iedereen contributie moet betalen. Het geld wordt gebruikt voor elektriciteit, water, af en toe een advocaat of een vuilcontainer. De contributie bedraagt zo'n 45 euro per maand. Voor bootbewoners is de contributie lager, namelijk 22,50 euro. Het is niet volledig duidelijk wanneer er precies wordt betaald. Het komt bijvoorbeeld voor dat mensen hun betalingen een heel jaar uitstellen. De regels worden flexibel gehanteerd zodat mensen de mogelijkheid hebben om te betalen wanneer ze financiële ruimte hebben. Het systeem is erop gericht om mensen die bij tijd en wijle financieel aan de grond zitten, toch de mogelijkheid te geven op het ADM te blijven wonen. Ook is het systeem erop berekend dat inkomsten van mensen sterk kunnen variëren in de tijd.

Conflicthantering

Het terrein en de aanwezige gebouwen worden collectief beheerd. Dit collectieve beheer werkt bindend. Men voelt een gezamenlijke verantwoordelijkheid en er zijn ook regelmatig gezamenlijke acties rond het beheer van het terrein. Samen dingen doen aan de collectieve binnen- en buitenruimten schept een band. Het collectieve beheer leidt echter ook tot meningsverschillen en conflicten. Omdat vrijwel alles van iedereen is, kan niemand exclusief bepalen hoe de dingen beheerd worden. Er kunnen meningsverschillen ontstaan. De botsingen gaan over allerlei zaken, van ruimtegebruik tot schoonmaken, van geld tot asociaal gedrag. Een ADM-er zegt hierover:

'Ik zat een keer in de kroeg. Het was lekker vol en ik dacht: met al deze mensen heb ik een keer echt smerige ruzie gehad. Maar het komt weer goed, die ruzies.'

Een ander zegt:

'Ik heb nu een beetje wrijving. Ik zit in het pand en veel

mensen gebruiken het pand en maken het vuil maar wij moeten het schoonmaken. Soms ben je twee dagen aan het opruimen voor iemand die dat niet doet.'

Het binnen de perken houden van conflicten en het oplossen van conflicten vindt intern plaats. Slechts heel zelden wordt iemand uit de groep gezet en moet hij of zij van het terrein af. Dat is de uiterste maatregel. Het aantal keren dat uitzetting plaatsvond op last van de groep is tot nu toe op één hand te tellen.

Over het functioneren van het ADM valt op dat regels informeel zijn en op specifieke situaties worden afgestemd. Regels worden 'op maat gemaakt'. De uitvoering van afspraken laat vaak op zich wachten, maar over het algemeen kan gezegd worden dat alles net genoeg georganiseerd is om te voorkomen dat dingen niet werken of dat de boel opgedoeft wordt. Dit is een bewuste keuze. Men wil voldoende regels om te zorgen dat zaken niet uit de hand lopen, maar tegelijkertijd wil men een strakke organisatie voorkomen omdat men van mening is dat dit vrijheid en creativiteit beperkt.

2.5 Motivaties om op het ADM-terrein te wonen

Voor veel ADM-ers is vrijheid een belangrijke motivatie voor het wonen op het ADM-terrein. Er zijn namelijk op het ADM dingen mogelijk die elders vanwege ruimtegebrek, regelgeving of sociale druk niet mogelijk zijn. De plek en diens mogelijkheden zijn erg belangrijk. Een bewoner legt uit waarom hij graag op het ADM woont.

'Die vrijheid. Die vrijheid om dingen uit te vinden. Om te experimenteren. Toen ik de huur opzegde, kreeg ik financiële vrijheid. Maar dat is niet interessant dus toen kreeg ik tijd-vrijheid [de vrijheid om meer tijd ergens aan te besteden ook al levert dat geen financiële winst op]. Dat is heel anders dan in de grote, bekende buiten-het-hek-economie.'

Naast vrijheid zijn zelfwerkzaamheid en maatschappijkritiek waarden die een reden vormen waarom mensen op het ADM willen wonen. Bewoners ervaren op het ADM de ruimte om zelfwerkzaam te zijn in de zin dat ze hun woning, hun woon- en werkomgeving goeddeels zelf kunnen opbouwen. Daarnaast hebben ze de mogelijk maatschappijkritisch te zijn en dit ook vorm te geven in hun leven en werken.

Andere redenen om op het ADM te wonen zijn de aanwezigheid van ruimte, de mogelijkheid tot goedkoop wonen en leven, een bepaalde levensstijl, en het soort mensen dat er woont. In de manier van leven spelen zaken als rust en ruimte, eenvoud, ruilen en hergebruik een belangrijke rol.

Naast alle mogelijkheden die op het ADM worden geboden geven mensen ook aan dat het leven op het ADM niet altijd even makkelijk is:

‘Het is moeilijk om afspraken met medebewoners te maken, het is moeilijk om hier te wonen, maar buiten is het saai en vervelend. Dan heb ik het liever moeilijk dan saai en vervelend.’

De maatschappijkritiek gaat soms gepaard met het zoveel mogelijk vermijden van contact met de overheid. Men wil geen deel uitmaken van allerlei instituties. Er zijn ADM-ers die zich vrijwel geheel hebben onttrokken aan formele instituties door bijvoorbeeld niet langer meer ingeschreven te zijn bij een gemeente.

2.6 Het ADM en haar omgeving

De relatie met mensen net buiten het hek

Net buiten het hek wonen mensen die niet op het ADM mogen wonen, de zogenaamde stadsnomaden. Er staan caravans en trailers nabij de opening naar het ADM waar op tijdelijke basis Duitse punkers, Engelsen en Polen wonen. Ook woont er sinds langere tijd een inmiddels fameuze familie van Nederlandse stadsnomaden. Deze

familie is reeds enige keren in het landelijke nieuws gekomen omdat de kinderen niet naar school gingen. De familie wordt de Taliban genoemd, omdat ze Moslim zijn en bij het ADM arriveerden vlak na 11 september 2001. De vader van de familie is een echte Amsterdammer, hij heeft 8 kinderen en ook is er een 'adjutant' die bij tijd en wijle agressief is. De situatie tussen de stadsnomaden en ADM-ers is conflictueus. Er zijn voorvallen van fysiek geweld. Ook hebben de ADM-ers problemen gehad met de kinderen, omdat de kinderen volgens hen spullen stalen. De ADM-ers hebben actief voorkomen dat de Taliban op het terrein kwamen wonen. Er is wel enig contact tussen de ADM-ers en de stadsnomaden, maar dat verschilt van persoon tot persoon. Eén van de ADM-ers gaf aan dat hij soms wel contact heeft met een Pool en een Rus die buiten het hek wonen. Hij had de Pool bijvoorbeeld geholpen met zijn brommer.

Geconcludeerd kan worden dat de ADM-ers over het algemeen niet veel op hebben met hun directe burens. De meeste ADM-ers houden de scheidslijn graag helder, ook in relatie tot eerder genoemde regels over toegang tot het ADM. Ze vrezen dat wanneer de stadsnomaden zouden worden toegelaten op het ADM terrein dit niet alleen de ruimte voor zittende bewoners zou beperken, maar vooral ook een aantasting zou betekenen van de kunstzinnige en restauratieve identiteit. Ook zou het risico van ontruiming vergroot worden door nieuwkomers die nadrukkelijk wetten overtreden. Volgens veel ADM-ers zijn de zaken binnen het hek nog wel een beetje georganiseerd, maar buiten het hek helemaal niet. Zelfwerkzaamheid bij de stadsnomaden is mindere mate aanwezig dan bij de ADM-ers. Het water wordt bijvoorbeeld verzorgd vanaf het ADM. Andersom zijn de reacties gemengd. Sommige stadsnomaden zouden eigenlijk graag op het ADM willen wonen, anderen wonen liever aan de rand eromheen omdat zij zich niet thuis voelen binnen de ADM gemeenschap.

Relaties met de kraakscène en broedplaatsen

De meeste contacten met krakers en kraakpanden buiten het ADM bestaan op privé basis en niet zozeer vanuit het ADM als geheel. Toch zijn er verschillende voorbeelden situaties waarin men elkaar de helpende hand toesteekt bij ontruiming en andere dreigingen. Een ADM-er vertelt over de periode nadat L?ske met zijn knokploeg het ADM had bezocht:

‘Binnen een week of 2 hadden we hier weer ramen en kozijnen. Dat kwam uit het circuit. Dat is een krediet dat we nooit terug kunnen betalen.’

Ook wordt verteld over feesten, omdat dat momenten zijn waarop mensen uit verschillende kraakpanden elkaar ontmoeten en elkaar uitnodigen. De ADM-ers geven echter aan dat zij weinig mensen trekken, omdat ze geen feestgemeenschap zijn. Een voorbeeld van contact met de rest van de kraakscene is de jaarlijkse bakbrommerrace die wordt gehouden op ADM. Bakbrommers uit het hele land komen dan om te racen op het ADM, zoals bijvoorbeeld bakbrommers van het Groningse platteland. Ook zijn er vanuit het ADM veel relaties met andere vrijplaatsen en broedplaatsen, zoals bijvoorbeeld de broedplaats op het NDSM terrein in Amsterdam Noord. Verschillende ADM-ers werken regelmatig op andere broedplaatsen.

Relaties met overheden

De relatie van het ADM met de verschillende overheden verloopt moeizaam. Vooral nog worden verschillende overheidsinstellingen het liefst buiten het hek gehouden. Een enkele keer kunnen milieuambtenaren, wijkregisseurs, maar ook raadsleden of wethouders op afspraak het terrein bezoeken. Soms vindt de uitnodiging plaats op initiatief van het ADM, soms onder druk van overheden. In principe is het de bedoeling dat mensen (lees mensen van officiële instanties) afspraken maken om langs te komen. De buurtregisseurs die langs komen, komen op afspraak en volgen in die zin de regels die het

ADM daarvoor gesteld heeft. Zij proberen ook uit te leggen waarom zij langs komen. Kennelijk is dat niet vanzelfsprekend en moeten zij dat verklaren. Niet alle ADM-ers zijn er voorstander van de overheid buiten het hek houden. Een respondent vertelt dat de ADM-ers de neiging hebben om het hek dicht te houden, maar hij zou het liever open doen. Hij vertelt:

‘Ze [overheden] willen toch gezag. Dus dat hek daagt uit.’

Andere ADM-ers geven echter aan dat ze op het ADM nooit kunnen voldoen aan alle regels die gelden buiten het hek zonder de aard van het ADM ingrijpend te veranderen.

De houding van de overheid ten aanzien van het ADM is ambigu. Enerzijds wordt het bestaan een creatieve gemeenschap in een stad als Amsterdam zeer gewaardeerd. Anderzijds zijn ze niet erg gelukkig met het kraken en willen ze geen wetovertredende activiteiten op het terrein. Er is sprake van gedogen zonder lange termijn garantie. De ADM-ers voelen aan dat ze worden gedoogd. Dat blijkt uit uitspraken als

‘Wij knokken voor het behoud van deze plek. Als we dat goed doen dan kunnen we lang blijven. Als we dat niet goed doen dan kunnen we niet lang blijven.’

De overheidsbemoeienis is over het algemeen gering. Bezien over de jaren hebben ADM-ers weinig van de overheden gemerkt. De laatste jaren is echter de druk toegenomen. Sommigen zien relatie met de overheidsinstellingen als een uitdaging.

‘Gemeente is leuk, politiek is leuk. De wet is leuk. Het is een dans die je danst. Er zijn allerlei krachten in de buitenwereld: het weer, de politiek, Bush. En je danst die dans met de krachten in de buitenwereld.’ En: *‘Als de belasting naar je toekomt dan ben je te laat. Daarom gaan wij er zelf op af. Uiteindelijk willen wij een werk-*

plaats die draait in de gewone economie. Maar dan wel op onze voorwaarden, onze termen.'

2.7 Conclusies

Zelforganisatie

Een kleine groep van de huidige ADM-ers heeft in 1997 het initiatief genomen om te gaan wonen op het ADM, al dan niet daartoe aangemoedigd door een toenmalige wethouder van Amsterdam. De ADM-ers zijn zelf de drijvende kracht achter het ADM zoals dat er nu uitziet en georganiseerd is. In beleidstermen zou gezegd kunnen worden dat de bewoners hun leefomgeving geheel bottom up georganiseerd hebben. De bewoners organiseren hun eigen leefomgeving, maar doen dit met een minimum aan formele regels in vergelijking tot andere gemeenschappen. De belangrijkste regel is dat je anderen niet moet hinderen. Tevens wordt de collectiviteit benadrukt: Je moet wel iets met elkaar willen. Regels op het ADM zijn veelal niet formeel, en verschillen per situatie en per persoon. Dat geeft flexibiliteit en vrijheid. Verder is er geen formele hiërarchie op het ADM, noch is er centraal leiderschap. Wel hebben sommige bewoners meer te zeggen dan anderen. Vaak geldt dat hoe langer iemand er woont, des te meer hij of zij te zeggen heeft. Ook treedt de gemeenschap actief op in het afstoten van ongewenste zaken en mensen, zonder 100% de toegang te bewaken. Vrijheid en bijgaande zeggenschap over hun eigen leven en hoe zij dat organiseren is voor velen de voornaamste reden om op het ADM wonen en werken. Dat het ADM op een aantal punten anders is dan de rest van de maatschappij, spreekt ook velen aan. Er is meer mogelijk. De organisatie is gebaseerd op directe interactie, niet op centrale aansturing.

Organisatie en regels

Kenmerkend aan de 'regels' op het ADM is dat ze veranderen, per persoon en situatie verschillen en informeel tot stand komen en uitgedragen worden. Individuele vrij-

heid prevaleert boven het idee dat iedereen gelijk behandeld moet worden. Vrijwilligheid speelt een belangrijke rol. Op vrijwillige basis vervullen mensen taken en rollen, gerelateerd aan hun specialiteit. Ook anciënniteit is van belang. Men heeft over het algemeen meer zeggenschap als men al langer ADM-er is. Nieuwkomers voelen dit aan en zijn afwachtend in het uitoefenen van zeggenschap.

Op het ADM gelden andere normen, veelal gebaseerd op individuele inschattingen en het feit dat je anderen niet moet hinderen. Ook het houden van bakbrommerraces is een voorbeeld van een lossere idee van wat mag en kan in vergelijking met elders in de maatschappij. Hoewel normen over bijvoorbeeld veiligheid, milieu en schoonmaken voor iedereen anders zijn, geldt wel dat iedereen contributie moet betalen. Afhankelijk van of je op een boot woont of niet, betaalt iedereen een gelijk bedrag. Het innen van contributie kent echter een grote flexibiliteit. Men betaalt veelal als het schikt.

ADM-ers hanteren ook wel normen die juist strenger zijn dan in de buitenwereld. Dit geldt bijvoorbeeld ten aanzien van wat 'goed werk' is of wat fatsoenlijk werk is, waarmee je op een ethische manier je geld kan verdienen. Ook zijn er normen ten aanzien van omgang met natuur en milieu. Deze normen zijn in sommige opzichten lossere dan in de buitenwereld, maar in veel opzichten ook strakker.

Gemeenschap

De bewoners van het ADM vormen een duidelijke gemeenschap die zich onderscheidt van de rest van de wereld. Er is een duidelijk stelsel van onderlinge sociale relaties, die in sommige gevallen behoorlijk hecht zijn. Mensen ervaren een gedeelde identiteit als ADM-er en een gezamenlijke binding met de plek. Ook zijn er gedeelde symbolen die veelgebruikt zijn in de krakersscene en links-alternatieve groepen, maar er zijn ook symbolen die specifiek zijn voor het ADM. Zo is er het Robodock festival en de jaarlijkse bakbrommerrace, maar ook het Silo-theater heeft symbolische waarde voor het

ADM. Het diverse geheel van woningen en woonvormen en de objecten die gemaakt worden op het ADM staan symbool voor de diversiteit en creativiteit van het ADM. Er zijn gedeelde verhalen met een symbolische waarde, zoals de verhalen rond het behoud van het meertje achter het ADM, de Robodock festivals en de bedreigingen van L'ske. Dreigingen van buiten, zoals de dreiging van ontruiming door de gemeente, zorgen voor saamhorigheid onder de bewoners (Elias & Scotson, 1965 [1994]). De gezamenlijke identiteit is voor een gedeelte een zogenaamde weerstandsidentiteit (Castells, 2004). Weerstandsidentiteiten worden geproduceerd door groeperingen die zich achtergesteld of uitgesloten voelen door dominante maatschappelijke instituties. Weerstandsidentiteit leidt tot de vorming van groeperingen of gemeenschappen met als doel voor hen ondraaglijke omstandigheden het hoofd te kunnen bieden. Een dergelijke identiteit helpt mensen te overleven op basis van andere (soms tegengestelde) principes dan principes aangehangen door de dominante instituties van de samenleving. Met de dreiging van ontruiming wordt de overheid een gezamenlijke vijand en wordt de weerstandsidentiteit van het ADM versterkt.

Op het ADM leeft een groep mensen die elkaar al lang kennen, een gedeelde historie hebben en daardoor een gemeenschapsgevoel ervaren. In de loop der tijd is de samenstelling wel wat veranderd, maar er wonen ook nog veel mensen van het eerste uur. Ook de gemeenschappelijke activiteiten (kroeg/restaurant, festivals, vergaderingen, terrein beheren) dragen bij aan gemeenschapszin. Meerdere ADM-ers associëren het ADM met een dorp.

Het ADM is meer dan een woonomgeving, het is te typeren als een leefomgeving. Voor veel ADM-ers speelt een groot deel van hun activiteiten en hun leven zich op het ADM terrein af. Een flink aantal bewoners van het ADM zijn in belangrijke mate op het ADM gericht en minder op de buitenwereld, al hebben alle ADM-bewoners wel zo hun contacten en activiteiten buiten het terrein. Een

groot deel van de bewoners woont niet alleen op het ADM-terrein, maar werkt er ook.

Geslotenheid

Het ADM heeft duidelijke kenmerken van ruimtelijke geslotenheid. Het terrein ligt afgelegen en is lastig te bereiken. Verder zijn er allerlei visuele en fysieke barrières voordat je op het terrein komt. Er zijn zandhopen die het terrein aan het zicht onttrekken. Je moet wel een idee hebben waar het terrein is, anders is het lastig te vinden. Als je het terrein van de stadsnomaden, een soort kampement van oude caravans, gepasseerd bent, kom je bij een hek. Het hek heeft een slot en je moet de code weten om binnen te kunnen komen. Niet iedereen mag op het ADM wonen en er is actieve controle op de eigen samenstelling. Het fenomeen 'gasten' vertroebelt enigszins aangezien gasten veelal langdurig blijven en bewoner worden. Verder valt op dat er veelal dezelfde denkbeelden, bijvoorbeeld over de maatschappij, heersen. Het lijkt er echter niet op dat andere denkbeelden niet getolereerd worden.

Ook valt op dat er een eigen economie is. Arbeid wordt anders gewaardeerd, er zijn veel ruilmechanismen en er heerst een ander idee van 'mijn en dijn'. In meer algemene termen valt op dat de oriëntatie van ADM-ers in hoge mate 'inward' is. Men onttrekt zich gedeeltelijk aan de rest maatschappij. Er zijn wel gradaties per persoon. Sommige hebben zich uitgeschreven en 'bestaan' niet meer voor officiële instituties. Er zijn echter ook voorbeelden van mensen die werkzaam zijn buiten het ADM.

De relatie met de directe burens van het ADM, de stadsnomaden, is moeizaam te noemen, soms zelfs conflictueus. Er zijn meerdere voorvallen waarbij verbaal of fysiek geweld een rol speelde. Er zijn echter ook voorbeelden van hulprelaties. De hulprelaties lijken echter wel van het ADM richting de stadsnomaden te gaan en lijken in mindere mate andersom plaats te vinden.

Het contact met de krakersscene vindt voornamelijk plaats op individuele basis, en veel minder vanuit het

ADM als geheel. De relatie met de overheid is moeizaam, met name de laatste jaren. De overheid begint in toenemende mate interesse voor het gebied te tonen in verband met economische groei en uitbreiding van havenactiviteiten. Uitbreiding van de haven op het ADM terrein vormt een bedreiging voor het huidige ADM, en de eerste ideeën hierover leiden al tot een gespannen relatie tussen ADM en gemeente. Vooral nog is de daadwerkelijke invloed van de overheidbemoeienis relatief gering, ook in de laatste jaren. Sommige ADM-ers ervaren de relatie als erg problematisch, anderen benadrukken de uitdaging en benaderen de relatie als een spel of dans.

Er is duidelijk sprake van geslotenheid van de gemeenschap en daar doen de ADM-ers ook niet moeilijk over. Een reden die wordt genoemd is de ruimte die mensen per persoon nodig hebben. Als je dat zo wilt houden, moet je mensen uitsluiten. Ook leeft bij meerdere ADM-ers het gevoel dat ze met veel moeite allerlei zaken (water, licht etc.) voor elkaar hebben gekregen. Zij die daar niet aan hebben bijgedragen dienen niet zomaar mee profiteren. Er zijn verschillende ervaringen van mensen die volgens ADM-ers geprofiteerd hebben van de situatie en bij hun vertrek veel rotzooi achterlieten. Een andere reden is dat bepaalde buitenstaanders een bedreiging kunnen vormen voor het ADM, in de zin dat ze voor chaos zorgen die de overheid op den duur niet zal tolereren. ADM-ers onderkennen, impliciet of expliciet, dat ze worden gedoogd. Er heerst een duidelijk idee dat zaken niet uit de klauwen mogen lopen, anders is de kans groot dat ze op den duur niet meer getolereerd worden.

Er is ook openheid. Creatieve mensen die iets willen en kunnen en iets kunnen bijdragen aan de gemeenschap worden gewaardeerd. Ook kun je zeggen dat er openheid/toegankelijkheid is vanwege de onwettige status. In principe is het terrein van de erven Lüske, in de praktijk ervaart men dat het terrein van niemand is. En als het terrein van niemand is, dan is het dus van iedereen.

Ook in geval van vermeende dreiging wordt contact gezocht met de buitenwereld, waaronder maatschappelijke instituties en de media. Toen er al teveel overlast ontstond vanuit de aan de rand van het hek wonende familie van stadsnomaden, is contact gezocht met de media. De pers wordt ingeschakeld in noodgevallen. Voorbeelden daarvan zijn incidenten met de stadsnomaden, maar ook dreigende ontruiming. In relatie tot de toegenomen druk vanuit de overheid is ook de website www.admleeft.nl nieuw leven ingeblazen. Op deze site wordt opgeroepen steun aan het ADM te betuigen.

3

In dit hoofdstuk wordt de casus Golfresidentie Dronten gepresenteerd. De golfresidentie wordt theoretisch geschetst als privaat beheerd woondomein (§ 3.1) alvorens de golfresidentie als casus geïntroduceerd wordt en kort ingegaan wordt op de historie en de ruimtelijke context (§ 3.2). Vervolgens worden de golfresidentiebewoners en hun onderlinge relaties in beeld gebracht (§ 3.3) alsook de organisatie van de golfresidentie met bijbehorende organisatievormen en regels (§ 3.4). Nadat dieper ingegaan wordt op de motivatie van mensen om op de golfresidentie te gaan wonen (§ 3.5) worden de relaties met mensen en organisaties in de omgeving wordt behandeld (§ 3.6). Tot slot volgen enkele conclusies op het vlak van zelforganisatie, gemeenschapsvorming, organisatie en geslotenheid (§ 3.7).

3.1 De Golfresidentie Dronten als privaat beheerd woondomein

De golfresidentie is wat men noemt een ‘privaat beheerd woondomein’ (PBW). De bewoners zijn daarbij eigenaar van de infrastructuur en de buitenruimte. De golfresidentie kan ook worden gezien als een ‘gated community’ of op zijn Nederlands een ‘hekwerkwijk’.

Volgens Blakely en Snyder (Blakely & Snyder, 1997: 85) zijn gated communities ‘residential areas with restricted access such that normally public spaces have been privatized’. Zij onderscheiden drie typen gated communities: lifestyle communities, elite of prestige communities en

Hyperrealiteit

Hyperrealiteit wil zeggen dat we leven in een kopie van de fysieke werkelijkheid (Baudrillard, 1994). Tekens, beelden en logo's die voorheen verwezen naar een 'echte' werkelijkheid nemen nu de plaats in van deze werkelijkheid. Deze hyperrealiteit ontstaat simpel gezegd doordat we de 'echte' wereld beleven door middel van verschillende media. En via de media kan alleen een representatie, een simulatie van de werkelijkheid worden ervaren. Een film als de Trumanshow (1998, regie: Peter Weir) brengt dit idee tot uitdrukking. De hoofdpersoon komt er langzaam-aan achter dat hij de hoofdpersoon is in een 24-uurs tv-show en dat zijn woonplaats geen dorp is, maar een filmset. Niets is echt. De film is opgenomen in Seaside (Florida) een bestaand voorbeeld van new urbanism: een 'gated community', idyllisch vormgegeven, alles strak in de verfen glanzend in de zon. Een beetje te mooi om waar te zijn?

security zone communities. De drie typen variëren in gemeenschapszin, uitsluiting, privatisering en stabiliteit. Deze typen zijn echter gebaseerd op de Amerikaanse situatie. Aalbers (2003 [2001]) constateert dat gated communities in Nederland fundamenteel afwijken van de gated communities in Amerika en onderscheidt drie andere typen gated communities: elite gemeenschappen, recreatiegemeenschappen, en urbane veiligheidsgemeenschappen. Deze vormen van gated communities variëren in gemeenschapszin, uitsluiting, privatisering, stabiliteit en, belangrijk in de Nederlandse situatie, de structuur van de huizenmarkt.

3.2 Een eerste overzicht van de golfresidentie Dronten

De golfresidentie Dronten is een wijk aan de zuidkant van Dronten. De golfresidentie bestaat uit 450 woningen, onderverdeeld in 360 vrijstaande villa's en 5 woontorens met gezamenlijk 90 appartementen. Om de huizen op de residentie ligt een 18 holes golfbaan. Het totale terrein is 86 ha groot en zo'n 56 ha daarvan is als golfterrein ingericht. De golfresidentie is onderverdeeld in een vier-tal woonclusters die de namen Zomer, Herfst, Lente en Winter dragen. Verder heeft de wijk 1 in- en uitgang aan de zuidkant. Vanuit het centrum van Dronten, moet je eerst om de wijk heenrijden om de wijk in te kunnen. De golfresidentie is omgeven door een waterloop en daar waar deze ophoudt door een hek en bossages. De geïntegreerde golfbaan en het privaat beheer is karakteristiek aan de golfresidentie. Rondom elke villa ligt een stuk privé grond, de rest van het terrein is mandelig eigendom. Elke bewoner is voor 1/450e eigenaar van de infrastructuur van de golfresidentie. Onder infrastructuur valt onder meer de wegen, de straatverlichting, de rioleringen, de plantsoenen, de brandkranen, het clubgebouw, het parkeerterrein, de residentie golfbaan, alle overige bouwwerken en de eventueel hierbij behorende roerende zaken (Golfresidentie, 2005a: art.2). Dit is anders dan in andere wijken, waar de gemeentelijke overheid

veelal zorg draagt voor zaken die onder infrastructuur vallen.

De initiatieven voor het ontwikkelen van de golfresidentie Dronten dateren van eind jaren tachtig, begin jaren negentig. De planvorming voor het gebied begon bij een voormalige gemeentelijke afvalberging, maar om het plan financieel haalbaar te maken is het in noordelijke richting uitgebreid met de aanleg van de golfresidentie. Het initiatief kwam vanuit de projectontwikkelaar S.B.A. uit Heerlen, later opgegaan in Mourik Groot Ammers B.V. De gemeente stond positief ten aanzien van de ideeën om de reeds gesloten afvalberging een nieuwe goede bestemming te geven. Op de voormalige afvalberging zelf zouden oorspronkelijk nogmaals een 18 holes baan en een driving range gerealiseerd worden. De plannen voor de voormalige afvalberging zijn in de tussentijd een aantal keer aangepast. De huidige plannen zijn gericht op de ontwikkeling van een Park Residentie Dronten. Dit omvat de aanleg van 80 woningen en een communityhouse annex golfclubhuis op de ca. 11 ha waar in het verleden géén stortactiviteiten hebben plaatsgevonden. De voormalige vuilstort zelf zou vervolgens worden ingericht als park met daarin diverse golf faciliteiten, zoals een driving range en oefenfaciliteiten. In 1994 werd met de bouw van de huizen begonnen en tien jaar later in 2004 was de golfresidentie voltooid. Op dit moment betreft het aanbod van de wijk niet alleen koopwoningen maar ook huurwoningen. Oorspronkelijk waren deze huizen wel bedoeld voor de verkoop, maar dat is niet in alle gevallen gelukt.

3.3 Golfresidentiebewoners en hun onderlinge relaties

Het oorspronkelijke plan van de golfresidentie was gericht op 50 plussers, en mensen die van golfen en van rust en ruimte houden. De woningbouw verliep echter niet zonder slag of stoot. Na het realiseren van het eerste wooncluster stokte de verkoop. Het economische tij leidde ertoe dat de projectontwikkelaar vervolgens kleinere

en goedkopere huizen is gaan bouwen. Deze huizen bleken later betaalbaar voor gezinnen met kinderen. Daardoor zijn er uiteindelijk ook veel huishoudens met jonge kinderen komen wonen. De populatie werd dus meer gemengd dan initieel de bedoeling was. Op de golfresidentie wonen vandaag de dag niet alleen 50-plussers of gepensioneerden. Een groot deel van de bewoners bestaat uit jongere, werkende mensen met gezinnen. Op de golfresidentie wonen zo'n 1500 mensen. Over het algemeen zijn het weinig mensen uit Dronten zelf of uit de directe omgeving van Dronten. Veel bewoners komen uit de Randstad, maar verder zijn alle delen van Nederland vertegenwoordigd. Verder wordt, in combinatie met de prijs van de huizen en het beoefenen van de golfsport, meermaals opgemerkt dat bewoners van de golfresidentie 'niet de armsten zijn'. Een ander opvallend kenmerk is dat er veel eigen bedrijfjes geregistreerd zijn in de woonwijk (www.kvk.nl).

Subgroepen

Er worden verschillende subgroepen in de golfresidentie onderscheiden. Een onderscheid dat door veel respondenten wordt gemaakt is de groep '50-plussers' versus de groep 'gezinnen met kleine kinderen', ofwel de groep 'bewoners zonder kinderen' en 'bewoners met kinderen'. Dit onderscheid wordt veel opgemerkt omdat er nu en dan spanningen zijn tussen deze groepen. Deze spanningen hebben te maken met de verschillende belangen die deze twee groepen hebben ten aanzien van de inrichting en regels van de golfresidentie. Grofweg hecht de groep zonder kinderen aan rust en hecht de groep met kinderen aan de mogelijkheid voor kinderen om te spelen op de mandelige grond.

Een andere veel opgemerkt groepering van bewoners zijn de 'golfers' en de 'niet-golfers'. Tussen deze groepen zijn niet zozeer spanningen, maar wel een belangenverstrengeling. De Vereniging van Eigenaren van de Golfresidentie Dronten (VvE) is eigenaar van de golfbaan en niet van de golfclub. De golfclub heeft soms extra eisen. Dit betreft zaken ten aanzien van de golfbaan die

voor golfers belangrijk zijn, maar niet per se voor de niet-golfers.

Verder worden nog appartementbewoners en de villabewoners als complementaire groepen gezien. Ook worden er verschillende clubs genoemd zoals een kaartclub en een knutselclub. Daarnaast worden binnen de groep van golfers de wedstrijdgolfers en de recreatiegolfers onderscheiden.

Opgemerkt kan worden dat de groepen - op de clusteringen 'zonder of met kinderen' en 'golfen of niet-golfen' na - flexibel zijn. Iedere persoon ziet weer andere subgroepen. Ieder onderscheid dat mensen maken, leidt tot een andere indeling. Verder speelt, net als in andere wijken, fysieke afstand een belangrijke rol in het onderhouden van contact. Bewoners onderhouden de meeste contacten met hun naaste burens.

Omgang en communicatie tussen bewoners

Wat betreft de onderlinge relaties van de bewoners zeggen de respondenten dat iedereen naar elkaar zwaait en elkaar gedag zegt binnen het park, ook als men elkaar niet kent. Buiten de golfresidentie houdt dat op. Mensen kennen sowieso de mensen uit hun eigen straat. De rest van de relaties varieert van 'we drinken regelmatig een glaasje bij elkaar', 'ik heb hier echte vrienden wonen', tot de hulprelaties die burens met elkaar hebben 'je zet wel eens de vuilnisbak voor een ander buiten, of als iemand op vakantie is dan maai je het gras voor ze.' In sommige buurten zijn er pools om de kinderen naar school te brengen, naar balletles of voetbal. Er zijn voorbeelden van basale terugvalopties als buurtbewoners bijvoorbeeld ziek worden.

'Het is het ouderwetse gevoel van samen. Niet iedere dag samen koffie drinken, maar als er wat aan de hand is, dat je iets voor elkaar regelt. Maar het is geen opgelegd pandoer. Het hoeft niet. Er zit ook een andere kant aan. Dat iedereen bij elkaar klept. Heb je al gehoord van die en die.'

Opgemerkt dient te worden dat niet alle ondervraagden de aanspraak en omgang met buurtbewoners evenzeer waarderen. Het wordt door sommige bewoners ook wel als bemoeienis ervaren. Sociale controle op de golfresidentie is over het algemeen groot. Dat wordt door iedereen beaamd. Mensen weten of hun burens thuis zijn, letten op als ze een vreemde auto zien of als er vreemde mensen rondlopen. Mensen letten op elkaar en op hun (gezamenlijke) eigendom. Daar staat tegenover dat bewoners elkaar over het algemeen niet een-twee-drie op zaken aanspreken. Een belangrijk deel van de bewoners is geneigd om eerder het bestuur of de wijkagent melding te maken van hun ongenoegen dan de buurman of buurvrouw in kwestie. Een ander opvallend punt is dat de weg richting de rechter gemakkelijk wordt gevonden in geval van onenigheid:

‘Mensen zijn gewend zo te handelen. Bij een juridisch geschil, leg het de bestuursrechter maar voor. Dat doen ze ook binnen hun ondernemingen. Als je dat in een sociaal wat mindere woonwijk gaat doen en je laat een deurwaarder komen, nou dan gaat het dak eraf.’

Kortom, anders dan op het ADM regelen mensen vaker mogelijke conflicten door het betrekken van formele intermediairen dan dat ze elkaar informeel aanspreken.

Gemeenschappelijkheid en gemeenschapszin

Op de vraag of bewoners van de golfresidentie iets gemeenschappelijks hebben, wordt bijna unaniem geantwoord: het golfen. Vervolgens wordt bijna unaniem gemeld dat dat eigenlijk maar voor een deel van de bewoners geldt. Circa 40% van de bewoners levert namelijk hun speelrechten in. Verder wordt het gemeenschappelijk eigendom genoemd:

‘Je hebt met zijn allen een eigendom, daar is iedereen wel redelijk zuinig op. Omdat iedereen voor een deel eigenaar is, is het schoner hier dan elders. Ook de tuinen zijn verzorgd. Kijk, over smaak valt niet te twisten, maar de tui-

nen zijn wel verzorgd. Als je het met andere wijken vergelijkt.'

Ook zien sommigen 'gemeenschappelijkheid' onder bewoners. Kenmerkende uitspraken in deze zijn:

'Ik heb het gevoel dat ik nu woon tussen ons soort mensen. En ik vind dat prettig. Ik vind het prettig om 's avonds bij een borrel te kunnen praten over het non-proliferatieverdrag, zeg ik wel eens. Dat dat kan, dat is prettig. En dan hoef je het niet allemaal eens te zijn, maar dat je erover kan praten [daar gaat het om]'

En:

'De mens is een kuddedier. Je voelt je het best als je in je eigen kudde bent. Dat is voor jezelf prettig. Je hebt wel eens wat gehap en gebijt in de kudde, maar... En is dat geen claustrofobisch gedrag? Nee, het is gewoon prettig om te wonen.'

Opvallend is dat er ook bewoners zijn die juist het tegenovergestelde benadrukken. Zij spreken niet zozeer van 'ons soort mensen', maar hebben het juist over 'een goede mix van mensen' of over 'een gemêleerd publiek'.

Je hebt als bewoner de keuze in hoeverre je opgaat in de gemeenschap. Met name in relatie tot de clubleden van golfclub wordt een sterke sociale cohesie genoemd.

'Er is wel degelijk een vorm van gemeenschapszin bij een groot aantal mensen. Bij clubleden van de Golfclub is dat misschien nog sterker. Een funwedstrijdje spelen, in het clubhuis een biertje drinken na afloop, 's avonds een kaartje leggen. Nou ja, gewoon het verenigingsleven. Daar is de cohesie groter.'

Ook los van het golfen geven meerdere respondenten aan dat er een behoorlijk saamhorigheidsgevoel is.

'Ik merk cohesie. Toen de kinderen klein waren, we hebben allebei een baan, we zijn druk, we hebben niet altijd zin om precies op de kinderen te letten waar ze zijn, je kent het wel. De kinderen fietsten wel eens ergens heen, tot aan de achterkant van de Golfresidentie en ik woon aan de voorkant. Dan werd ik wel eens gebeld van 'weet je dat jouw dochter hier op haar eentje fietst'. En dat waren dan geen mensen bij wie je op de koffie ging. Dat soort dingen gebeurt wel meer.'

Meerdere bewoners bestempelen de golfresidentie ook als heel dorps.

'Als er wat is dan help je elkaar. Dat doe je niet voor een bos bloemen maar omdat dat prettig is.'

Trots op hun park

Meerdere bewoners refereren aan de golfresidentie als 'ons park':

'Het is toch 'met elkaar ons park'. Ons park zeggen wij. Het is toch een beetje afgezonderd van Dronten. Ons park.'

Bewoners zijn over het algemeen zeer positief over het park. Men is van mening dat de meerheid trots is om op de golfresidentie te wonen, vanwege de ruime percelen en de verzorgdheid van het park.

Opvallend is dat meerdere bewoners de golfresidentie associëren met een vakantiepark. Dat heeft te maken met hoe het park is opgezet. Het park straalt rust uit. Het is ruimtelijk opgezet en er is veel groen. Het park wordt door de inwoners ook goed onderhouden:

'Dat is anders dan een straat waar 3 mensen hun tuin verwaarlozen. Hoeveel geld er hier aan tuinen gespendeerd wordt!' 'Dat heeft wel effect voor hoe je iets beleeft. Er staat hier geen koelkast op het trottoir.'

16

K. A. J. Schipperheer

Bewoners zien ook het nadeel ervan:

*‘Dus moet ik gvd ook op zaterdagochtend de tuin in.
Moet het gras alweer gemaaid worden.’*

3.4 Functioneren en organisatie golfresidentie

Vereniging van Eigenaren

Bij de aankoop van een woning of een appartement op de golfresidentie maken bewoners automatisch deel uit van de VvE. Dit houdt in dat ze akkoord gaan met de statuten van de VvE, met het huishoudelijk reglement infrastructuur woongebied en met het huishoudelijk reglement beheer en onderhoud van de golfbaan (Golfresidentie, 2005a, 2005b, 2005c). Naast het eigendom van hun eigen woning en perceel, zijn bewoners als lid van de VvE gemeenschappelijk voor 1/450^e deel eigenaar van de infrastructuur, de parkvoorzieningen en de residentiegolfbaan.

De VvE heeft ten doel het beheer van het gemeenschappelijk eigendom, het bevorderen en handhaven van een hoogwaardige woon- en leefomgeving, het behartigen van de gemeenschappelijke belangen van haar leden, en ook het bevorderen van het golfspel. Het bestuur van de VvE heeft een 7-tal leden belast met portefeuilles als voorzitter, secretaris, penningmeester, algemene zaken, infrastructuur, golfzaken en communicatie en externe betrekkingen. Daarnaast zijn er verschillende commissies, waaronder de commissie infrastructuur. In totaal zijn er zo'n 60-65 mensen actief in de verschillende commissies van de VvE en de golfclub. Twee keer per jaar wordt er een algemene ledenvergadering gehouden waarin alle belangrijke zaken worden voorgelegd. In de algemene ledenvergadering heeft ieder huishouden 1 stem. Jaarlijks dient een bijdrage te worden geleverd aan de VvE voor de gezamenlijke kosten en baten voor beheer en onderhoud. De jaarlijkse bijdrage aan de VvE bedraagt ca. € 1560,- (prijsspeil 2006) en is voor elke woning even hoog. Het maakt dus niet uit of je in een

vrijstaande woning woont of in een appartement. Bewoners van de appartementen zijn tevens nog in aparte VvE's georganiseerd. Zij betalen een extra bedrag aan servicekosten.

De projectontwikkelaar had lange tijd 51% van de stemmen. Hij had daarmee een veto-recht, maar daar heeft hij eigenlijk nooit gebruik van gemaakt. De reden dat de projectontwikkelaar 51% van de stemmen had, was dat hij het oorspronkelijke planconcept wilde handhaven zolang nog niet alle huizen verkocht waren. De projectontwikkelaar maakt sinds enige tijd geen deel meer uit van het bestuur omdat hij met het bestuur moest onderhandelen in verband met de nieuw aan te leggen parkresidentie.

Bewoners lijken zich niet druk te maken over het feit dat ze - anders dan in andere woonwijken - over van alles mogen danwel moeten meebeslissen in een VvE. Dat wordt gezien als 'part of the deal'. Als je een golfende appartementbewoner bent, heb je twee keer per jaar een ALV van de VvE, twee keer per jaar van de golfclub en twee keer per jaar van de appartementen. Bewoners maken zich wel druk over de inhoudelijke punten. Het is soms lastig om tot overeenstemming te komen. In het algemeen kan gezegd worden dat het wat lastiger is dan in andere wijken omdat veel zaken aan de ALV voorgelegd moeten worden.

'Op het moment dat je iets anders wilt dan het oorspronkelijke plan, dan moet je toestemming van de ALV hebben. Bijvoorbeeld: er is een groenstrook hier. Dat is een voetbalveld bij uitstek. Of als mensen er een barbecue willen houden of iemand wil daar een avond een springkussen plaatsen. Dan moet 'ie toestemming hebben.'

Aangezien de ALV maar twee keer per jaar is, is ook de voorzitter gemandateerd om dit soort besluiten te nemen.

In het verleden zijn de besturen van de VvE regelmatig gevallen of van samenstelling gewisseld. Bewoners geven aan dat je als bestuur en met name als voorzitter behoorlijk sterk in je schoenen moet staan:

‘Veel mensen zijn hoog opgeleid en eigenwijs. Ik sluit mezelf niet uit. Iedereen heeft wel een mening, dus om de neuzen dezelfde kant uit te krijgen, dat vergt een lange adem.’

Met het aantreden van de huidige voorzitter is de situatie verbeterd. Issues worden neutraal voorgelegd. Dat houdt wel in dat er veel onderwerpen langs komen op een avond. Een bewoner geeft aan:

‘Geen korte ledenvergadering omdat alles van tevoren via handjeklap al is geregeld. Nee, het duurt vaak van zeven tot half elf. Er is discussie’.

Verschillende mensen geven aan dat het bezoeken van de ALV er wel bij hoort. De meeste mensen vinden dat de ALV goed wordt bezocht. Men is positief over de participatie van veel bewoners. Naast veel positieve geluiden worden er enkele kritische opmerkingen geplaatst met betrekking tot de participatie van bewoners in de ALV. Behalve dat men commissiewerk van medebewoners waardeert, wordt ook meermaals - in en over de commissies - opgemerkt dat ‘mensen zichzelf belangrijk vinden, of zichzelf belangrijk wanen’.

Er is veel kennis en know-how binnen de golfresidentie. Onder bewoners bevinden zich advocaten, juristen, ingenieurs, (oud)wethouders, ambtenaren, projectontwikkelaars, captains of industry en legerofficieren. Bewoners zetten zich in via verschillende commissies. Hun inzet is veelal gerelateerd aan hun achtergrond en functie.

Golfen en de golfclub

Je kunt als bewoners van de golfresidentie Dronten aanspraak maken op twee speelrechten per woning tot een maximum van 900 speelrechten (Golfresidentie, 2005b):

art. 4-10). Als je niet van golfen houdt, kun je er ook voor kiezen je speelrechten beschikbaar te stellen aan het bestuur van de golfclub. Als inwoner van de golfresidentie krijg je dan een jaarlijks door de ALV vast te stellen vergoeding. Het bestuur verhuurt dan de speelrechten aan derden, de zogenaamde B-leden. Per jaar wordt in de ALV van de golfclub de contributie voor B-leden vastgesteld. Per kalenderjaar kan deze overeenkomst veranderd worden. Het zogenaamde A en B lidmaatschap wordt wel begrepen, maar levert ook reactie op.

‘Je kunt niet zomaar aansluiten. Iedereen die er woont is dan A-lid, en al speel ik de sterren van de hemel ik kan nooit meer A-lid worden, want ik woon er niet.’

Omdat de VvE als rechtspersoon geen lid kon worden van de Nederlandse Golf Federatie (NGF), is een aparte golfclub opgericht, de ‘Golfclub Golfresidentie Dronten’ (golfclub). Voor iedere speelgerechtigde die gebruik maakt van de residentie golfbaan geldt, dat het lidmaatschap van de golfclub vereist is. Hij/zij dient zich te houden aan statuten, huishoudelijke reglement en baanreglement van de golfclub (Golfresidentie, 2005b: art. 5). Verder geldt dat de residentie golfbaan alleen gebruikt mag worden door personen die in het bezit zijn van minimaal een NGF golfvaardigheidsbewijs (GVB) dan wel een handicapbewijs van een buitenlandse golfclub (Golfresidentie, 2005b: art. 7). Evenals als VvE, wordt de golfclub ondersteund door verschillende commissies.

Volgens de normen van de NGF heeft het terrein nu de status van B-accommodatie. In de huidige situatie is een voormalige aardappelschuur omgebouwd tot clubgebouw. Men streeft naar een hogere A-status. Vanuit de opbrengsten van de nieuwe huizen in de parkresidentie wordt geld beschikbaar gesteld voor een nieuw community house. Dit nieuwe community house zal enerzijds als nieuw clubgebouw fungeren om de golfclub naar een A-status te leiden. Anderzijds zal dit community house ook andere functies gaan herbergen. Mogelijkheden zijn kinderopvang, kinderfeestjes en andere gezamenlijke activiteiten. Het reali-

seren van een community house wordt door bewoners zeer gewaardeerd, al maken sommigen zich zorgen om de belangenconflicten. Met het mengen van functies denken zij dat de belangen van de verschillende groepen rondom dat community house steeds bij elkaar zullen komen. Een pannenkoekenfeest voor kinderen en een golfwedstrijd zal nog lastig afstemmen zijn, denkt een bewoner.

Regels

De golfresidentie heeft eigen regels opgesteld, vastgelegd in statuten en huishoudelijke reglementen met betrekking tot de infrastructuur en de golfbaan (Golfresidentie, 2005a, 2005b, 2005c). In deze statuten wordt aangegeven dat de vereniging haar doelen tracht te bereiken door het geven van regels en aanwijzingen met betrekking tot het genot, gebruik, beheer en exploitatie van het gemeenschappelijke eigendom. De regels bevatten bijvoorbeeld richtlijnen voor de tuinen van die aan de baan grenzen. Ook zijn er regels over was buiten hangen, de breedte van de inritten, schuurtjes, schuttingen en caravans. Andere regels hebben betrekking op het opruimen van hondenuitwerpsel en het binnenhouden van katten. In de ALV van november 2005 zijn de regels echter versoepeld. De versoepeling heeft onder andere betrekking op het neerzetten van schuurtjes en het plaatsen van hekwerken.

Hoe de regels worden ervaren door de bewoners varieert zeer. Sommigen vinden dat de regels beter nageleefd moeten worden, want daar zijn het tenslotte regels voor. Bij deze groep mensen gaan stemmen op voor meer en striktere regels. Anderen kunnen goed met de regels uit de voeten. En weer anderen voelen zich op een bepaalde manier door de regels belemmerd en vinden dat de regels soms wel erg letterlijk worden nageleefd:

'Je kan het verstikkend vinden [het wonen hier]. Als je een individualist bent, en een de houding hebt van joh, waar bemoei je je mee' en een beetje schijt hebt aan regels - ik heb een paar van zulke vrienden en dat zijn hele leuke lui.'
'Heel eerlijk gezegd: ik bemoei me er niet zo mee. Ik vind

Capsulaire samenleving

In de capsulaire samenleving zijn sociale entiteiten omgeven door een virtuele capsule, die zorg draagt voor afscherming van de complexe en als maar versnellende samenleving (De Caeter, 2004).

Het moderne individu laat zich niet door elke prikkeling raken maar creëert een filter om zich af te kunnen sluiten. De behoefte aan zo'n filter wordt vanzelfsprekend groter als de prikkels groter, sneller of intenser worden. De capsularisering is terug te vinden in de houding van mensen, maar De Caeter ziet ook ruimtelijke uitingen van capsularisering: in het ontwerp van auto's, in architectuur van woonwijken en woonhuizen, maar ook in architectuur van publieke gebouwen.

het briljant dat ze die regels hebben en dat er mensen zijn die zorgen dat dat op papier staat en gecontroleerd wordt. Ik heb dat niet [die drang om daarvoor te zorgen]. Sommigen wel. Soms doen ze iets stoms en dan denk ik: 'stom', maar ze zullen wel een reden hebben gehad.'

Geconcludeerd kan worden dat op het punt van de regels de golfresidentie wezenlijk verschilt van andere wijken die niet privaat beheerd worden.

Conflicten en conflicthantering

Bewoners zijn over het algemeen zeer positief over het wonen in de golfresidentie. Dat betekent niet dat er nooit onenigheden zijn. Voor zover er onenigheden zijn gaan ze veelal over het naleven van de verschillende regels. Of zoals een respondent het verwoordt:

'In een aantal gevallen is het zo dat men zegt, ik heb die regels wel ondertekend, maar ik vind ze eigenlijk niet zo belangrijk. Of: in mijn geval zouden ze een uitzondering moeten maken. Of: in mijn geval is het anders. We mogen geen schutting hebben, maar in mijn geval zou dat wel moeten kunnen. Het is mensen eigen om zo te redeneren.'

De disputen betreffen zaken als mandeligheid, overlast van kinderen, overlast van huisdieren, te hard rijden, grondconflicten en het plaatsen van tuinhuisjes en schuttingen. De disputen over mandeligheid hebben zich met name tijdens de inrichting van het park voorgedaan. Bewoners wilden dan nog wel eens een stukje tuin extra pakken of een stukje inrit extra. Er liepen op een gegeven moment twaalf rechtszaken over inritbreedtes, die dreigden te escaleren.

Een ander conflict betreft het al dan niet gebruiken van mandelige grond door kinderen. De discussie is tussen mensen die op de golfresidentie zijn komen wonen op basis van het oorspronkelijke plan (overwegend 45-plussers die kwamen voor rust en ruimte) en mensen die later kwamen (die ook wel kinderen hadden en wel wisten dat er geen speelvoorzieningen waren, maar zagen

dat er meer families met kinderen woonden) en er vanuit gingen dat aanpassingen mogelijk waren. Een conflict gaat dus over waar de kinderen wel en niet mogen spelen en over of er speelvoorzieningen aangelegd kunnen worden op de mandelige grond, met gemeenschappelijke gelden:

‘Dan heb je een conflict waar je nooit meer uitkomt. Je krijgt een principiële discussie: één deel wil strikt aan het oorspronkelijke plan vasthouden en ander deel gaat ervan uit dat kinderen nu eenmaal spelen en dat dat dus ook op mandelige grond gebeurt. Kinderen spelen al op mandelige grond. Maar dan moet je toestemming van de ALV hebben.’

Dit punt speelt bij veel bewoners. In een enkel geval heeft het ook tot een rechtszaak geleid. Een ander punt van onenigheid zijn de regels over honden en katten. Jaar in, jaar uit zijn de huisdieren(regels) besproken in de ALV. In de statutwijziging van 2005 zijn de regels aangepast. Ze komen nu overeen met de algemene plaatselijke verordening van de gemeente Dronten. Katten worden niet meer specifiek genoemd in de statuten, uitwerpselen moeten worden opgeruimd en er mag geen schade aan gemeenschappelijk eigendom ontstaan. Voorheen mochten honden en katten niet vrij rondlopen. Ze mochten enkel aangelijnd buiten lopen. Dit gold ook de katten.

Het verschil in belangen tussen de golfers en de niet-golfers is een ander lastig punt. De VvE is eigenaar van de golfbaan. De golfclub heeft soms extra eisen. Sommigen zaken zijn voor hen wel belangrijk, maar niet per se voor de niet-golfers. Daarnaast is het zo, dat de golfbaan uitsluitend toegankelijk is voor leden van de golfclub en uitsluitend toegankelijk voor het beoefenen van de golfsport. Andere activiteiten zoals wandelen of andere balsporten zijn verboden. Dit leidt tot irritatie bij verschillende bewoners die niet golfen.

‘Het is echt niet zo dat je denkt welk regeltje overtreed ik nou weer. Alleen golfers zien het nut soms meer dan niet-golfers. Tegenwoordig gaan we daarom 1 of 2 keer per jaar met degenen die niet golfen over de baan lopen. Als je over de baan loopt dan zie je de golfresidentie toch heel anders. Dan begrijpen ze het.’

Verder hebben sommige disputen te maken met het feit dat het planconcept lange tijd niet is aangepast. In de ALV van november 2005 zijn enkele heikele punten aangepast. Dat was voor het eerst in 11 jaar. De aanpassing had als doel ‘spelregels te creëren die handhaafbaar zijn, meer praktisch en toegesneden op de realiteit’. In het verleden is namelijk al het een en ander gedoogd. In de realiteit stonden er dus al een aantal tuinhuisjes en waren al een groot aantal inritten verbreed. Aanpassingen wat betreft kinderen op mandelige grond en faciliteiten voor kinderen lijken lastiger. Die zijn voornamelijk niet terug te vinden in de gewijzigde statuten.

Conflicten zijn lastig binnen de VvE en kunnen in enkele gevallen ook hoog oplopen. Sommige bewoners menen dat dit onherroepelijk verband houden met het privaat eigendom. Veel bewoners hebben een rechtsbijstandverzekering, waardoor de drempel relatief laag ligt om een rechtszaak te beginnen:

‘Iedere bewoner die een paar tientjes betaalt aan een rechtsbijstandverzekering die kan een rechtzaak beginnen als iets hem niet aanstaat.’

De VvE kan zich wel verzekeren hiervoor, maar dat is zeer kostbaar. Dit is de reden waarom men ervoor heeft gekozen deze verzekering niet af te sluiten. De VvE draait op voor de kosten en deze kunnen hoog worden aangezien je verplicht bent je door een advocaat te laten vertegenwoordigen bij een civielrechtelijke procedure. Het kost alle leden geld wanneer de VvE wordt aangeklaagd. Verder is het vervelend voor de voorzitter want die krijgt namens de VvE de deurwaarder aan de deur.

MARSHAL

PLOEGER

ALERE DIONTEN

YAMAHA

A white rectangular sign is mounted on a weathered wooden post. The sign is positioned in a field of tall, dense grasses and reeds. In the background, a calm body of water is visible, reflecting the sky and the surrounding vegetation. The sign has two small circular holes, one at the top and one at the bottom, which are used for securing it to the post. The text on the sign is printed in a bold, black, sans-serif font.

**VERBODEN
TE VISSEN**

BESTUUR VVE

3.5 Motivaties om op golfresidentie te wonen

De motivaties van mensen om op de golfresidentie te wonen verschillen. Veel gehoorde motivaties zijn: het golfen, rust en ruimte, juiste prijs-kwaliteitverhouding en centraal gelegen in Nederland. Het komt regelmatig voor dat de ene partner werkzaam is in de Randstad en de andere partner in het oosten van het land. Dronten ligt dan min of meer 'halverwege'. Dronten wordt als redelijk centraal ten opzicht van de rest van Nederland ervaren aangezien je op de meeste plekken binnen een uur met de auto bent. Ook het beleggen in een tweede huis komt regelmatig voor. Dit is aan de orde bij de bewoners van de villa's, maar lijkt met name voor te komen bij de appartementbewoners.

Verder wordt veiligheid genoemd, maar niet als voornaamste motivatie. Veel mensen ervaren de woonwijk in de praktijk als veilig. Behalve dat het lastig is om snel weg te komen (het park heeft maar 1 uitgang), hebben veel huizen een alarmsysteem. Tevens werkt de sociale controle in de golfresidentie drempelverhogend:

'Je moet geen rare dingen doen, ze maken daar notitie van'.

Ook leidt het kleinschalige karakter in bijvoorbeeld de appartementengebouwen er volgens sommige bewoners toe dat je makkelijk contacten kunt leggen. Dit is voor sommigen ook een reden geweest naar deze wijk te verhuizen. Motivaties zijn in de loop der tijd ook wel veranderd. De redenen dat mensen op de golfresidentie zijn gaan wonen komen niet altijd overeen met de redenen die genoemd worden om er te blijven wonen.

Exclusiviteit en beslotenheid

Op de website staat dat de Golfresidentie een exclusieve, besloten woon- en golfaccommodatie is. Bij de respondenten is wel enige herkenning op het punt van beslotenheid en in enige mate ook bij de exclusiviteit. De beslotenheid door bewoners geïnterpreteerd als ruimtelij-

ke beslotenheid. Mensen merken bijvoorbeeld op dat de golfresidentie omgeven wordt door hekken en sloten, dat er maar één ingang is en dat het apart van Dronten ligt:

‘Het is daar ook leuk wonen, maar hier is het toch rustiger, want als je hier niks te zoeken hebt dan kom er niet.’

Anderen merken op dat de beslotenheid wellicht nog het meest op de golfclub slaat. Om met de woorden van een golfclub-lid te spreken:

‘Het is een superbesloten golfclub. Het concept is dat de golfbaan uitsluitend toegankelijk is voor leden van de golfclub en uitsluitend toegankelijk voor het beoefenen van de golfsport.’

De exclusiviteit wordt niet door iedereen herkend. De meningen verschillen. Sommigen vinden de huizen wel exclusief, anderen ontkennen dit door aan te geven dat er van de meeste huizen meerdere zijn. Voor zover de exclusiviteit herkend wordt, wordt deze gerelateerd aan verschillende zaken: de kosten van een huis, het soort huis, de inrichting van het park, de combinatie met een golfbaan en rust en ruimte die mensen hebben als gevolg van een woning op de golfresidentie. Met name de rust en ruimte wordt als een schaars goed in Nederland gezien en als exclusief bestempeld:

‘Qua exclusiviteit, dat zit hem alleen maar in de prijs van de woningen. Er is geen ballotage. Iedereen die hier een huis kan betalen kan hier komen wonen. Het goedkoopste huis is denk ik 350.000 euro. Als jij sociaal minimum hebt dan kun je hier niet wonen. Maar als je een schooier bent en je krijgt een erfenis dan kun je hier wonen. Er is geen ballotage.’

‘Rust ruimte en privacy, dat is exclusief in Nederland. Ik denk dat dat het enige is. Verder overdonderende huizen, big, big, big, maar dat is allemaal vals.’

Niet alle bewoners zijn het eens met de bewoordingen over exclusiviteit die bijvoorbeeld op website worden gebruikt. In dit kader merkt een respondent op:

‘Vroeger hadden ze een bord ‘wonen op niveau’ staan en dat werd te pas en te onpas uit de kast gehaald. Hoe mensen hier communiceren, daar denk ik van nou [moet dat nu zo].’

Privaat eigendom

De bewoners reageren heel verschillend op de mandelighheids-constructie. Een deel van de respondenten gaf aan dat het hen niets uitmaakte. Over de constructie van mandeligheid:

‘Die ervaar ik niet. Je hebt gewoon een huis. Het zegt me niets dat ik voor 1/450ste eigenaar ben. Je hebt natuurlijk wel jaarlijks of twee keer per jaar zo’n ALV. Ik vind het wel logisch om naar die ALV te gaan, om daar iets mee te doen. Of in ieder geval mijn standpunten te laten weten. Kijk, het maakt natuurlijk wel uit als iets me niet zint. Maar ik vind zoals het nu geregeld is allemaal prima. Als dat niet het geval is, zal ik zelf actiever moeten worden. Zo denk ik erover.’

Anderen geven aan de constructie van mandeligheid leuk te vinden:

‘Mijn man vindt het leuk om mede-eigenaar te zijn. Voor hem is het wel iets.’

Voor sommigen is het zelfs een reden om op de golfresidentie te gaan wonen. Eén van de respondenten is al langer bekend met het fenomeen van mede-eigenaar zijn. Zij bezitten een huisje in Frankrijk, waar het terrein ook gezamenlijk is (van Nederlanders) en hebben elders in Nederland een tweede huis, waar ook een vereniging van eigenaren actief is. Naast enthousiaste reacties, zien sommige mensen ook wel nadelen. De constructie van man-

deligheid kost namelijk geld. Ook is er bij sommige respondenten vrees over inschattingen betreft beheer op de lange termijn:

‘Als hier over 15 jaar bijvoorbeeld de grond verzakt, moeten wij dat gaan regelen. Als er iets groots gebeurt, dan kan dat veel gaan kosten. Dan is er geen overheid die dat even voor je oplost.’

Geconcludeerd kan worden dat de meeste mensen niet vanwege het mandeligheds-constructie op de golfresidentie wonen. Ze zijn er om andere redenen komen wonen en hebben de mandelighedsconstructie ‘voor lief genomen’. Dat blijkt ook wel uit een initiatief van enkele jaren geleden om te proberen het beheer van de infrastructuur alsnog onder te brengen bij de gemeente. De gemeente heeft dit toentertijd afgehouden.

3.6 De golfresidentie en haar omgeving

Gemeente Dronten

De golfresidentie is door een projectontwikkelaar geïnitieerd. De gemeente stond positief ten aanzien van de ideeën, om daarmee de oude afvalberging een nieuwe goede bestemming te geven. Zij heeft echter niet als medeontwikkelaar opgetreden. In overleg met de ontwikkelaar van de golfresidentie is besloten om het bestemmingsplan als een globaal plan vorm te geven. Voor de uitvoering van de woningbouw en de landschappelijke inrichting is een beeldkwaliteitplan opgesteld en zijn er eisen gesteld aan herplantplicht en inrichting van de golfterreinen. Voor de werken op de afvalberging is een aanlegvergunning vereist, ter voorkoming van menging van het gestorte afval en het nieuw afgewerkte maaiveld. Ook zijn er eisen gesteld waar het terrein op de openbare weg kan aansluiten. De provincie was ook betrokken bij de planvorming van de golfresidentie. De afdeling ruimtelijke ordening was betrokken vanuit reguliere goedkeuring van bestemmingsplannen en de afdeling milieu

inzake de nieuwe bestemming van de afvalberging. Volgens de projectontwikkelaar is het terrein zoveel mogelijk conform de eisen van de gemeentelijke diensten opgezet. Hierbij moet gedacht worden aan eisen van hulpdiensten en eisen met betrekking tot de inrichting van de buitenruimte. Mourik Projectontwikkeling heeft dit gedaan met het idee om zo goed mogelijk bij het gemeentelijke beleid aan te sluiten (Lohof & et al, 2005). Het uitgangspunt van de gemeente was dat zij geen extra onderhoud zou krijgen door de planvorming van de golfresidentie. Daaruit voortvloeiend bleven alle gronden in eigendom bij de ontwikkelaar en de op te richten VvE. De wegen worden als openbaar beschouwd, maar zijn dat in realiteit volgens de Wegenwet niet. De gemeente geeft daarbij aan:

‘Verkeersmaatregelen die de bewoners willen en passen binnen het gemeentelijk beleid, worden door de gemeente genomen. De uitvoering geschiedt door de VvE.’

Hier komt het privaat recht dat voor de golfresidentie geldt, in beeld. Met betrekking tot verkeer geldt namelijk, anders dan in de andere wijken van Dronten, dat de uitvoering van verkeersmaatregelen onder de VvE valt.

De bewoners van de golfresidentie zijn, vergelijkbaar met alle inwoners van Dronten, volledig belastingplichtig. De gemeente heeft recht van toegang. Ambulance, brandweer en politie kunnen zonder belemmering het park betreden. Ook komt de vuilophaaldienst van de gemeente in de golfresidentie. Andere diensten die in andere wijken door de gemeente wordt verzorgd, maar in de golfresidentie onder de verantwoordelijkheid van de bewoners vallen zijn groenbeheer, onderhoud van verhardingen, aanleg en onderhoud van riolering, brandkranen en straatverlichting.

Door het private eigendom, is de wijk anders dan andere wijken in relatie tot de gemeente. De praktische gevolgen van het privé-eigendom zijn dat zaken als onderhoud van plantsoenen, strooien als het glad is en wijk- en buurtbe-

heer niet door de overheid worden gedaan in de golfresidentie:

‘In Dronten is er wijk- en buurtbeheer. Via wijk- en buurtbeheer lopen er allerlei projecten in allerlei wijken. Wijk- en buurtbeheer doet een stuk groenvoorziening, er is een milieuagent, maar het betreft ook buurtwerken. In de golfresidentie is er geen wijk- en buurtbeheer. Zij doen de groenvoorziening zelf en de milieuagent, het is eigen terrein, dus men gaat bijvoorbeeld niet controleren op loslopende honden.’

Volgens een bewoner van de golfresidentie is de keuze voor de constructie van privaat eigendom kwestie van onderhandelen geweest:

‘De projectontwikkelaar had dit terrein in zijn bezit en dacht dat de gemeente Dronten daar wel iets mee zou willen. Op een gegeven moment zegt de gemeente, ik wil er best de bestemming aan verlenen, maar je moet het wel allemaal zelf betalen.’

De gemeente geeft aan dat zij nooit mede-ontwikkelaar is geweest en daarom ook geen mogelijkheden heeft gehad om vanuit een exploitatie gelden te verwerven waaruit toekomstig onderhoud betaald zou kunnen worden. Volgens de gemeente kan door de exclusiviteit van het terrein met de hoge onderhoudsnorm het gebied niet op een vergelijkbare wijze onderhouden worden als de rest van het gemeentelijke gebied. De gemeente wil geen extra hoge kosten maken om de hoge onderhoudsnorm op de Golfresidentie te halen. De gemeente beroept zich op afspraken van lang geleden, toen bij de totstandkoming van het planconcept bewust gekozen is voor mandeligheid (vastgelegd tussen gemeente en projectontwikkelaar door de notaris). Achterliggende gedachte is dat de gemeente het beheer van een golfbaan niet tot haar taken rekent. Volgens de gemeente ligt het beheer van een golfbaan meer in het verlengde van belangen van de bewoners. Iedere bewoner is daarvan bij aankoop van een

woning op de hoogte gesteld en heeft daarvoor getekend. De VvE en Mourik hebben enkele malen tevergeefs geopperd of de gemeente alsnog het beheer van de infrastructuur wil overnemen. Dit is door de gemeente afgewezen met als argument dat verwerving van de landbouwgronden destijds rechtstreeks is gegaan zonder tussenkomst van de gemeente. In de grondexploitatie is door de private ontwikkelaar geen reservering opgenomen voor bijvoorbeeld bovenwijkse voorzieningen, alsmede een reservering voor groot onderhoud op de lange termijn. De gemeente heeft in haar eigen begroting daar ook niet op gerekend. Daarbij noemt de gemeente als een van de argumenten het afwijkende gebruik van materialen en constructie, waardoor onderhoud en beheer moeilijker of kostbaarder zijn. Volgens de gemeente is het nooit de intentie geweest dat het beheer over zou worden genomen en was het al heel vroeg duidelijk dat het een privaat beheerde wijk zou worden:

‘Dat had de projectontwikkelaar zo bedacht. Die had gedacht, we houden de macht zoveel mogelijk bij onszelf. Maar de gemeente die zei, jullie zijn wel inwoners van Dronten en dat betekent wel gewoon ozb et cetera. Dat wordt gewoon aangeslagen. Het kan niet zo zijn dat je op een soort luxe camping zit. Dat doen wij niet.’

In het verleden was de OZB-aanslag een punt van onrust. Aangezien het terrein inclusief golfcourse werd gezien als privéterrein, betrof de OZB het huis, de privé-tuin en 1/450ste van het terrein.

‘Wat de OZB aanslag betreft, hebben we jarenlang tegen de gemeente geprocedeerd. Dat ging erom of de waarde van het onroerend goed in- of exclusief 1/450ste van de golfbaan was. Daar is een rechtszaak over geweest en nu is er een schikking bereikt.’

Veel bewoners hebben het idee dat ze dubbel betalen in de vorm van gemeentebelasting en contributie aan VvE, terwijl daartegenover van de zijde van de gemeente geen

tegenprestatie staat. Met betrekking tot de issue van ‘dubbel betalen’ is opvallend dat men het niet vreemd vindt om contributie aan de VvE te betalen. Dit heeft ermee te maken dat bewoners merken dat met de contributie daadwerkelijk zaken op de golfresidentie gerealiseerd worden. Bewoners vinden het vervelend om aan de gemeente voor dezelfde diensten te betalen, omdat men vindt dat de gemeente niets oplevert voor dat geld. Bewoners vinden de relatie met de gemeente niet zo aanwezig. De gemeente is voor hen niet zichtbaar actief in de golfresidentie en voegt feitelijk weinig toe aan de golfresidentie. Ook grijpt zij bij disputen over bijvoorbeeld schuurtjes niet in:

‘En de gemeente verwees in haar reactie naar privé grond en eigen statuten. Zij trekt haar handen eraf.’

Een respondent geeft aan:

‘Het is een begrijpelijk standpunt vanuit de gemeente gezien. Zij willen vroegere gemeentetaken afstoten/uitbesteden. Maar als de gemeente hier weinig doet, dan krijgen mensen ook niet het warme gevoel Drontenaar te zijn.’

Er zijn zeker signalen van bewoners dat de gemeente niet genoeg doet, maar het is onduidelijk in hoeverre deze signalen maatgevend zijn. Daarnaast zijn er ook positieve geluiden met betrekking tot de gemeente. Ervaringen met een verkeerde horecavergunning duiden op welwillendheid:

‘Als je een kwaadwillende gemeente hebt dan zeggen ze: Gooi de tent maar dicht. Dat is volstrekt wettelijk. Maar zij zeggen: Joh, er is iets misgegaan en laten we er eens naar kijken. Maar laten we het nu wel goed regelen.’

De relatie tussen Mourik, de ontwikkelaar van de golf- en de parkresidentie, en de gemeente Dronten is zakelijk te noemen. De gemeente zat in zijn maag met de drukke

en gevaarlijke weg die de golfresidentie en de rest van Dronten scheidt. Daar is uiteindelijk een fietstunnel aangelegd, die gefinancierd is door Mourik:

‘Hij wilde graag op de parkresidentie woningen bouwen, dat is wel goed, als jij voor ons die fietstunnel aanlegt, dan mag jij die parkwoningen aanleggen. Er is dus een directe relatie tussen die tunnel en de aan te leggen woningen.’

Golfresidentiebewoners en andere Drontenaren

De bewoners van de golfresidentie zijn over het algemeen zeer mobiel en gewend de auto te nemen naar de gewenste bestemming. Velen gaan eerder naar andere steden zoals Kampen en Elburg dan naar Dronten om hun boodschappen te doen. Toch zijn er ook golfresidentie-bewoners die zich bewust op Dronten en haar ondernemers richten en de keuze maken om hun kleding en boodschappen in Dronten te kopen.

Voor de golfresidentie-bewoners, en met name degene met kinderen, geldt dat er een duidelijke relatie is met Dronten voor wat betreft de scholen, sportclubs, winkels en andere openbare voorzieningen. Het contact tussen de Drontenaren die niet op de golfresidentie wonen en de golfresidentie-bewoners is niet altijd warm. Aan beide zijden zijn er verhalen waaruit blijkt dat men elkaar als deel uitmakend van verschillende groepen beschouwd. Een golfresidentiebewoner:

‘Ik denk dat mensen wel het gevoel hebben dat we iets aparts hebben. Dat we iets aparts zijn. Dat vinden Drontenaren ook. Die vinden het een apart slag. De grens is die weg daar. Alles bezuiden... Wij denken het zelf ook. Over en weer denken we het. Je hoort wel bij elkaar maar er loopt wel een scheidlijn. Soms is men in Dronten wel kritisch, maar eigenlijk zouden ze blij moeten zijn met ons.’

De andere Drontenaren, maar ook de Golfresidentiebewoners zelf, beschouwen hen/zichzelf ‘import’.

‘Kouwe kak’ en ‘air’ zijn termen die meermaals naar voren komen in gesprekken met Drontenaren. Uit de reactie van Golfresidentiebewoners blijkt dat ze zichzelf niet als Drontenaar zien en ook de Golfresidentie niet helemaal als onderdeel van Dronten zien. Verklaringen voor de koele verhouding worden gezocht in de importfactor en de kenmerken van Dronten vroeger.

‘Dronten is een dorp. De kern van Dronten, het is nu niet meer zo want er is veel import, maar het was een agrarische gemeenschap.’

Ook wordt de verklaring gezocht in een andere levensstijl en wellicht zelfs andere waarden:

‘Het zijn vooral mensen die hard werken [de Drontenaren]. Ik kan mij voorstellen als ze dan op een dinsdag-ochtend hier langsrijden, en ze zien een sloot van mannen en vrouwen die op de golfbaan lopen, dat ze zich afvragen ‘moeten die niet werken?’

De Golfresidentie-bewoners voelen weinig verbondenheid met Dronten. Er wordt gebruikt gemaakt van de openbare voorzieningen, maar men kan net zo goed ergens anders kunnen wonen, mits dezelfde voorzieningen voorhanden zijn. Sociaal gezien voelen de meeste Drontenaren en de meeste Golfresidentiebewoners zich verschillende groepen:

‘Kijk als je door het dorp loopt, kijken ze je met de nek aan. Mijn buurvrouw viel er op haar werk buiten omdat ze hier woont. Ook op de voetbalclub denken ze dat mijn man maar een rijke stinkerd is. Er bestaat wel het beeld/imago dat mensen rijk zijn.’

3.7 Conclusies

Zelforganisatie

De projectontwikkelaar is de drijvende kracht achter het ontstaan van de golfresidentie. Met de golfresidentie wilde men een hoogwaardig woonmilieu realiseren, waarbij wonen en golfen gecombineerd werden. Het was de projectontwikkelaar en zijn interpretatie van woonwensen die hebben geleid tot het concept van de golfresidentie. Het is niet zo dat een groep mensen zelf met het idee is gekomen en dat verder is gaan vormgeven. De zelforganisatie ontstond toen de planfase voorbij was. Vandaag de dag zijn bewoners zelf door middel van allerlei regels hun eigen leefomgeving aan het organiseren. Dat biedt vrijheden, het is namelijk privé-terrein en daar kunnen de bewoners zelf over beslissen, maar brengt ook taken en plichten met zich mee. Zo zijn er financiële gevolgen omdat bewoners naast de normale belastingen moeten bijdragen aan de VvE. Verder komen er verantwoordelijkheden bij kijken. Zo is er op de golfresidentie sprake van privaat recht in plaats van publiek recht zoals in normale wijken. Ook is er een extra hoeveelheid bestuurlijk werk, hoewel dit in de golfresidentie vrijwillig is. Er zijn genoeg mensen die in commissies willen plaatsnemen om allerlei zaken te regelen en ook uit te voeren. Verder is het zo dat je dingen samen moet doen en oplossen. Het is dus belangrijk dat de onderlinge verhoudingen goed zijn. In andere wijken is dat natuurlijk ook van belang, maar in mindere mate omdat men niet per se samen hoeft te werken zoals in de golfresidentie.

In het geval van de golfresidentie blijkt dat het privaat beheer en de zeggenschap over je eigen leefomgeving niet de voornaamste reden is dat mensen er wonen. De meningen verschillen maar over het algemeen heeft men het privaat beheer beschouwd als 'part of the deal', iets wat je op de koop toe neemt. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de gemeente meermaals is benaderd om het beheer over te nemen. Motivaties om op de golfresidentie te gaan wonen hebben veeleer te maken met woon-

kwaliteit, voorkeur voor golfen en centrale ligging. In de discussie over gated communities wordt veiligheid als een belangrijk argument gezien. Overeenkomstig de resultaten van de studie 'Afgeschermd woondomeinen' (Ruimtelijk Planbureau, 2007: 9) waarin wordt aangegeven dat in Nederland angst voor onveiligheid niet het belangrijkste motief is om 'anderen' uit het eigen woondomein te weren, geldt voor de golfresidentie dat veiligheid zeker niet de voornaamste reden is dat mensen op de golfresidentie wonen, al speelt het voor deel van de mensen wel een rol. In deze RPB-studie worden tevens overzichtelijkheid, voorspelbaarheid en geborgenheid genoemd als belangrijke motieven voor de keuze voor een afgeschermd woondomein. In de golfresidentie spelen zoals eerder aangegeven woonkwaliteit, golfen en de ligging van de wijk ten opzichte van de rest van Nederland een veel belangrijker rol.

Geconcludeerd kan worden dat zelforganisatie bij de golfresidentie eerder als een middel tot een bepaalde kwaliteit van de woonomgeving wordt gezien dan als een doel op zich. Je zou kunnen zeggen dat er sprake is van zelforganisatie tegen wil en dank zonder dat dit door bewoners nu onmiddellijk als zodanig wordt ervaren. Bewoners zijn over het algemeen heel gelukkig met hoe de wijk eruit ziet en georganiseerd is. Voor de meeste mensen op de golfresidentie wegen de voordelen ruim op tegen de nadelen.

Gemeenschap

Hoewel niet zeer hecht, is er op de golfresidentie zeker sprake van een sociale gemeenschap. Relaties variëren van echte vrienden, het soms gezellig hebben met elkaar, tot hulprelaties. Functionele verbanden waarbij de één iets voor de ander doet, en de ander de andere keer weer iets terugdoet voor de één, hebben de overhand.

Bewoners ervaren de golfresidentie als een dorp, gebruiken dezelfde termen ('ons park') en ondanks dat een groot deel van de inwoners niet golft, wordt de golfsport wel als een gemeenschappelijk symbool ervaren. Verder let men op elkaar en zorgt men voor elkaar en het

gemeenschappelijk eigendom. Ook wanneer mensen elkaar niet persoonlijk kennen is er sprake van wederzijdse erkenning en herkenning.

Veel bewoners ervaren dat ze tussen Hun Soort Mensen wonen en vinden deze gelijkgezindheid zeer prettig.

Sommige bewoners geven echter aan dat ze de inwoners van de golfresidentie juist als een gemêleerd gezelschap ervaren en verwijzen dan met name naar de verschillende soorten functies die mensen in de maatschappij vervullen of vervulden.

Er zijn verschillende redenen waarom de golfresidentie niet zomaar een gewone wijk is die hoogstens wat afgelegen ligt en wordt omgeven door groen en water. Er heerst privaat recht en ondanks dat de weg openbaar wordt genoemd, is de weg dat volgens de wegenwet niet. Sommige auteurs vinden dat een gemeenschap als de golfresidentie, die duurdere woningen heeft, bepaalde groepen uitsluit en dat mensen van elkaar vervreemden. In de Amerikaanse literatuur zijn wat doorgesloten voorbeelden te vinden van mensen die zich conformeren aan de regels. Aalbers (2006) zegt over de Amerikaanse voorbeelden van McKenzie (McKenzie, 1994) waarbij honden moesten worden afgemaakt omdat ze zwaarder waren dan de toegestane 15 kilo en een 60-jarige man moest scheiden omdat zijn vrouw van 45 volgens de regels te jong was, dat het opvallend is dat mensen zich conformeren aan de regels. De minderheid staat zwak. Aalbers geeft aan dat in Hirschmans (1970) termen: De strategie *voice* (van je stemrecht gebruik maken) niet gewerkt heeft. De alternatieven die dan voor de minderheid openstaan zijn *exit* (vertrekken) en *loyalty* (aanpassen). Ter verduidelijking, in Nederland (Ruimtelijk Planbureau, 2007) en ook op de Golfresidentie komen zulk soort uitwassen in het geheel niet voor.

Om op de golfresidentie te kunnen wonen moet je voldoende financiële middelen hebben, maar er is geen balotagecommissie. Verder is een groot deel van de bewoners actief in de maatschappij buiten de golfresidentie.

De oriëntatie van de golfresidentiebewoners is redelijk 'outward'. Lohof en Reijndorp (2006) geven aan dat het beeld van privaat beheerde collectieve woondomeinen als 'voornamelijk bron van segregatie' nuancering behoeft. Weliswaar zijn de woningen in de meerderheid van privaat beheerde woondomeinen duur tot zeer duur, maar het feit dat welgestelden in aantrekkelijke woonmilieus worden geconcentreerd is niet voorbehouden aan privaat beheerde collectieve woonmilieus; het past binnen een bredere ontwikkeling waarbij de integratie van verschillende prijsklassen wordt losgelaten. Uit empirisch onderzoek in Californië blijkt dat ook daar de verschillen tussen privaat beheerde woonwijken en traditionele suburbane woonmilieus in de praktijk vaak genuanceerd liggen. Zo is in private woonwijken de bewonerssamenstelling meer divers dan wordt verondersteld. Als het gaat om opleidingsniveau, inkomensniveau, leeftijd en etniciteit zijn bewonersgroepen gemiddeld weliswaar hoger opgeleid, meer verdienend, ouder en vaker van blanke afkomst, maar de verschillen ten opzichte van vergelijkbare niet-privaat beheerde woonmilieus zijn klein (Lohof & Reijndorp, 2006).

Organisatie en regels

Het is veel werk om alles in eigen beheer te doen. De golfresidentie kent dan ook een hoge graad van organisatie. Er zijn in verhouding tot de rest van de maatschappij meer formele regels, onder meer wat betreft de inrichting en het aanzien van de buitenruimte. Verder zijn er veel commissies, waar 60 á 70 inwoners actief in zijn. Duidelijkheid is een begrip dat hoog in het vaandel staat, evenals gelijkheid. De regels hebben als uitgangspunt 'gelijke monniken, gelijke kappen'. De regels voor het beheer en de organisatie van de Golfresidentie zijn te vinden in de statuten van de Vereniging van Eigenaren Golfresidentie Dronten, het huishoudelijk reglement infrastructuur woongebied en het huishoudelijk reglement beheer en onderhoud van de golfbaan (Golfresidentie, 2005a, 2005b, 2005c). Deze regels moeten door alle bewoners ondertekend worden. Als inwoner

kun je de ALV eventuele wensen tot wijzigingen voorleggen.

Regels en handhaving van regels vormen een belangrijk gespreksonderwerp binnen de golfresidentie. De regels worden verschillend ervaren. Sommige mensen vinden de regels strikt, maar de meesten kunnen er prima mee uit de voeten. In 2005 zijn de regels voor het eerst in elf jaar aangepast. Enerzijds is er een tendens tot versoepeling van de regels (honden, katten, schuurtjes, inritten), anderzijds zijn er meer handvatten geformuleerd om contributie te innen en is er een apart artikel opgenomen over sancties en verschillen.

Het bestuur van de golfresidentie heeft geen gemakkelijke taak, dat wordt door een ieder onderkend. Het is niet eenvoudig om iedereen tevreden te houden. Verder is het voor het bestuur moeilijk om de regels te handhaven.

Het is lastig om als bestuur boetes uit te delen aan mede bewoners, omdat dat gevolgen heeft voor persoonlijke sociale relaties. In het verleden zijn er ook verschillende soorten rechtszaken geweest. Vooral in de inrichtingsfase speelde dit, maar ook vandaag de dag komt het nog een enkele keer voor.

Geslotenheid

De golfresidentie noemt op haar website beslotenheid en exclusiviteit, maar in hoeverre is er nu echt sprake van geslotenheid? Het terrein is niet afgesloten door een hek, maar ruimtelijk gezien ligt de golfresidentie wel afgelegen, wordt terrein omgeven door een waterloop en is er maar één aantakking aan de openbare weg. Die aantakking ligt echter helemaal zuidelijk, vanuit Dronten moet je dus eerst om het terrein heen voordat je erop kan.

Mensen zullen niet snel het park in gaan, tenzij ze daar een expliciete reden voor hebben. Opvallend is dat er niet op een andere plek nog een doorgang gemaakt is naar het stadscentrum van Dronten. Sociaal gezien valt op dat in principe iedereen er mag wonen. Er worden geen actieve selectiecriteria gehanteerd, maar er is wel sprake van selectie door het specifieke karakter (prijssklasse, ondertekenen eigen regels met betrekking tot beheer,

etc.) van de golfresidentie. Sociale geslotenheid is zeker in enige mate van toepassing op de golfclub, deze is immers in principe alleen toegankelijk voor de bewoners. Aangezien niet alle bewoners golfen is er wel een systeem ontstaan waarbij een minderheidsdeel van niet bewoners van de golfresidentie lid kan worden van de golfclub. Echter wel als B-lid. Voor cognitieve geslotenheid zijn geen aanwijzingen gevonden, hoogstens strakke ideeën over netheid en ordelijkheid van het park.

Duidelijk is dat de golfresidentie voor veel van haar bewoners een woonomgeving is en niet zozeer een leefomgeving. Men gaat gemakkelijk met de auto naar andere bestemmingen. In relatie tot beslotenheid en exclusiviteit is de hoeveelheid ruimte per persoon opvallend. Ruimte wordt ervaren als een groot goed, zeker in Nederland. En in die zin prijzen veel bewoners zich gelukkig. Bewoners associëren de golfresidentie met een park, een park waar in de inrichting veel ruimte is voor groen.

De relatie met zowel de gemeente Dronten en de Drontenaren zelf is afstandelijk en zakelijk te noemen. Drontenaren en golfresidentiebewoners beschouwen elkaar over en weer als andere groepen. De inwoners van de golfresidentie hebben over het algemeen ook niet het gevoel Drontenaar te zijn en zijn niet erg georiënteerd op Dronten. De golfresidentie heeft in die zin wel iets weg van een eiland, de wijk had net zo goed niet bij Dronten kunnen liggen maar ergens anders.

4

In deze studie stond onder andere de vraag centraal ‘hoe (groepen) mensen hun eigen leefomgeving vormgeven’. Daarbij is gekeken naar twee cases waarin zelforganisatie en gemeenschapsvorming centraal staan, te weten het ADM in Amsterdam en de golfresidentie in Dronten. In de hoofdstukken twee en drie zijn beide cases empirisch beschreven aan de hand van een aantal vooraf geselecteerde concepten. Meer specifiek is aan de orde geweest hoe de twee gemeenschappen hun eigen leefomgeving organiseren, hoe de gemeenschappen functioneren, waarom bewoners voor deze vorm van zelforganisatie en bijbehorende gemeenschappen kiezen, waarom bewoners de gemeenschap ruimtelijk en sociaal vormgeven, zoals het is vormgegeven, welke typen in- en uitsluitingprocessen zich voordoen en ten slotte, hoe de relatie is met hun directe en wijdere omgeving.

In dit hoofdstuk worden het ADM en de golfresidentie aan de hand van een aantal thema's, te weten zelforganisatie (§ 4.1), gemeenschap (§ 4.2), geslotenheid (§ 4.3), verwevenheid (§ 4.4) en ruimte (§ 4.5), naast elkaar gezet. Vervolgens worden beide cases geplaatst binnen de huidige maatschappelijke context door zelforganisatie te beschouwen als sociale transitie (§ 4.6).

4.1 Verschillen in zelforganisatie

Zelforganisatie, in de zin van dat mensen zelf hun leefomgeving vormgeven, ziet er op het ADM anders uit dan op de golfresidentie. Voor de krakers op het ADM is zelf-

Heterotopie

Door Foucault in zijn lezing 'Des espaces autres' in 1967 omschreven als 'feitelijk gerealiseerde utopieën waarin de werkelijke plaatsen ... gerepresenteerd, bestreden en omgedraaid worden'. Heterotopieën functioneren vaak als spiegels van de maatschappij.

Het zijn plaatsen die een alternatieve maar werkelijk bestaande ruimte vormen waar normale en ideaaltypische reflecties van maatschappelijke verschijnselen terug te vinden zijn.

Fragmenten uit economische, politieke en sociale maatschappelijke constellaties komen er bijeen, bijvoorbeeld in de vorm van alternatieve leensystemen, politieke idealen of identiteiten. Heterotopieën staan buiten alle plaatsen, terwijl zij, anders dan utopieën, toch lokaliseerbaar zijn in de werkelijkheid.

Foucault doelt met heterotopieën op plaatsen als ziekenhuizen, gevangenissen, begraafplaatsen of kloosters.

Het schip is misschien wel de ultieme heterotopie: 'Een drijvend stuk ruimte, een plek zonder plek, die op zichzelf bestaat, in zichzelf

organisatie een bewuste keuze en heeft deze vorm van zelforganisatie nauwe relaties met hun identiteit en leefwijze. Zelforganisatie houdt verband met belangrijke andere motivaties voor bewoners om op het ADM te gaan wonen, waaronder vrijheid en autonomie. De fysieke omgeving en de wijze waarop ADM-ers zich organiseren, bieden de bewoners meer vrijheid en zeggenschap dan elders in de maatschappij. Bewoners hebben letterlijk en figuurlijk de ruimte hun woon- en werkomgeving vorm te geven en op te bouwen. Verder vormt de heersende maatschappijkritische ideologie (anti-systeem, anti-kapitalistisch) op het ADM een belangrijke waarde voor mensen die op het ADM wonen. Veel ADM-ers kunnen zich niet goed identificeren met hoe het elders in de maatschappij er aan toegaat en voelen zich daar dan ook 'minder thuis'. Daarnaast speelt prijs een belangrijke rol. Het is op het ADM mogelijk om 'goedkoop' te leven. Bij de golfresidentiebewoners prevaleren andere redenen om voor de betreffende woonvorm te kiezen. Zo staan woonkwaliteit, golfen en de centrale ligging van de residentie hoog in het prioriteitenlijstje, maar worden ook sociale samenhang en veiligheid genoemd als factoren om op de golfresidentie te (blijven) wonen. Op de golfresidentie wordt zelforganisatie gezien als part of the deal, iets wat op de koop toe wordt genomen als je hecht aan een bepaalde vormgeving van je woonomgeving. Zelforganisatie op zichzelf heeft voor velen niet een absolute voorkeur. Er is zelfs geprobeerd om een en ander centraal te regelen, maar de gemeente wilde de verantwoordelijkheid niet overnemen.

Geconcludeerd kan worden dat de motivaties van de bewoners van beide gemeenschappen verschillen. Wat betreft de motivaties ten aanzien van de woon- en leefvorm van zelforganisatie zijn wellicht te verklaren door te kijken naar in hoeverre beide gemeenschappen uitdrukkelijk gekozen hebben voor de vorm van zelforganisatie. Daarbij valt op dat op de golfresidentie zelforganisatie veelal gezien wordt als een middel tot een bepaalde kwaliteit leefomgeving (een kwaliteit die in een woonwijk waar overheden een sterke hand hebben niet mogelijk is)

en dat in het geval van het ADM zelforganisatie meer een doel op zich is. De golfresidentie heeft dan ook meer weg van een woongemeenschap en het ADM van een leefgemeenschap.

Een ander in het oog springend verschil tussen het ADM en de golfresidentie is de wijze waarop beide gemeenschappen zichzelf organiseren. Waar op het ADM veel minder formeel vastgelegde regels gelden dan elders, geldt dat op de golfresidentie juist meer regels zijn vastgelegd. Regels zijn vastgelegd in statuten en reglementen en dienen ondertekend te worden door een ieder die gaat wonen op de golfresidentie. Om precedentwerking te voorkomen gelden dezelfde regels voor iedereen. Verder betreffen de regels op de golfresidentie met name regels over inrichting en gebruik van het terrein en in minder mate over hoe de golfresidentie georganiseerd is en bewoners met elkaar dienen om te gaan. Op het ADM daarentegen gelden vooral informele regels die verschillen per situatie, context en persoon. Ongeschreven regels, in de vorm van sociale normen, spelen een belangrijke rol in de organisatie van het ADM. De meest essentiële regel op het ADM is de regel dat je niemand anders hindert. Tevens speelt het recht van de langwonende een belangrijke rol.

De omvang van de leefgemeenschappen speelt mogelijk een rol bij de organisatie van deze gemeenschappen. Evolutionair psychologen Aiello en Dunbar (Aiello & Dunbar, 1993) zijn van mening dat de maximum omvang van een goed functionerende groep mensen rond de 150 leden ligt. Volgens hen heeft dit te maken met de capaciteit van de hersenen van mensen. In een groep van 150 personen kan iedereen elkaar kennen en is bekend wie welke positie in de groep heeft.

Verondersteld kan worden dat gemeenschappen die de omvang van 150 overschrijden, ofwel zichzelf opsplitsen, ofwel zaken meer moeten formaliseren om de gemeenschap draaiende te houden. Dit lijkt het geval te zijn bij de golfresidentie. Het ADM telt gemiddeld zo'n 100 bewoners (en maximaal zo'n 150 mensen) en de organi-

besloten en tegelijkertijd overgeleverd aan de oneindige zee'. Anders dan publieke ruimtes zijn heterotopieën doorgaans niet vrij toegankelijk. Men heeft vaak toestemming nodig, of men moet bepaalde codes kennen om toegang te krijgen tot een heterotopie. Via een systematisch en selectief openen en sluiten zijn heterotopieën enerzijds afgesloten en anderzijds toegankelijk.

satie is geheel informeel. De golfresidentie telt echter zo'n 1500 bewoners en houdt er een zeer gestructureerde en formele organisatie op na.

Daarnaast loopt de vormgeving van beide woon- en leefomgevingen zeer uiteen. ADM-ers laten de natuur de vrije loop, waardoor in de loop der jaren uit de voormalig scheepswerf een bijzondere natuurlijke en ecologische omgeving is ontstaan. De golfresidentiebewoners, daarentegen, hebben richtlijnen en commissies voor het onderhoud van de gezamenlijke ruimte, waardoor de gezamenlijke ruimte zeer verzorgd en opgeruimd oogt. De woonbehoeften van ADM-ers zijn geheel anders dan de woonbehoeften van golfresidentiebewoners. ADM-ers wonen in caravans, in oude trailers, op oude boten of in ruimtes in het hoofgebouw. De mensen van de golfresidentie leven juist veelal in villa's of luxe appartementen. De ruimtelijke vormgeving van beider zelforganisaties verschilt. Dit heeft te maken met verschillende woonbehoeften, ideeën over leefomgeving en organisatie van de leefomgeving. Daarnaast is het verschil in status een belangrijke factor in de ruimtelijke vormgeving. Voor het ADM geldt dat er veel onzekerheid bestaat over hun toekomst. Het is onzeker of het ADM in de toekomst ook gedoogd zal worden. De woon- en leefomgeving van de ADM-ers heeft een tijdelijk karakter.

Beide gemeenschappen zijn zeer tevreden over hun leefomgeving en hoe deze georganiseerd en vormgegeven is. Dat betekent niet dat er nooit conflicten zijn. De conflicten op de golfresidentie spitsen zich voornamelijk toe op gebruik van mandelige grond. Golfresidentiebewoners wonen over het algemeen in vrijstaande villa's, omringd door een flink stuk privé grond. Het idee heerst dan ook dat mensen hun eigen wensen op hun privé grond moeten uitvoeren. Kinderen moeten volgens het originele planconcept en de bijbehorende aanhangers in hun eigen tuin spelen en niet voetballen of iets dergelijks op de gezamenlijke grond. Hierover bestaan echter verschillen van mening. In de fase van de inrichting hebben zich

ook problemen voorgedaan met betrekking tot het toe-eigenen van gezamenlijke grond voor privégebruik. Er zijn bijvoorbeeld gevallen bekend waarbij de oprit voor auto's voor de bewoner te smal was en er een aantal meters collectieve grond is 'bijgepakt' voor een brede oprit. Dit heeft tot rechtszaken geleid. Op het ADM doen zich ook conflicten voor over mandelige grond. In de relatie individu-gemeenschap valt op dat sommige ADM-ers er toe over gaan een stukje grond rondom hun boot of caravan af te bakenen. Het innemen van ruimte door het plaatsen van objecten wordt over het algemeen als minder vervelend ervaren dan het toe-eigenen van ruimte met fysieke afbakeningen zoals hekjes. Opvallend verschil in het omgaan met conflicten tussen beide gemeenschappen is dat op de golfresidentie meerdere malen de hulp van buitenaf moest komen: een rechter moest beslissen over conflicten binnen de zelforganiserende gemeenschap. In het geval van het ADM wordt de oplossing altijd binnen de gemeenschap gezocht.

4.2 Identiteit van gemeenschap

Het ADM en de golfresidentie zijn verschillende typen gemeenschappen. Waar de golfresidentie voornamelijk te typeren is als een woongemeenschap, geldt dat het ADM meer een leefgemeenschap is. Veel bewoners van de golfresidentie werken elders in het land en beschouwen het terrein voornamelijk als woondomein. Op het ADM wordt gewoond én gewerkt. Voor een groot deel van de ADM-ers speelt hun leven zich voornamelijk op het ADM terrein af. Hoewel eenieder wel contacten buiten het ADM heeft, zijn ze in mindere mate gericht op de buitenwereld. Anders dan de golfresidentie is het ADM-terrein een maatschappij op zichzelf met een eigen economie, waarin arbeid een andere prijs heeft dan elders en ruilen regelmatig voorkomt.

Binnen beide gemeenschappen bestaan subgroepen. Soms is er sprake van wrijving tussen subgroepen, daarnaast zijn er talloze individuele relaties die de groepen

Buytentimmeringe

Verborgen land is van alle tijden. In de middeleeuwse stad heerste de strakke sociale en religieuze orde binnen de gemeenschap.

Erbuiten begon het Verborgene Land. Daar, meestal langs de uitvalswegen bij de poorten, vestigde zich een bonte verzameling van vreemdelingen, voortvluchtigen, vrijbuiters en verschoppelingen. Zij hadden de stad nodig, maar wilden of mochten daar niet wonen. Deze 'buytentimmeringe' waren illegaal, maar werden gedoogd. In tijden van oorlog, als het schootsveld van de stad vrij moest zijn, werd de bebouwing met de grond gelijk gemaakt. Maar in een langdurig vreedzame periode kon zich een hele voorstad, een 'suburbium', ontwikkelen.

Van oudsher stonden buiten de stadsmuren de kloosters, hospitalen, een leprozenopvang, de as- en vuilnisbelt, een galgheuvel en begraafplaatsen voor ter dood veroordeelden, zelfmoordenaars en joden. Daartussen werden niet alleen woninkjes gebouwd,

doorsnijden. Het maken van onderscheid tussen individuen, en het indelen in subgroepen betekent overigens niet dat er geen gemeenschap zou bestaan. Dergelijke bewegingen maken onderdeel uit van het begrip van de gemeenschap. Opvallend is dat inwoners subgroepen zien en noemen als het gaat over de gemeenschap zelf, maar dat ze zichzelf tegelijkertijd ADM-ers of Golfresidentiebewoners voelen en en zichzelf ook expliciet zo noemen als het gaat over de relatie met buiten. Er is dus sprake van een erkende, gedeelde *identiteit* en van *gemeenschapsgevoel*. Daarnaast zorgen bewoners zorgen goed voor zichzelf maar ook voor hun medebewoners. Fysieke nabijheid zorgt in beide gevallen voor intensiever contact tussen burens. De specifieke activiteiten in beide gemeenschappen dragen bij aan de identiteit. Op het ADM drukken de werkzaamheden van de kunstenaars en ambachtslieden hun stempel. Verder dragen gezamenlijke evenementen als Robodock en bakbrommeraces, maar ook het bar-restaurant bij aan gemeenschapszin. Op de golfresidentie wordt het golfen en het golftherein als gemeenschappelijk ervaren, ondanks dat 40% van de bewoners niet golft. Daarnaast worden incidentele kleinschalige activiteiten ondernomen voor de gemeenschap als geheel waarbij groepjes bewoners elkaar ontmoeten. De binding met de plek zelf lijkt geen sterke rol te spelen. Toch identificeren de golfresidentiebewoners zich nu en dan wel met de plek. Zij refereren aan hun woondomein als zijnde 'ons park'. In het geval van het ADM is de dreiging van buitenaf een andere belangrijke bindende factor. De onzekerheid en de 'gezamenlijke vijand' leiden tot grote saamhorigheid. Voor velen zou het desastreus zijn als ze het ADM moeten verlaten omdat er vrijwel geen plekken zijn die dezelfde mogelijkheden bieden. De binding met de plek, vanwege de mogelijkheden maar ook vanwege het (ruimtelijke) karakter, is sterk en speelt een belangrijke rol in de identiteit van de ADM-ers. Een aantal golfresidentiebewoners gaf aan dat ze het fijn vinden om tussen 'hun soort mensen' te zitten, met wie ze kunnen praten over de onderwerpen die hen bezighouden. Opgemerkt dient te worden dat andere gol-

fresidentiebewoners juist vonden dat er sprake was van een gemêleerd gezelschap. De perceptie van heterogeniteit en homogeniteit van groepen verschilt kennelijk per persoon. Voor beide gemeenschappen geldt overigens dat de interne heterogeniteit functioneel wordt gemaakt voor de interne organisatie en ook naar de buitenwereld.

Mensen dragen bij aan de gemeenschap al naar gelang hun specifieke expertise. Denk aan de mensen die in de infrastructuurcommissie van de golfresidentie zitten omdat ze in hun professionele werk die kennis en expertise ook gebruiken of, in het geval van het ADM, dat specifieke mensen als contactpersoon fungeren omdat zij daarvoor de competenties hebben.

In beide gemeenschappen wordt gerefereerd aan *dorpachtige* ervaringen. Op verschillende wijzen wordt naar het dorpse karakter verwezen, zoals bijvoorbeeld naar de organisatie van de gemeenschap. Op het ADM slaat dat op de langstwonenden, de zogenaamde oude families die de kern van het dorp vormen, maar ook op het elkaar de helpende hand toesteken. Op de golfresidentie slaan verwijzingen op het ons-kent-ons karakter van een dorp en eveneens de vanzelfsprekendheid van hulprelaties.

Verder is er in beide gemeenschappen iemand die als 'burgemeester' wordt bestempeld, op de golfresidentie is dat de voorzitter van het bestuur en op het ADM is dat een van de bewoners van het eerste uur die tevens op verschillende vlakken optreedt als contactpersoon namens het ADM.

maar ontstonden ook bierhuizen, speelholen en bordelen; zelfs theaters schoten uit de grond. Omdat het de enige plaats was waar ambachtslieden die niet tot een gilde behoorden hun nering konden uitoefenen, werd er ook veel handel gedreven. De buitentimmeringen vormden dus een heterogene, ongereguleerde vrijplaats waar alles kon en veel mocht (Schuur, 2003).

4.3 In- en uitsluitingsprocessen

In de bestuurskundige configuratiebenadering wordt beschreven hoe actoren in interactie de werkelijkheid construeren en veranderen, maar ook begrenzen en afbakenen (in 't Veld, Schaap, & Termeer, 1991; Termeer, 1993). Er worden twee dimensies van geslotenheid van netwerken onderscheiden die ook kunnen worden toegepast op gemeenschappen, namelijk sociale geslotenheid en cognitieve geslotenheid. Schuyt en Voorham stellen

sociale uitsluiting gelijk aan 'er niet bij horen' (Schuyt & Voorham, 2000: 4). De oorzaak kan variëren. Het kan gaan om er niet bij *mogen* horen, er niet bij *kunnen* horen en er niet bij *willen* horen. Sociale uitsluiting kan worden gezien als een maatschappelijk verschijnsel dat zich afspeelt op systeemniveau, maar kan zich ook afspelen op het niveau van het individu. Ook kan sociale uitsluiting formeel of informeel plaatsvinden, bewust en onbewust (Schaap & van Twist, 1997).

Wij voegen een derde dimensie van geslotenheid toe die belangrijk is voor het begrijpen van geslotenheid van de gemeenschappen die wij hebben bestudeerd: ruimtelijke geslotenheid. Hieronder worden het ADM en de golfresidentie geanalyseerd aan de hand van de drie dimensies van geslotenheid.

Sociale geslotenheid

Sociale geslotenheid heeft betrekking op het uitsluiten van actoren. Als je de verschillende redenen van sociale uitsluiting toespitst op het ADM en de golfresidentie en de verschillende niveaus daarbij betreft dan blijkt het volgende. Het ADM is op systeemniveau in hoge mate sociaal gesloten ten opzichte van de rest van de maatschappij. ADM-ers willen veelal niet bij de rest van de maatschappij horen. Voor sommigen geldt dat ze er niet bij kunnen horen. Ook op individueel niveau vindt sociale uitsluiting plaats. ADM-ers bewaken hun eigen samenstelling en verlenen geen toegang aan mensen waarvan ze denken dat ze geen bijdrage leveren ofwel het ADM mogelijkwijs in gevaar kunnen brengen. Met andere woorden, sommige mensen mogen niet bij het ADM horen, wat overigens niet wil zeggen dat de ADM-ers volledige controle hebben over de toegang tot het ADM. Er blijken immers toch steeds weer mensen op het terrein te komen wonen zonder dat de groep daar expliciet toestemming voor heeft gegeven. In de golfresidentie lijkt op systeemniveau indirect sprake van sociale uitsluiting. Op individueel niveau kent de sociale uitsluiting twee varianten. Sommige mensen willen niet bij de golfresidentie horen en anderen kunnen er niet bijhoren.

De prijsklasse en de te ondertekenen regels hebben hier een selecterende werking. Voor het ADM geldt op systeemniveau en op individueel niveau dat de sociale uitsluiting een informele vorm heeft, voor de golfresidentie geldt dat regels formeel zijn vastgelegd

Cognitieve geslotenheid

Cognitieve geslotenheid verwijst naar geslotenheid ten aanzien van bepaalde ideeën. Cognitieve geslotenheid ontstaat op basis van cognitieve referentiekaders ofwel 'frames of reference' waarmee mensen de wereld om zich heen begrijpen. Dergelijke frames structureren percepties, zorgen voor ordening en interpretatie van de voortdurende stroom van indrukken en faciliteren daarmee interpretatie. Via frames geven mensen op selectieve wijze betekenis aan de werkelijkheid. Precies de - onvermijdelijke - selectie in indrukken en selectieve betekenisgeving zorgen voor cognitieve geslotenheid. Actoren zijn cognitief gesloten voor die aspecten van de werkelijkheid waar zij via hun frame geen betekenis aan (willen) geven (Schaap & van Twist, 1997: 64). Cognitieve geslotenheid neemt toe naarmate werkelijkheidsdefinities of de betekenis van symbolen en concepten vaster komt te liggen.

In hoeverre en op welke wijze er sprake is van cognitieve geslotenheid in beide cases is lastig vast te stellen. De vraag of er sprake is van bewuste of van onbewuste uitsluiting lijkt in dit kader van belang. Er is in ieder geval sprake dat er mensen bij elkaar wonen met gelijksoortige ideeën. Bepaalde cognities worden binnen de gemeenschap geproduceerd en gereproduceerd, andere cognities niet omdat er geen personen zijn die deze cognities naar voren brengen, in die zin is er sprake van een zekere mate van cognitieve geslotenheid bij ADM en golfresidentie. Meer specifiek geeft het onderzoek het volgende beeld. Op systeemniveau kan over de vraag in hoeverre ADM cognitief gesloten is ten opzichte van de rest van de maatschappij opgemerkt worden dat sprake is van een collectieve maatschappijkritische houding. Dit kan wijzen op een bepaalde mate van cognitieve geslotenheid.

Wat betreft het individueel niveau, is onduidelijk in hoeverre het ADM (andere) ideeën van individuen uitsluit. Er is wel duidelijk sprake van een dominante maatschappijkritische (anti-kapitalistische) ideologie. Dit maakt het moeilijker om sterk kapitalistische denkbeelden te uiten, maar het is zeker niet onmogelijk. Er wordt door geen van de respondenten aangegeven dat andere denkbeelden niet gewaardeerd worden. Ook is er niets formeel vastgelegd hierover. In hoeverre de golfresidentie cognitief gesloten is ten opzichte van de rest van de maatschappij, is onduidelijk. Hetzelfde geldt voor de vraag in hoeverre de golfresidentie ideeën van individuen uitsluit. Geslotenheid van ideeën en opvattingen zijn moeilijk terug te vinden. Het lijkt erop dat er bepaalde ideeën wellicht in mindere mate geuit worden. Dit is niet zozeer opgelegd als wel ontstaan in de loop der jaren in de dagelijkse interacties tussen leden van de gemeenschap. Tevens kan opgemerkt worden dat er strakke ideeën bestaan over ordelijkheid, die tevens zijn vastgelegd in statuten en huishoud- en infrastructuurreglementen.

Ruimtelijke geslotenheid

Giddens benadrukt dat verschillende praktijken met elkaar verbonden zijn in systemen die zich uitstrekken over de ruimte. 'Space is not an empty dimension along which social groupings become structured, but has to be considered in terms of its involvement in the constitution of systems of interaction' (Giddens, 1984: 362). Ruimte wordt geproduceerd en gereproduceerd in sociale praktijken en structureert tegelijkertijd deze praktijken (Asbeek Brusse, van Dalen, & Wissink, 2002: 71). In aansluiting op de idee van een wisselwerking tussen ruimtelijke structuren en sociale structuren, onderscheiden wij in dit onderzoek een derde dimensie van geslotenheid, namelijk ruimtelijke geslotenheid. Dit verwijst naar (gepercipieerde) ruimtelijke afsluiting van een gebied. Hekwerken, muren, slagbomen, poorten, heggen en waterpartijen bepalen de ruimtelijke geslotenheid. Typerend voor de Nederlandse vorm is de keuze voor zogeheten zachte randen (bestaan uit water, groen en niveauverschillen) en een defensieve architec-

tuur (Ruimtelijk Planbureau, 2007: 9). Bij de perceptie van geslotenheid speelt ook mee hoe een ruimte is vormgegeven: meer of minder aantrekkelijk of uitnodigend. Voor het ADM geldt dat het terrein afgelegen ligt en een aantal fysieke en visuele barrières kent. Zo zijn er zandhopen die het terrein aan het zicht onttrekken en is het terrein omringd door een hek met slot. Al met al, kan het ADM door deze barrières en de ligging als ruimtelijk gesloten worden getypeerd. Ook de golfresidentie ligt afgelegen, zij het niet zo afgelegen als het ADM. De golfresidentie ligt aan de zuidkant van Dronten en de enige ingang van de wijk is eveneens aan de zuidkant. Vanuit Dronten moet je dus eerst om de wijk heen om de golfresidentie te betreden. Verder is de wijk afgebakend met beplanting, water of een hek wat naast het afgelegen karakter duidelijk wijst op ruimtelijke geslotenheid.

In bovenstaande tekst is ingegaan op sociale, cognitieve en ruimtelijke geslotenheid. Het is al kort aangestipt dat er theoretisch sprake is van wisselwerking tussen de verschillende dimensies van geslotenheid. Ook bij ADM en golfresidentie is deze samenhang op te merken. Het resultaat van deze samenhang is een versterking van geslotenheid.

4.4 Verwevenheid

Hurenkamp et al. (2006) spreken in hun studie 'Wat burgers bezielt' over hechtheid en verwevenheid. Hechtheid slaat op de interne organisatie en zegt iets over het contact tussen de leden van een organisatie, groep of gemeenschap ofwel bindend sociaal kapitaal. In deze studie wordt daar over gesproken onder het kopje gemeenschap en gemeenschapszin. Verwevenheid slaat op de externe organisatie en zegt iets over de mate en wijze van contact met andere organisaties, groepen of gemeenschappen, ofwel het 'overbruggend sociaal kapitaal'. Op het overbruggend sociaal kapitaal gaan we nader in.

Naaste omgeving

In het geval van het ADM is de relatie met de directe burens van het ADM, de stadsnomaden, moeizaam. Er zijn meerdere voorvallen waarbij verbaal of fysiek geweld een rol speelde. Daarnaast zijn er voorbeelden van hulprelaties, met name van het ADM richting de stadsnomaden. In het geval van de golfresidentiebewoners geldt in bepaalde mate hetzelfde als op het ADM: ook zij hebben niet veel op met hun burens (andere Drontenaren) en hun burens niet met hen. De zogenaamde 'import-factor' en levensstijl spelen daarbij een belangrijke rol.

Relatie met de overheid

De relatie van het ADM met de verschillende overheden verloopt moeizaam. Vooral nog worden verschillende overheidsinstellingen het liefst buiten het hek gehouden. Een enkele keer bezoeken milieuambtenaren, wijkregisseurs, maar ook raadsleden of wethouders op afspraak het terrein. Soms vindt de uitnodiging plaats op initiatief van het ADM, soms onder druk van overheden. Bezien over de jaren hebben ADM-ers weinig van de overheden gemerkt. De laatste jaren is echter de druk toegenomen. De ADM-ers voelen aan dat ze worden gedoogd. In het geval van de golfresidentie is het contact met de gemeente zakelijk. Veel van de zaken die in andere wijken door de gemeente worden georganiseerd, worden in de golfresidentie door de VvE georganiseerd en betaald. Mogelijk heeft het er ook mee te maken dat golfresidentiebewoners meer met de medebewoners hebben en het park dan met de gemeente Dronten zelf. Naast de zakelijke opstelling in financieel opzicht, zijn er ook voorbeelden van een meer coulante houding van gemeente ten opzichte van de golfresidentie, bijvoorbeeld ten tijde van een verkeerde horecavergunning. Over het algemeen kan gesteld worden dat de golfresidentie als 'cashcow' fungeert voor de gemeente Dronten: de gemeente ontvangt normaal belasting van alle bewoners, maar voert niet alle activiteiten uit die de gemeente doorgaans in andere wijken uitvoeren.

4.5 Relatie met ruimte

Exclusiviteit

Ruimte wordt in beide gemeenschappen als een groot goed ervaren. Het hebben van ruimte wordt gezien als iets *exclusiefs*, iets wat veel andere mensen in Nederland niet hebben of zich niet kunnen veroorloven. Op de golfresidentie hebben mensen een bovengemiddeld groot stuk privé grond en daarnaast nog eens de golfcourse waar ze mede-eigenaar van zijn. De golfresidentie is ruimtelijk opgezet en wordt goed onderhouden. Het voelt ook ruimtelijk omdat er weinig bebossing is en men op veel plekken ver kan kijken. Ook voor het ADM geldt dat er relatief veel ruimte beschikbaar is voor weinig bewoners, zelfs meer dan voor de golfresidentiebewoners. Voor veel ADM-ers is het beschikken over (veel) leefruimte essentieel in hun leefwijze.

Analoog aan het beschikken over ruimte is ook het *hebben van tijd* een belangrijk kenmerk van een deel van de inwoners van beide gemeenschappen. Voor ADM-ers geldt dat de vrijheid die ze zoeken deels te maken heeft met de vrijheid hun eigen tijd in te delen en te bepalen. De vrijheid om tijd te besteden aan zaken die niet per se financiële winst opleveren, is voor veel ADM-ers essentieel. ADM-ers hebben over het algemeen geen zin of zijn niet in staat mee te gaan in de zogenaamde 'rat race' die geldt op veel plekken elders in de maatschappij. Een bepaalde mate van onthaasting ligt hen beter. Op de golfresidentie wonen veel mensen die niet fulltime werken en in hun vrije tijd bijvoorbeeld golfen. Dit zijn mensen die hun loopbaan hebben afgesloten, in de fase zijn dat ze minder zijn gaan werken, of sowieso genoeg financiële buffer hebben om slechts een beperkt deel van hun tijd uit werk te laten bestaan. Dit geldt overigens lang niet voor alle golfresidentiebewoners.

Place attachment

De relatie tussen mensen en plekken wordt geduid door concepten als 'place attachment', 'place commitment' of 'sense of place'. Er kan onderscheid gemaakt worden tus-

sen 'functional place attachment' en 'emotional place attachment'. Functional place attachment, ook wel 'place depece' genoemd, verwijst naar de functionaliteit of mogelijkheid van aanwezige bronnen om aan de behoeften en doelstellingen van individuen te voldoen (Stokols & Shumaker, 1981; Williams & Roggenbuck, 1989). Daarbij wordt verondersteld dat de kwaliteit van een plek kan worden bepaald door de mate waarin deze plek aansluit bij de behoeften van de gebruiker en door de plek te vergelijken met andere voorhanden zijnde plekken (Shumaker & Taylor, 1983). Emotional place attachment, ook wel place identity genoemd, verwijst naar de emotionele aspecten van de relatie tussen personen en plekken, inclusief de wijze waarop plekken bijdragen aan de identiteit van individuen (Schreyer, Jacob, & White, 1981; Williams & Roggenbuck, 1989). Een plek voorziet dus niet in de mogelijkheid om aan de behoeften, wensen en doelstellingen van mensen te voldoen, een plek kan ook gezien worden als een deel van iemands identiteit, waarbij sterke emotionele banden worden gecreëerd tussen een persoon en een plek (Williams, Patterson, & Roggenbuck, 1992). Kolen (2008) spreekt in dit verband over het lokale landschap als sociaal geheugen van de gemeenschap, dat kan worden aangeduid met het concept 'Lieux de Memoires'.

Op de golfresidentie en het ADM is duidelijk sprake van functional place attachment. Mensen wonen op het ADM en de golfresidentie onder andere vanwege de mogelijkheden die beide plekken bieden. Zo kun je op de golfresidentie golfen en heeft men veel ruimte. Voor het ADM geldt dat de mogelijkheden van het gebied gecombineerd met de functie die het gebied eerst had (oude scheepswerf) aansluiten bij de behoeften. Mensen kunnen hun boten aanmeren, en klussen in de grote loods met de apparatuur die hoort bij een scheepswerf. Naast het feit dat het ADM zeer goed aansluit bij de behoeften van bewoners geldt tevens dat andere vergelijkbare plekken nauwelijks voorhanden zijn, wat bijdraagt aan de plaatsafhankelijkheid. Voor de golfresidentie geldt dit in mindere mate, elders zijn vergelijkbare plekken met verge-

lijkbare mogelijkheden. Wat betreft emotional place attachment kan geconcludeerd worden dat de plek voor ADM-ers heel goed past bij hun leefwijze en daarmee identiteitsbepalend is. Voor de golfresidentie geldt dit in mindere mate.

Placelessness

Waar het bij place attachment of sense of place gaat om de relatie tussen de mensen en plekken, gaat het bij het concept 'placeless' om de relatie van een plek tot het gebied waarin zij is gelokaliseerd. Bekende voorbeelden van 'placeless landscapes' zijn langs de weg geplaatste shopping malls, benzinestations en fastfood ketens, maar er zijn ook voorbeelden van nieuwe woondomeinen. Ian Nairn (1955) spreekt over Subtopia, doelende op de gebieden rond steden waarbij het naar zijn mening is misgegaan met stedelijke planning met als gevolg dat deze plekken hun individualiteit en 'spirit' verloren hebben. Zowel voor het ADM als voor de golfresidentie geldt dat ze in bepaalde mate 'placeless' zijn aangezien ze geen speciale relatie hebben tot het gebied waarin zij zijn gelokaliseerd. Beide gemeenschappen hebben iets weg van een *eiland*, waarmee bedoeld wordt dat beide gemeenschappen tot op bepaalde hoogte net zo goed elders hadden kunnen liggen. Zo geldt voor veel golfresidentiebewoners dat de golfresidentie niet per se in Dronten had hoeven liggen, zo lang de locatie wel dezelfde ruimtelijke mogelijkheden en centrale ligging t.o.v. de rest van Nederland had gehad. Ook voor ADM-ers geldt dat de ruimtelijkheid en de mogelijkheden van de plek op zichzelf veel belangrijker zijn dan het feit dat het ADM in Amsterdam ligt.

4.6 Zelforganisatie als sociale transitie

Transitie wordt vaak gerelateerd aan interventies, veelal geïnitieerd door gouvernementele organisaties. Maar transitie kan ook beginnen met het initiatief van niet gouvernementele organisaties zoals gemeenschappen: transities die voortkomen uit besluiten en acties van individuen of groe-

pen mensen. De stap van zelfinitiatief naar zelforganisatie wordt veelal vormgeven vanuit een gemeenschap. In dit rapport zijn twee voorbeelden beschreven van hoe groepen mensen het heft in handen nemen betreffende hun eigen leefomgeving.

Zelforganisatie en zelfinitiatief nemen binnen de huidige maatschappelijke context die gekenmerkt wordt door ontwikkelingen als globalisering, individualisering, secularisering en informatisering (Beck, Giddens, & Lash, 1994; Castells, 2004; Giddens, 1991) en bijbehorende bestuurlijke verschuivingen naar governance (Rhodes, 1996), een steeds belangrijker rol in. Burgers wachten niet altijd meer af of de overheid hen informeert of betreft bij het maken van plannen. De derde generatie burgerparticipatie (InAxis, 2007) dient zich aan, waarbij overheden in toenemende mate proberen aan te sluiten bij initiatieven van burgers. De zelforganisatievoorbeelden van het ADM en de golfresidentie zijn uitingen van hoe groepen mensen voor hun eigen leefomgeving zorgen. Dit is te typeren als een transitie 'van onderop'. Op grond van dit onderzoek duiden wij een paar kenmerken van deze transitie. Wij trekken conclusies ten aanzien van de rol van zelforganiserende gemeenschappen. Ook beschrijven we hoe de gemeenschappen tegen de overheid en haar rol bij zelforganisatie aankijken.

De rol van gemeenschappen

Ten eerste valt op dat de mate van autonomie en het vermogen tot zelforganisatie, in beide gemeenschappen hoog is. In beide casussen blijken de bewoners zelf in staat om hun omgeving te beheren zonder dat de overheid daar veel in doet. Beide gemeenschappen vullen de zelforganisatie overigens heel verschillend in. Op de Golfresidentie worden veel formele regels gehanteerd, en betalen de bewoners aanzienlijke sommen geld voor het beheer dat zij uitbesteden aan bedrijven. Op het ADM worden alleen informele regels toegepast, wordt erg weinig geld geïnvesteerd en voeren bewoners het beheer zelf uit. Ten tweede valt het aspect van geslotenheid op. Beide

gemeenschappen zijn in zekere mate sociaal gesloten; niet iedereen kan toetreden tot de gemeenschap. In beide gemeenschappen is deze geslotenheid belangrijk voor het behoud van de identiteit van de gemeenschap. Met name bij het ADM is het de vraag of de gemeenschap überhaupt wel zou kunnen voortbestaan als ze het hek opendoen. Een toestroom van mensen die onoverkomelijke problemen met de overheid veroorzaken, is reëel. De geslotenheid is onderdeel van de organisatie van de gemeenschappen. Zonder een zekere mate van geslotenheid zou de zelforganisatie veel moeilijker zijn.

Geslotenheid is in deze casussen onderdeel van de transitie naar zelforganisatie, wat overigens niet betekent dat het in andere gemeenschappen die zichzelf organiseren niet op een meer open wijze kan.

Ten derde concluderen wij dat de bewoners van beide casussen erg tevreden zijn over hun zelforganisatie, ook al zijn er wel eens conflicten binnen beide gemeenschappen. Hiermee hebben beide gemeenschappen een belangrijke maatschappelijke waarde; ze bieden een aantal mensen de mogelijkheid om naar tevredenheid te wonen en te leven. De gemeenschappen zijn mede belangrijk omdat voor een deel van de mensen geldt dat hun wensen buiten de gemeenschap niet gerealiseerd kunnen worden. Andere, door overheden ingegeven woon- en leefomgevingen, voorzagen niet voldoende in hun behoeften, de diversiteit was te gering gezien de woon- en leefwensen van de bewoners van het ADM en de golfresidentie. Een transitie waarin zelforganisatie door gemeenschappen een grote rol speelt biedt mogelijkheden om tegemoet te komen aan diversiteit in wensen ten aanzien van de leefomgeving.

Ten vierde valt op dat beide gemeenschappen geen interventies plegen buiten de eigen gemeenschap. Het is niet zo dat ze op een interveniërende manier bijdragen aan een bredere sociale transitie. Wel zijn ze onderdeel van een transitie en kunnen ze een inspiratiebron of voorbeeld vormen voor andere gemeenschappen die zichzelf organiseren. Zo wil het ADM ook van betekenis zijn voor de bredere culturele en creatieve sector in Amsterdam en

geldt dat de golfresidentie voorziet in een nieuwe woonvorm.

Percepties zelforganiserende gemeenschappen en overheden ten aanzien van elkaar

Het bestaan van zelforganiserende gemeenschappen leidt ook tot nieuwe relaties met overheden. Bij het kijken naar de relatie tussen overheden en zelforganiserende gemeenschappen is het interessant te kijken naar de percepties die zij ten aanzien van elkaar hebben. Uit de cases blijkt dat beide gemeenschappen niet overlopen van enthousiasme als het gaat om de houding van de overheid ten opzichte van hun gemeenschap. De redenen verschillen echter. In het geval van de golfresidentie ervaren de bewoners gevoelsmatig weinig van de gemeentelijke overheid. Golfresidentiebewoners betalen bijvoorbeeld een bijdrage aan de VvE en belasting aan de gemeente, maar alleen van hun bijdrage aan de VvE zien ze letterlijk iets terug in de onderhoud van hun park. Opvallend is dat de golfresidentiebewoners de huidige zelforganisatie wel zouden willen combineren met een grotere rol van de gemeentelijke overheid, ondermeer op het gebied van handhaving en beheer van de buitenruimte. De transitie naar zelforganisatie betekent in dit geval niet dat de gemeenschap geen rol meer ziet voor de overheid. De ADM-ers kijken, met name vanwege hun gedoogstatus, met enig wantrouwen richting gemeentelijke overheden. Tegelijkertijd vragen de ADM-ers wel van de overheid dat deze hun beschermt tegen geweld van de eigenaar van het terrein, en dat de overheid het ADM beschermt tegen krachten vanuit de markt die het terrein graag commercieel zouden willen benutten, bijvoorbeeld voor havenactiviteiten. Ook hier zien bewoners dus een rol voor de overheid al is er sprake van verregaande zelforganisatie.

Kijkend vanuit de gemeentelijke overheid richting beide zelforganisaties dan blijkt dat de overheid de zelforganisatie op de golfresidentie zeker niet in de weg heeft gestaan en wellicht zelfs gestimuleerd heeft. De overheid heeft zich in dit geval als het ware teruggetrokken waar-

door zelforganisatie nu een belangrijke plaats inneemt. Percepties van overheden ten aanzien van het ADM zijn ambigu. Enerzijds wordt het bestaan van een creatieve gemeenschap in een stad als Amsterdam zeer gewaardeerd. Anderzijds zijn ze niet erg gelukkig met het kralen en willen ze geen wetsovertredende activiteiten op het terrein. Er is sprake van gedogen zonder lange termijn garantie.

Governance en zelforganisatie

De Nederlandse bestuurskundige Van Gunsteren (2006) laat in zijn boek 'Vertrouwen in Democratie. Over de principes van zelfsturing' een visie over democratie en zelfsturing zien die diversiteit, confrontatie en indirecte sturing prevaleert boven topdown oplossingen. Vanuit het idee dat een collectief van domme delen verstandige besluiten kan nemen, in het kort het principe van 'de wijsheid van menigten'⁵, verdedigt hij de democratie. In navolging van Van Gunsteren benadrukt ook Frissen in zijn boek 'De staat van verschil. Een kritiek van de gelijkheid' (Frissen, 2007) de waarde van het verschil. Hij schetst een wereld die onontkoombaar gekenmerkt wordt door verschillen en is er fervent voorstander van dat de overheid en politiek deze realiteit in acht gaat nemen. Het gelijkheidsdenken heeft een sterke rol gespeeld in de verzorgingsstaat die tot zichzelf ten doel stellen de verschillen te beperken of te compenseren. Waar de publicatie van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling 'Verschil maken' (2006) een situatie schetst waarbij gelijkheid ons ver heeft gebracht maar dat het nu hoog tijd is voor een paradigmawisseling, gaat Frissen een stapje verder door te verkondigen dat het gelijkheidsdenken ons reeds lange tijd op een dwaalspoor heeft gebracht, leidend tot onhaalbare beleidsambities en een overdaad aan bureaucratie. De moraal van het verhaal is echter hetzelfde: Eigen verantwoordelijkheid is belangrijker geworden en de overheid dient daartoe een andere attitude aan te nemen, één die waarde hecht aan het verschil.

In relatie tot zelforganisatie in het algemeen en meer

⁵ Van Gunsteren baseert zich hier op Surowiecki's wisdom of the crowds: '...under the right circumstances, groups are remarkably intelligent and are often smarter than the smartest people in them.'

specifiek wat betreft ADM en golfresidentie speelt het punt van waarde van verschil, mede in relatie tot de geslotenheid van deze gemeenschappen. ADM-ers en golfresidentiebewoners zijn heel tevreden met hun leefomgeving, maar tevens kan gesteld worden dat er sprake is van enige mate van homogeniteit en geslotenheid ten aanzien van hun wijdere omgeving. De sociale cohesie in de samenleving bestaat uit cohesie binnen gemeenschappen, maar ook tussen verschillende gemeenschappen. Overheden moeten een balans vinden tussen recht doen aan verscheidenheid van wensen van burgers, ook wat betreft diversiteit in leefgewoonten en ruimtegebruik, waarbij de sociale cohesie in de samenleving als geheel gevoed blijft. Van Gunsteren en Frissen gaan beiden in op een nieuwe richting waarbij meer recht wordt gedaan aan verschil. Een nieuwe balans tussen overheid en burger, publiek en privaat moet zich nog verder uitkristalliseren en zal per situatie verschillen.

- Aalbers, M. (2003 [2001]). *The double function of the gate. Social inclusion and exclusion in gated communities and security zones*. Paper presented at the Gated Communities Conference.
- Aalbers, M. (2006). Zeven mythen over gated communities. De hekwerkwijk als mondiale trend. In: *BLIND!*, 9 (Stad Land).
- Aiello, L. C., & Dunbar, R. I. M. (1993). *Neocortex Size, Group Size, and the Evolution of Language* (34).
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Asbeek Brusse, W., van Dalen, H., & Wissink, B. (2002). *Stad en land in een nieuwe geografie: maatschappelijke veranderingen en ruimtelijke dynamiek*. Den Haag: WRR.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulations*. (S.F. Glaser, vert). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.
- Bey, H. (2003). *T.A.Z.: The Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*. Brooklyn, NY: Autonomedia. Meer informatie te vinden op: www.hermetic.com/bey/taz3.html
- Blakely, E. J., & Snyder, M. G. (1997). *Fortress America: gated communities in the United States*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Breek, P., & de Graad, F. (2001). *Laat 1000 vrijplaatsen bloeien: Onderzoek naar vrijplaatsen in Amsterdam*. Amsterdam: De Vrije Ruimte.
- Castells, M. (2004). *The information age: economy, society and culture: The power of identity*. Malden, MA: Blackwell.
- Cohen, A. P. (1985). *The symbolic construction of community*. Chichester: Ellis Horwood.
- De Caeter, L. (2004) De capsulaire beschaving Over de stad in het tijdperk van de angst, In: *Reflect* 3.

- Rotterdam: NAI Publishers
- De Groene Amsterdammer, Serie 'genotsmomenten', 11-07-2008
- Delanty, G. (2003). *Community*. London: Routledge.
- Duyvendak, J. W., & Hurenkamp, M. (2004). *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep.
- Elias, N., & Scotson, J. L. (1965 [1994]). *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems*. London: Sage.
- Eshuis, J. (2006). *Kostbaar vertrouwen: een studie naar proceskosten en procesvertrouwen in beleid voor agrarisch natuurbeheer*.
- Foucault, M. (1967) *Des espace autres*. Lezing voor een conferentie van de Kring van Architectuurstudenten, 14 maart 1967. De volledige tekst van de lezing is te vinden op www.foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html
- Frissen, P. H. A. (2007). *De staat van verschil. Een kritiek van de gelijkheid*. Amsterdam: Van Genneep.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of Society: outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Golfresidentie (2005a). Huishoudelijk reglement vereniging van eigenaren golf Residentie Dronten met betrekking tot de infrastructuur van het woongebied. Golfresidentie Dronten.
- Golfresidentie (2005b). Huishoudelijk reglement vereniging van eigenaren golf Residentie Dronten met betrekking tot het beheer en onderhoud van de golfbaan. Golfresidentie Dronten.
- Golfresidentie (2005c). Statuten van de vereniging van eigenaren Golfresidentie Dronten. Golfresidentie.
- Gray, J. (2002). Community as place-making. Ram auctions in the Scottish borderland. In: V. Amit (Ed.), *Realizing Community. Concepts, Social Relationships and Sentiments*. London and New York: Routledge.
- Hajer, M., & Wagenaar, H. (2003). *Deliberative policy analysis: understanding governance in the network society*.

- Cambridge: Cambridge University Press.
- Het Parool (2004). Lüske huisbaas van de gemeente. In: *Het Parool*, 20-04-2002
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E., & Duyvendak, J. W. (2006). *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam /NICIS Kenniscentrum Grote Steden.
- In 't Veld, R. J., Schaap, L., & Termeer, C. J. A. M. (1991). *Autopoiesis and configuration theory: new approaches to societal steering: [international conference organized by the Department of Public Administration of the Erasmus University Rotterdam in november 1990]*. Dordrecht: Kluwer.
- InAxis (2007). *Help! Een burgerinitiatief*. Den Haag: InAxis.
- Ivain, G. (Ivan Chtcheglov), (1953). *Formulaire pour un urbanisme nouveau*. Internationale Situationniste 1
De volledige tekst van de lezing is te vinden op:
www.oxumoron.org/TEXTS/OPKOMSTVDHETERO-TOPIE.html
- Janis, I. (1972). *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Kolen, J. (2008). Een functionele geschiedenis. In: M. Eerden, E. Luiten, A. van der Zande, J. Kolen & R. During (Eds.), *Op historische gronden. Erfgoed in een context van ruimtelijk ontwerp, planning en democratie*. Utrecht: Onderwijsnetwerk Belvedere.
- Kooiman, J. (1993). *Modern governance: new government - society interactions*. London: Sage.
- Lohof, S., et al. (2005). *VvE NL: collectieve ruimten privaat beheerd*.
- Lohof, S., & Reijndorp, A. (2006). *Privé terrein: privaat beheerde woondomeinen in Nederland*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Maffesoli, M. (1996). The time of the tribes: the decline of individualism in mass society, *The time of the tribes*:

- the decline of individualism in mass society*. London: Sage.
- McKenzie, E. (1994). *Privatopia: Homeowner Associations and the Rise of Residential Private Government*. New Haven: Yale University Press
- Ministerie van Algemene Zaken (2007). *Samen werken, samen leven*. Beleidsprogramma Kabinet Balkenende IV, 2007-2011.
- Ministerie van VROM (2007a). *Ondersteuning van maatschappelijke initiatieven*. Advies van de interdepartementale projectgroep.
- Ministerie van VROM (2007b). *Ondersteuning van maatschappelijke initiatieven*. Verkenning van de interdepartementale projectgroep.
- Nairn, I. (1955). *Outrage: On the Disfigurement of Town and Countryside*. In: *Architectural Review special*.
- Pierre, J., & Peters, B. G. (2000). *Governance, politics, and the state*. Basingstoke: Macmillan.
- Poldervaart, S. (2004). *Vrijplaatsen door de eeuwen heen*. In: De Graad, V. d. Horst, Kallenberg & V. Liempt (Eds.), *EasyCity: interventies in een verscheurde stad* (120-128). Amsterdam: De Vrije Ruimte.
- Pruijt, H. (2004). *Squatting in Europe* (English version of Pruijt, H., 2004, 'Okupar en Europa'). In: M. Martínez Lopez & R. Adell (Eds.), *¿Dónde están las llaves? El movimiento okupa: prácticas y contextos sociales* (35). Madrid: La Catarata.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2006). *Verschil maken. Eigen verantwoordelijkheid na de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Rhodes, R. (1996). *The New governance: Governing without Government*. In: *Political Studies*, 44, (652-667).
- Ruimtelijk Planbureau (2007). *Afgeschermd woondomein*. Rotterdam: Nai Uitgevers.
- Schaap, L., & van Twist, M. W. (1997). *The dynamics of closedness in Networks*. In: W. J. M. Kickert, E. H. Klijn & J. F. M. Koppenjan (Eds.), *Managing complex networks: strategies for the public sector*. London: Sage.
- Schreyer, R., Jacob, G., & White, R. (1981). *Environmental meaning as a determinant of spatial behavior in recre-*

- ation. Paper presented at the Applied Geography conferences.
- Schuur, J. (2003), Buytentimmeringe, In: *Ruimte in Debat* 2003, 6
- Schuyt, C. J. M., & Voorham, C. A. (2000). *Sociale uitsluiting*. Amsterdam: SWP Publishers.
- Sennett, R. (1971). *The uses of disorder: Personal identity and city life*. New York: Vintage Books.
- Shumaker, S. A., & Taylor, R. B. (1983). Toward a clarification of people-place relations: A model of attachment to place. In: N. Feimer & E. Geller (Eds.), *Environmental psychology: Directions and perspectives* (219-251). New York: Praeger.
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: Five propositions. In: *International Social Science journal*, 155 (17-27).
- Stokols, D., & Shumaker, S. A. (1981). People and places: A transactional view of settings. In: J. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior and the environment* (441-448). Hillsdale, NJ: L. Erlbaum.
- Surowiecki, J. (2005). *The wisdom of crowds: why the many are smarter than the few*. London: Abacus.
- Termeer, C. J. A. M. (1993). *Dynamiek en inertie rondom mestbeleid: een studie naar veranderingsprocessen in het varkenshouderijnetwerk = Dynamics and stagnation in manure policy: a study on the processes of change in the agricultural network*. Den Haag: Vuga.
- The Trumanshow (1998). Regie: Peter Weir
- Tweede Kamerfracties (7 februari 2007). *Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie*.
- Uitermark, J. Framing urban injustices: the case of the Amsterdam squatter movement. In: *Space & Polity*, 8(2), (227-244).
- Van Dam, R. I., Eshuis, J., Aarts, M. N. C., & During, R. (2005). *Closed communities: een verkennend onderzoek naar gesloten gemeenschappen in Nederland*. Wageningen: Wageningen UR.
- Van Duivenvoorden, E. (2000). *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999*.

- Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Van Geet, K., & Hopmans, P. J. (2005). Maak van de ketting geen strop. In: *Vastgoedrecht*, 2, (50-53).
- Van Gunsteren, H. (2006). *Vertrouwen in democratie*. Amsterdam: Van Genneep.
- Van Tatenhove, J., Arts, B., & Leroy, P. (2000). *Political modernisation and the environment : the renewal of environmental policy arrangements*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Wester, F., & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse: uitgangspunten en procedures*. Bussum: Coutinho.
- Williams, D. R., Patterson, M. E., & Roggenbuck, J. W. (1992). Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place. In: *Leisure Sciences*, 14, (29-46).
- Williams, D. R., & Roggenbuck, J. W. (1989). *Measuring place attachment: Some preliminary results*. Paper presented at the Symposium on Outdoor Recreation, Planning and Management.
- www.admleeft.nl
- www.golfresidentiedronten.nl
- www.parkresidentie.nl
- Documentaire 'Krakersvrijplaats ADM' (Hans Polak)

ADM

Hay, Bewoner ADM en contactpersoon
Guido, Bewoner ADM
Mathilde, Bewoner ADM
Cai, Bewoner ADM
Evelien, Bewoner ADM
Jerry, Bewoner ADM
Maarten, Bewoner ADM
Froit, Bewoner ADM
Bart, Bewoner ADM
Ellen, Bewoner ADM
Willy, Bewoner ADM
Hans, Bewoner ADM
Imar, Bewoner ADM
Abbie van er Louw, Stadsnomade (*woont net buiten het hek van het ADM*)
Hans Polak, Documentaire maker (*'Krakersvrijplaats ADM'*)
Gemeentediensten (*waren niet bereid ons te woord te staan*)
Informeel gesprekken met inwoners ADM (*ca. zes*)

Golfresidentie Dronten

R. van Arnhem, Voorzitter VvE
A. Berends, Voorzitter golfclub golfresidentie Dronten
Fam. W. Snep, Bewoners straat Zomer
Fam. A. van der Werff, Bewoners straat Winter
Fam. M. van de Mersch, Bewoners straat Lente
E. Dijkma, Bewoner straat Herfst
R. van Grafhorst, Wijkagent
S. de Graaf, Wethouder Onderwijs, Wonen en Milieu gemeente Dronten
Informeel gesprekken met inwoners golfresidentie en inwoners Dronten (*ca. acht*)

Algemene en oriënterende gesprekken

Fred Meerhof, Twijnstra en Gudde
Stijnie Lohof, JSA; onderzoeker naar privaat beheerde woondomeinen
Chris Veldhuysen, Forum

Henk Krijnen, Forum
Joke Sickman, Wagenwerkplaats Amersfoort
Eddy Patty, Woonvereniging voor Molukkers Capelle aan
den IJssel
Polly Matulesi, Woonvereniging voor Molukkers Capelle
aan den IJssel